

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN *SAFAHÂT*'İNİN TÜRKÇE
EĞİTİMİNDE METİNLER ARASILIK AÇISINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Vehbi ÇAĞATAY

Malatya, 2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN *SAFAHÂT*'İNİN TÜRKÇE
EĞİTİMİNDE METİNLER ARASILIK AÇISINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Vehbi ÇAĞATAY

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAVRUK

Malatya, 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

 İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ	KABUL ONAY FORMU	Doküman No	İNÜ-KYS-FRM-142
		Yayın Tarihi	19.08.2019
		Revizyon No	
		Revizyon Tarihi	

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

MEHMET ÂKİF ERSOY’UN *SAFAHÂT*’ININ TÜRKÇE EĞİTİMİNDE METİNLER ARASILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN KAVRUK

HAZIRLAYAN

VEHBİ ÇAĞATAY

Jürimiz tarafından 13/ 06/ 2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda bu tez **oybirliği** ile başarılı bulunarak Türkçe ve Sosyal Bilimler **Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Hasan KAVRUK (Danışman)

.....

Doç. Dr. Bekir KAYABAŞI (Jüri Üyesi)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇİFTLİKÇİ (Jüri Üyesi)

.....

O N A Y

Bu tez, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından kabul edilmiş ve Enstitü Yönetim Kurulu’nun .../.../20... tarih ve 20.../..... sayılı Kararıyla da uygun görülmüştür.

Doç. Dr. Eyüp İZCİ

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Hasan KAVRUK'un danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahât'ının Türkçe Eğitiminde Metinler Arasılık Açısından İncelenmesi* başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Vehbi ÇAĞATAY

Malatya, 2023

ÖN SÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince akademik birikimi ve samimiyetiyle her zaman beni teşvik eden, ufkumu açan, bana yol gösteren ve karşılaştığım sorunların üstesinden gelmede her türlü desteğini benden esirgemeyen çok değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Hasan KAVRUK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimim sürecinde bilimsel çalışma yapma konusunda bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Esra LÜLE MERT'e, Prof. Dr. İlhan ERDEM'e, Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU'na ve Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇİFTLİKÇİ'ye teşekkür ederim.

Ayrıca lisans eğitimimdeki katkılarından dolayı Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'ndeki kıymetli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında benden desteğini esirgemeyen, varlığıyla her zaman bana güç veren sevgili aileme en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Vehbi ÇAĞATAY

Malatya, 2023

ÖZET

MEHMET ÂKİF ERSOY’UN *SAFAHÂT*’NİN TÜRKÇE EĞİTİMİNDE METİNLER ARASILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÇAĞATAY, Vehbi

Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan KAVRUK

Haziran- 2023, IX+ 150 sayfa

Metinlerin birbirleriyle karşılıklı alışveriş içinde oldukları görüşüne dayanan ve Julia Kristeva tarafından ortaya atılmış olan metinler arası kavramı, metinlerin taşıması gereken metinsellik özelliklerinin başında gelmektedir. Yazılmış olan her bir metin, yazarın ve okuyucunun içinde bulunmuş olduğu ortam, durum ve yaşananların ortak eseridir. Bu gerçeklikten hareketle, metinler arasında sürekli bir etkileşim süreci ve karşılıklı bilgi akışı vardır.

Bu çalışmada, edebiyatımızın güçlü şahsiyetlerinden biri olan istiklal şairimiz Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât* isimli eserinin metinler arası niteliği açısından ne durumda olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, kitaptaki metinler arası ilişkilerinden “alıntılar”, “göndergeler (atıflar)” ve “anıştırmalar” tespit edilip yorumlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında nitel araştırma desenlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın materyallerini, Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât*’ını oluşturan yedi ayrı kitaptaki manzumeler oluşturmaktadır. Eserde yer alan manzumelerin metinler arası ölçütüne göre değerlendirilmesi sonucunda, metinler arası yöntemlerinden göndergelere (atıf) daha fazla başvurulduğu belirlenmiştir. Çalışmanın neticesinde, *Safahât*’ın Türkçe eğitiminde metinler arası okumaya elverişli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, metinler arası ilişkiler, Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*

ABSTRACT

EXAMINING OF MEHMET ÂKİF ERSOY'S SAFAHÂT IN TERMS OF INTERTEXTUALITY IN TURKISH EDUCATION

ÇAĞATAY, Vehbi

Master of Arts, Inonu University, Institute of Educational Sciences, Department of
Turkish and Social Sciences Education, Turkish Teaching Discipline

Advisor: Professor Doctor Hasan KAVRUK

June- 2023, IX+ 150 pages

The concept of intertextuality, which was put forward by Julia Kristeva and based on the view that texts are in mutual exchange with each other, is one of the textuality features that texts should have. Each written text is the joint work of the author and the reader's environment, situation and experiences. Based on this reality, there is a continuous process of interaction and mutual information flow between the texts.

In this study, it is aimed to determine the situation of our poet of independence, Mehmet Âkif Ersoy's *Safahât*, one of the strong personalities of our literature, in terms of intertextuality in Turkish education. In this context, "quotes", "references (citations)" and "allusions" from intertextual relations in the book were identified and interpreted. In the study, case study, one of the qualitative research designs, was used. Document analysis method, one of the qualitative research designs, was used in the collection of data and the obtained data were analyzed by descriptive analysis method. The materials of the study consist of poems in seven different books that make up Mehmet Âkif Ersoy's *Safahât*. As a result of the evaluation of the poems in the work according to the criterion of intertextuality, it has been determined that references (citations) are used dominant among the methods of intertextuality. As a result of the study, it was concluded that *Safahât* is suitable for intertextual reading in Turkish education.

Keywords: Turkish education, intertextual relations, Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	i
ONUR SÖZÜ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.5. Varsayımlar	4
2. KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. Kuramsal Bilgiler	5
2.1.1. Metinler Arasılık	5
2.1.1.1. Metinler Arasılık Yöntemleri	8
2.1.1.1.1. Alıntı	8
2.1.1.1.2. Gönderge (Atıf).....	8
2.1.1.1.3. Gizli Alıntı (Aşıırma)	9
2.1.1.1.4. Anıştırma.....	9
2.1.1.1.5. Yansılama (Parodi).....	9
2.1.1.1.6. Alaycı Dönüştürüm	10
2.1.1.1.7. Öykünme (Pastiş)	10
2.1.1.1.8. Klişe-Basmakalıp Söz	10
2.1.2. Türkçe Eğitimi ve Metinler Arasılık İlişkisi	10
2.1.3. Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı	12
2.1.3.1. Mehmet Âkif Ersoy'un Edebî Kişiliği	14
2.1.3.2. Mehmet Âkif Ersoy'un Eserleri	15
2.1.3.2.1. Safahât.....	15
2.1.3.2.2. Düzyazıları	19
2.1.3.2.3. Tercümeleri	19

2.2. İlgili Araştırmalar.....	20
3. YÖNTEM.....	21
3.1. Araştırmanın Modeli	21
3.2. Çalışma Materyalleri.....	21
3.3. Verilerin Toplanması	21
3.4. Verilerin Analizi	22
4.BULGULAR VE YORUM.....	22
4.1. Mehmet Âkif Ersoy'un <i>Safahât</i> 'ında Tespit Edilen Alıntılar Nelerdir?	22
4.1.1. Safahât/ Safahât 1. Kitap.....	23
4.1.2. Süleymâniye Kürsüsü'nde/ Safahât 2. Kitap.....	26
4.1.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap	27
4.1.4. Fâtih Kürsüsü'nde/ Safahât 4. Kitap	30
4.1.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap.....	31
4.1.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap	32
4.1.7. Gölgele/ Safahât 7. Kitap.....	34
4.2. Mehmet Âkif Ersoy'un <i>Safahât</i> 'ında Tespit Edilen Göndergeler (atıflar) Nelerdir?.....	36
4.2.1. Safahât/ Safahât 1. Kitap.....	37
4.2.2. Süleymâniye Kürsüsü'nde/ Safahât 2. Kitap.....	55
4.2.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap	66
4.2.4. Fâtih Kürsüsü'nde/ Safahât 4. Kitap	73
4.2.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap.....	88
4.2.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap	95
4.2.7. Gölgele/ Safahât 7. Kitap.....	116
4.3. Mehmet Âkif Ersoy'un <i>Safahât</i> 'ında Tespit Edilen Anıştırmalar Nelerdir?	129
4.3.1. Safahât/ Safahât 1. Kitap.....	129
4.3.2. Süleymâniye Kürsüsü'nde/ Safahât 2. Kitap.....	130
4.3.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap	132
4.3.4. Fâtih Kürsüsü'nde/ Safahât 4. Kitap	132
4.3.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap.....	132
4.3.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap	133
4.3.7. Gölgele/ Safahât 7. Kitap.....	134
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	135
5.1. Sonuç	135
5.2. Öneriler	139

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: Aktaran
vd.	: Ve diğerleri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
s. a. v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Metin, insanların günlük hayatlarında birbirleriyle olan etkileşimlerinde kullandığı önemli bir iletişim aracıdır. Güneş (2021) metni, bilgi, duygu ve düşüncelerin düzenli bir şekilde yerleştirildiği yapılar olarak tanımlamaktadır. Metinler, onu meydana getiren bütün yaşanmışlıklarıyla beraber duygu dünyasını, hayallerini, düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan ve iletişimde dili somut hâle getiren ürünlerdir. Benzer şekilde metinler, oluşturulduğu toplumun bütün birikimlerini yansıtan kültürel hafızası olmasıyla da önemlidir.

Geniş bir çerçevede değerlendirilen metinlerin, birbirleriyle etkileşim kurması kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü en başta metni, yazılı ya da sözlü şekilde oluşturan kişilerin temas halinde olmaları ve kendilerinin de aynı zamanda birer okuyucu olmaları metinlerin birbirlerini etkilemesi sonucunu doğurmaktadır. Metinlerin iletişimdeki işlevlerini değerlendiren De Beaugrande ve Dressler de metnin iletişim değerini sağlaması için gerekli olan metinsellik ölçütleri arasında metinler arasılık kavramına da yer vermektedir. Buna göre dilsel bir türün metin olarak kabul edilebilmesi için taşıması gereken özellikleri ifade eden ve yedi başlıktan oluşan metinsellik ölçütleri; bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgilendiricilik, durumsallık ve metinler arasılıktan oluşmaktadır (Mikchi, 2011'den akt. Akyol, 2020: 185; De Beaugrande ve Dressler, 1981'den akt. Coşkun, 2014: 233- 238). Metinsellik standartlarından biri olan metinler arasılık, metinlerin birbirleriyle kurdukları ilişkiye dayanmaktadır. Metinler arasılık kavramına göre “hemen her söylediğimiz kelime veya anlam ünitesi daha önceden işittiğimiz veya duyduklarımızdan oluşmaktadır.” (Akyol, 2020: 202). İletişimde, okuyucuya konuyla ilgili daha önceden okunan metinleri çağrıştırabilen ve böylece okuyucunun daha önce öğrendikleriyle metindeki bilgileri bağdaştırmasını sağlayabilen bir metin başarılı bir metindir. Bir eserde başka eserlerle ilişki ne kadar artarsa metnin düşünsel seviyesi de o kadar çok artacaktır (De Beaugrande ve Dressler, 1981: 183'ten akt. Coşkun, 2014: 238).

Metinlerin birbirleriyle olan bu karşılıklı alışveriş durumundan hareketle, göstergebilimci Julia Kristeva, kendisi gibi bir edebiyat eleştirmeni olan Mihail Baktin'in “söyleşimcilik” kuramından hareketle “metinler arasılık” kavramını ortaya atar. Kristeva'nın metinler arasılık kavramı, her metnin, gizli ya da açık şekilde başka

metinlerden izler taşıdığı görüşüne dayanır. Buna göre, hiçbir metnin ilk olma özelliği yoktur ve “Her metin, kendisinden önce yazılmış başka metinlerden şekil, içerik veya başka bir açıdan az ya da çok, doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir.” (Günay, 2003: 189). Söylenen her söz, daha önce söylenmiştir.

Kristeva, metinler arasılık kavramından hareketle, metni “bir alıntılar mozaïği” olarak tanımlamaktadır. Bütün bu tanımlardan hareketle denilebilir ki metinler arasılık, bir yeniden yazma işleminden başka bir şey değildir. Ancak bu yeniden yazma işlemi kaba bir taklitten çok birincil metnin dönüşümüdür. Böylece her metin başka metinlerin dönüşüme uğramış biçimini ifade etmiş olur (Ekiz, 2002). Metnin anlamı da bu dönüşümlerin ve metinler arası dolaşımların neticesinde oluşumunu tamamlamaktadır.

Özellikle de dil eğitiminde birer araç olarak metinler, önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde, bir dil olarak Türkçenin öğretiminde metinle öğrenme yöntemi kullanılmaktadır. Yapılandırıcı yaklaşım ve öğrenci merkezli eğitim anlayışı kapsamında dil öğretiminde metinlerden birer araç olarak yararlanılmaktadır.

“Metin aracılığıyla öğrenmeyi üst düzeye çıkarmak için metni okuduktan sonra ilginç gelen bölümü nedenleriyle birlikte anlatma, zihinde canlandırma, metnin türüne göre hikâye haritası, duygusal, abartılı sözler, gerçek ve hayal ürünü olanları belirleme, karşılaştırmalar yapma, varlıkları olayları sınıflama, metne uygun başlıklar bulma, içeriği sorgulama gibi çalışmalar yapılmaktadır.” (Güneş, 2021: 249).

Böylece öğrencilerin metinlerle etkileşim kurarak bilgi birikimlerinin artırılmasının yanı sıra onlarda dil zevkinin geliştirilmesi de amaçlanmaktadır. Metinler arası öğretim, bu noktada öğrencilerin zihinlerinde yeni ve farklı anlamlar oluşmasına zemin hazırlaması, öğrencilerin okudukları bir metinden farklı metinlere ulaşması ve bunlar arasında bağdaşım kurması bakımından son derece önem arz etmektedir. Okudukları bir metnin, öğrencilere konuyla ilgili daha önce karşılaşmış oldukları metinleri çağrıştırmaları, onların bu metinlerde sunulan farklı bilgileri harmanlamalarına katkı sağlayacaktır. Türkçe dersi için hazırlanan öğretim programında da metinler arası anlam kurma, geliştirilmesi hedeflenen beceriler arasında yer almaktadır.

Metin türleri arasında yer alan şiirler, iletmek istediği mesajın anlaşılması noktasında okura daha fazla sorumluluk yükleyen metinlerdir. Sanatlı söyleyişlerle ve imgelerle oluşturulan şiirlerdeki iletileri ortaya çıkarmak ve metinler arası dolaşımlar yaparak onlardan anlam kurmak okurun görevidir. Yazmış olduğu *İstiklal Marşı* ile

edebiyatımızda şiir dilinin en güzel örneğini veren Mehmet Âkif Ersoy, yaşamış olduğu döneme tuttuğu aynayla oluşturduğu eserlerine gerçekçi ve samimi bir özellik kazandırmıştır. Onun eserlerinde toplumun bütün kültürel birikimini görmek mümkündür. Bu durum, *İstiklal Marşı* başta olmak üzere bütün eserlerine çok sesli bir özellik kazandırmıştır. Gözlemlerinden hareketle oluşturduğu eserleri, insanın değişik coğrafyalardaki kişilerle, onların kültürleriyle etkileşim kurmasını sağlamaktadır. Bir yönüyle Âkif'in hayatından “evreleri” görme şansını yakaladığımız *Safahât* her zamana ve her insana hitap eden bir özelliğe sahiptir.

Bu çalışmada, istiklal şairimiz Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ının barındırdığı metinler arası unsurlarını tespit ederek eserin Türkçe eğitiminde başvuru metinler arası okuma bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada, “Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ında metinler arası unsurları nelerdir?” sorusu problem cümlesi olarak belirlenmiştir. Bu problem cümlesinden hareketle çalışmanın alt problemlerini oluşturan şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ında tespit edilen alıntılar nelerdir?
2. Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ında tespit edilen göndergeler (atıflar) nelerdir?
3. Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ında tespit edilen anıştırmalar nelerdir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Mehmet Âkif Ersoy'a ait *Safahât* adlı eserin metinler arası niteliği açısından ne durumda olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda da geliştirilmesi hedeflenen metinler arası okuma açısından *Safahât* eseri değerlendirilmiştir. “Safahat, okurunu metinlerarasılık açısından değerlendirmeye çağıran bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Pek çok eserden izler taşıyan Safahat, bu izler sayesinde katmanlı bir söylem gücüne kavuşur” (Özsaray, 2021: 179).

Çalışmada, içerdiği metinler arası unsurlar aracılığıyla *Safahât*'ın, bireyi yeni eserlere götüren, onu tarihî ve edebî birikimden haberdar eden özelliğinden yararlanmak hedeflenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât* adlı eserinin içerdiği metinler arasılık unsurları açısından taranması, aynı zamanda yazarın yararlandığı kaynakları belirlemeye yardımcı olacaktır. Çalışmada, bu eserin Türkçe dersinde metinler arası okuma bağlamında incelenmesi, Türkçe eğitimi ve metinler arasılık ilişkisinin tespiti yönüyle eserin taşıdığı olduğu farklı niteliklerini ortaya çıkarmış olacaktır.

Alan yazında, Mehmet Âkif Ersoy'un eserleri üzerine metinler arasılık bağlamında yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Çalışma bu anlamda önemlidir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada aşağıdaki sınırlılıklar belirlenmiştir:

Çalışmanın materyalleri, Mehmet Âkif Ersoy'a ait *Safahât* adlı eserde yer alan 7 ayrı kitapla sınırlandırılmıştır.

Metinler arasılık kavramı, geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu durum, metinler arası ilişkilerin her birini ayrı bir çalışma alanını oluşturacak kadar kapsamlı hâle getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, ortak birliktelik ilişkileri içerisinde yer alan, açık metinler arasılık ilişkilerinden alıntılar, göndergeler (atıf) ve kapalı metinler arası ilişkilerden anırtırma ile sınırlandırılmış ve kitabın incelenmesinde, ortak birliktelik ilişkisine dayanan gizli alıntı (aşırma) ile yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm, öykünme (pastiş) gibi ana metnin dönüşümü ya da taklidine dayanan türev ilişkisine yönelik inceleme yapılmamıştır.

1.5. Varsayımlar

Araştırmada, *Safahât* adlı eserde, metinler arasılık yöntemlerinin kullanıldığı dolayısıyla da eserin Türkçe eğitimi ve metinler arasılık açısından incelenmeye elverişli olduğu varsayılmıştır.

2. KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesi ele alınacak ve metinler arasılık konusu ile Mehmet Âkif Ersoy hakkında yapılan araştırmalara değinilecektir.

2.1. Kuramsal Bilgiler

Bu başlık altında, metinler arasılık kavramına ve metinler arasılık yöntemlerine değinilecek ve Türkçe Eğitimi ve metinler arasılık ilişkisi ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca Mehmet Âkif'in hayatı, edebî kişiliği ve eserleri ele alınacaktır.

2.1.1. Metinler Arasılık

Yazılmış her bir metin, daha önce yazılmış ve söylenmiş başka metinlerden (anlatımlardan) az ya da çok izler taşır. Bu yönüyle, metinler arasında bir etkileşim durumu vardır ve metinler birbirleriyle alışveriş içerisindeyler. Metinler arasındaki bu alışveriş durumundan hareketle Julia Kristeva, 1960'lı yılların sonlarında “metinler arasılık” kavramını ortaya atmıştır. “Kristeva, postmodern eleştiri alanında, bir metnin başka metinlerle, başka söylemlerle kurduğu ilişkileri ve söylemin sürekli olarak başka söylemlere açık olduğu, her söylemin aynı zamanda başka söylemlere yer vererek birçok seslilik özelliğiyle belirlediği olgusunu göstermek için “metinler arası” kavramını ortaya atar.” (Aktulum, 2000:11). Bu kavrama göre, bir metnin kendinden önceki metinlerden ya da kendisiyle aynı dönemde yazılmış diğer metinlerden bağımsız olması imkânsız bir durumdur. Aynı şekilde her metin, kendinden sonrakileri etkileme potansiyeline de sahiptir. “Dolayısıyla Kristeva'nın söyleminden tek başına bir metnin kapsamlı ve zengin bir anlam kurmada yetersiz kalacağı, metinleri buluşturup, bütünleştirerek zenginliğin oluşturulabileceği düşüncesini çıkarabiliriz.” (Akyol, 2020: 192). Bir metnin, bir anlatımın “doğrudan ya da dolaylı olarak, açıkça veya örtülü biçimde başka metin ya da metinlerle bağlantılı olması halinde metinler arası ilişki doğar.” (Gökalp- Alpaslan, 2007: 9'dan akt. Uzunkaya, 2011).

Metinler arasılık, kapsamı geniş bir kavramdır. Bundan dolayı, metinler arasılık hakkında birçok tanımla karşılaşmak mümkündür. Aktulum'a göre (2000), Kristeva, metinler arası kavramını, başka metinlerden alınan sözcelerin bir kesişme yeri olarak tanımlamaktadır. Kristeva'ya göre, her metin bir alıntılar mozağıdır ve her metin, kendi içinde başka bir metnin eritilmesinden ve dönüşümünden oluşmaktadır. Buna göre metinler arasılık kavramı, “kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak ifade edilebilir. Kavram genel anlamıyla bir

yeniden yazma (reecriture) işlemi olarak da algılanabilir.” (Aktulum, 2000:17). Bu yeniden yazma süreci, tamamıyla önceki metinlerin bir taklit işleminden çok belirli bir birikim neticesinde metinlerin dönüşüme uğraması sürecidir. Uzunkaya’ya göre (2011), metinler arasılık, kişinin kendine üstat saydığı sanatkârların üretimlerine bir meydan okumasıdır bir yönüyle. Birincil metnin ışığında yazılacak olan sonraki metnin kalıcılığı yakalayabilmesi için ilk metni aşması gereklidir. Bir yazarın, birincil/ klasik sayılabilecek olan metinlerle ilişkiye girmesi, onun gücünü ortaya koyması açısından da önemlidir. Bir metin ona denk metinlerle olan benzerlik ve farklılıklarıyla kalıcılığı yakalayabilecektir.

Metinler arasılık, metinlerin geçmişten günümüze birbirleri ile çeşitli alışverişler içerisinde olduğunu, her metnin gizli veya açık şekilde başka bir metinlerden izler taşıdığını ileri sürer. Buna göre, bir yazarın başka metinlerle, kutsal kitaplarla, içinde yaşamış olduğu toplumun gelenekleriyle veya farklı sanat dallarıyla çeşitli şekillerde girmiş olduğu etkileşim sonucunda metnini oluşturması metinler arasılık kavramını ifade etmektedir.

Metinler arasılık kavramına göre, söylenen hiçbir şey yeni değildir, ilk defa söylenmemiştir. Metinler farklı metinlerin bir alışveriş yeri, çok sayıda metnin kesiştiği bir noktadır. Buna göre metinler arasılık, bir yeniden okuma ya da yazma işleminin döngüsünden ibarettir. Metinleri oluşturan yazarların yaşamış oldukları toplumdan kopuk olması nasıl düşünülemez bir durumsa onların yazmış oldukları metinler de çağdaşı veya kendinden daha önce yazılmış metinlerden açık ya da gizli bir şekilde etkilenecektir. Metinler arasılık, “anlatılar arasında yaşanan göçtür. Birbiriyle paylaşım içerisinde olan metinler, tekâmüle ancak öncekilerden faydalanarak erebilir.” (Durkaya, 2013: 848).

İlk kez, 1969 yılında Fransız göstergebilimci Julia Kristeva tarafından ortaya atılan metinler arası kavramının kaynağını, edebiyat kuramcısı Mihail Baktin’in “söyleşimcilik” adını verdiği kuramı oluşturmaktadır. Baktin, “bir yapıtın başka yapıtlarla sürekli alışveriş içerisinde olduğunu, bir sözcenin başka sözcelerle ilişki halinde olmadan, belli oranda birbirlerini etkilemeden var olamayacağını, yine her söylemin belli bir tarihsel ve toplumsal alan içerisinde konumlandığını savunmuştur.” (Aktulum, 2000:24). Baktin’in bu görüşü, onun söyleşimcilik kuramının temelini oluşturmaktadır. Buna göre bir metin, daha önce ya da kendi döneminde yazılmış başka bir metni kapsamaktadır. Bakhtin’e göre her metin, kendinden önceki ve sonraki metinler ile ilişki içerisinde. “Ona göre, yazına ait olsun ya da olmasın her sözce onu derinden derine belirleyen toplumsal ve tarihsel bağlamda köklenmiştir. İster güncel ister bilimsel

olsun hiçbir yazınsal söylem önceden söylenmiş, bilinene, ortak düşünceye vb. yönelmeden edemez.” (Aktulum, 2000:26). Bu görüşler, metinler arası kavramının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Kristeva, söyleşim kavramına dayanarak metinler arası olgusunu kuramının odağına yerleştirmiştir. “Kristeva da Bakhtin’in tanımladığı biçimiyle, söylemin konumu ve metnin konumu arasında bir koşutluk kurarak, nasıl ki bir söylem hem söyleyenin hem de dinleyenin ortak ürünüyse ve kendinden önceki ya da çağdaş sözcüğe gönderiyorsa, metnin de her zaman öteki metinlerin kesiştiği yerde bulunduğu ilkesini benimser.” (Aktulum, 2000:41).

Kristeva, metinler arası olgusunu her metnin kendi içerisinde farklı bir metni özümsemesi ve dönüştürmesi olarak ifade eder. Bakhtin’in görüşlerinden hareketle metinler arası kavramını oluşturan Kristeva, söyleşimcilik kuramının metinler arası adı altında tanınmasını da sağlamıştır.

Julia Kristeva’nın ilk defa ortaya attığı metinler arası kavramının süreç içerisinde gerçekleştirdiği gelişmeyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Mihail Bakhtin (söyleşimcilik, çok seslilik, karnavallaşma), Roland Barthes, Michael Riffaterre, Gerard Genette gibi yapısalcı teorisyenlerle birlikte metinler arası ilişkiler, edebi çözümlemenin temel kavramlarından birisi haline gelmiştir. Ana metin ile alt metin arasındaki ilişkiyi Kristeva ve Barthes “yazı merkezli”, Riffaterre ise “okuma merkezli” olarak ele alırken, Genette ana metinsellik (ara metinselliklik, yan metinsellik, üstmetinsellik, ilerimetinsellik, önmetinsellik) bağlamında beş kategoriye indirerek ele almıştır. Sonraları metinler arası kavramı postyapısalcı teorisyenlerce (M. Focault, U. Eco, vs.) daha da geliştirilmiştir.” (Başaran, 2016: 4).

Gökalp Alpaslan’a göre (2006), metinler arası, sadece edebiyat içi ilişkilerle sınırlı olmayıp, edebiyatla sanatın her dalı ve popüler kültürün bütün ürünleri arasında da metinler arası ilişkiler görülebilir ve böylece hayatın her alanını kapsayan bir kavramdır. Buna göre metinler arası, disiplinler arası bir kavram özelliği taşımaktadır. Metinler arası sadece metin düzleminde ele almak yanlış olacaktır. Çeşitli metinler arası ilişkiler yardımıyla yazılmış olan iki metin arasında ilişki kurulabileceği gibi günlük hayatın içinden bir hadise, gündemi belirleyen bir kişi vb. ile de etkileşim kurulabilir.

2.1.1.1. Metinler Arasılık Yöntemleri

Metinler arasılık, çeşitli yöntemlerle yapılabilir. Aktulum (2000), iki tip metinler arası ilişki belirlemiştir. Bunlar, iki ya da daha fazla metin arasında kurulan “ortakbirliktelem ilişkisi”ne dayanan metinler arası ilişkiler ve “türev ilişkisi”ne dayanan metinler arası ilişkilerdir. Metinler arası yöntemler, açık ve kapalı olarak iki şekilde yapılabilir. Açık metinler arası ilişkileri saptamak için okurun çaba sarf etmesine gerek yoktur. Metinde ayraçlar ya da italik yazıyla gösterilirler. Kapalı metinler arası ilişkilerde ise okurun bu ilişkileri fark edebilmesi için belirli bir bilgi birikimine sahip olması gerekir. Metinde, hiçbir belirti ya da ipucu verilmez. Açık metinler arası ilişkiler, alıntı ve göndergeden (atıf) oluşmaktadır. Kapalı metinler arası ilişkiler, gizli alıntı (aşırma) ve anıştırmadan oluşmaktadır. Yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm, öykünme (pastiş) ise, ana metnin dönüştürülmesi ya da taklit edilmesi işlemi olarak ifade edilen türev ilişkisine dayanan metinler arası biçimler sayılırlar.

2.1.1.1.1. Alıntı

Metinler arasılık yöntemlerinden alıntı, bir yazarın başka bir yazarın eserinden veya konuşmasından kısa ya da uzun bir parçayı kaynağını açıkça belirterek, olduğu gibi kendi metnine veya konuşmasına aktarması olarak tanımlanabilir (Gökalp Alpaslan, 2006; Ekiz, 2002). Alıntı, metinler arasılık yöntemleri arasında “Bir metnin başka bir metindeki varlığını en somut biçimde görünür kılan, ilk akla gelen, en genel ve en sık karşımıza çıkan metinler arası yöntemdir.” (Aktulum, 2000: 94).

Alıntı kavramı, divan şairlerinin şiirlerine sanatlı söyleyiş özelliği katmak için başvurduğu söz sanatlarından, söylenen bir düşüncüyü inandırmak ve pekiştirmek amacıyla söze bir atasözü veya atasözü değerinde ünlü bir söz kattığı “irsâl-i mesel sanatı” ya da söze ayet, hadis veya bunlardan parçalar aldığı “iktibas sanatı” (Dilçin, 2019), alıntı kavramıyla özdeş sanatlardır.

2.1.1.1.2. Gönderge (Atıf)

Gönderge (gönderme), bir eserin yazarını ya da bir yapıtın başlığını anmakla yetinerek metinden alıntı yapılmadan okuyucuyu o yapıta, yazara yönlendirmek olarak tanımlanabilir. “Gönderme belirli bir esere olabileceği gibi bir yazara, o sanatçının sadece en bilinen dizesine, cümlesine ya da günlük hayattan, popüler kültürden, dünya

gündemini belirleyen olay ve eserden birine vs. olabilir.” (Gökalp Alpaslan, 2006:127-152). Bu kavram da divan şiirinde kullanılan söz sanatlarından (edebî sanatlar), herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmak olarak açıklanan (Dilçin, 2019) “telmih sanatı” ile özdeş bir kavramdır.

2.1.1.1.3. Gizli Alıntı (Aşıırma)

Gizli alıntı, “bir sözcenin ayrıçlar ya da italik yazı kullanılmadan, sözcenin geldiğı yapıt ya da yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntıdır.” (Aktulum, 2000:103). Alıntılanan fikirleri, kendisininmiş gibi sahiplenmek, fikir hırsızlığı yapmaktır.

2.1.1.1.4. Anıştırma

Örtülü bir metinler arası ilişki biçimi olarak anıştırma, “bir sözcüğün alıntılanması ya da bir başka yapıtın, kimliğı söylenmeden ya da açıkça bildirilmeden anılmasıdır.” (Dictionary of World Literary Terms, 1970’ten akt. Aktulum, 2000:109). Çoğu kez metinler arasılığın sınırlı bir biçimi olarak değerdendirilen, başka metinlere veya sözlere sezdirme yoluyla değinme olarak ifade edilen anıştırma (Ekiz, 2002: 20), bir yönüyle, anlatılmak isteneni ima etmek olarak da tanımlanabilir. Metinler arasındaki “ilişki bir anlamda bilinçli olarak alımlayıcıya farkettilir, sezdirilir. Alımlayıcı, donanımı oranında iz sürmeye, dolayısıyla anlam üretmeye yönlendirilmiş olur.” (Ekiz, 2007: 125).

Metinler arasılığın sıkça başvurulmuş biçimi olan anıştırma, “Gönderme gibi anıştırma da sadece edebî ve sanatsal ürünlere değil, gündelik yaşamdan ya da tarihten olay, durum, kişi ve eserlere yönelik olabilir.” (Gökalp Alpaslan, 2006:127-152). Bu kavram da tıpkı gönderge (atıf) kavramı gibi, divan şiirinde kullanılan söz sanatlarından (edebî sanatlar), “telmih sanatı” ile özdeş bir kavramdır.

2.1.1.1.5. Yansılama (Parodi)

“Bir metni değışime uğratarak yeni bir anlama ulaşmak anlamına gelen parodinin en belirgin özelliğı, ele alınan metni gülünçleştirme amacı taşımasıdır.” (Gökalp Alpaslan, 2006: 127-152).

2.1.1.1.6. Alaycı Dönüştürüm

Alaycı (gülünç) dönüştürüm, “soylu bir metnin -örneğin, destan- eylemini ya da konusunu olduğu gibi sürdürerek, yani yapıtın temel içeriğini ve anlatısal devinimini değiştirmeden, onu bildik, sıradan, yeni bir biçimde yeniden yazmak olarak tanımlanır.” (Aktulum, 2000: 126).

2.1.1.1.7. Öykünme (Pastiş)

Aktulum (2000), öykünmeyi, bir yazarın dil ve anlatım özelliklerini, sözlerini taklit etme olarak tanımlamaktadır. Yeni bir metin oluşturmaktan çok yalnızca metnin biçimini taklit etme vardır.

2.1.1.1.8. Klişe-Basmakalıp Söz

Aktulum’a göre (2000) klişe, sık sık yinelenen, yinelendiği için de sıradanlaşan düşünce, sözcük ya da izlek olarak tanımlanabilir. Basmakalıp söz ise, “daha çok okurun önceden var olan ekinsel bir örnekçeye başvurarak sunduğu özellikler toplamıdır (Yahudi gibi cimri, Türk gibi güçlü).” (Aktulum, 2000: 156).

2.1.2. Türkçe Eğitimi ve Metinler Arasılık İlişkisi

Ülkemizde, Yapılandırıcı eğitim anlayışı kapsamında oluşturulan programlarla Türkçenin öğretiminde, metinle öğrenme yöntemi uygulanmaktadır. Bu durum dil öğretim sürecinde metinleri önemli birer araç durumuna getirmektedir. Günümüz dünyasında, eğitimde kullanılan araç gereçlerde çeşitliliğin artmasıyla metnin yapısında da değişiklikler olması, “bilgi sunum şekillerinin çeşitlenmesi ve bunlara ek olarak dijital medya ortamında metinlerin oluşturulması, paylaşılması, depolanması, nakledilmesi, tüketilmesi ve yeniden oluşturulması okumanın daha geniş kapsamlı metinlerle gerçekleştirildiğini göstermektedir.” (Akyol, 2020: 201). Bu durum, öğrencilerin basılı materyaller ile çoklu medya kaynaklarından bilgiye erişme, bilgiyi düzenleme, bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulama ve farklı türde metinler arasında sentezleme yapma gibi becerilerin gelişimini gerekli kılmaktadır.

Metinler arasılık, 21. yüzyıl becerileri arasında yer alan eleştirel düşünme, yaratıcılık, problem çözme, bilgi okuryazarlığı gibi becerilerin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle metinler arasılık bir öğretim yaklaşımı olarak

değerlendirilmektedir. Metinler arası okuma yapma sayesinde, çocuklar etkileşime geçtiği farklı tür ve yapıdaki metinlerle başa çıkma noktasında daha stratejik hareket edeceklerdir. Türkçe derslerinde yapılacak metinler arası okuma çalışmalarında öğrencilere sunulacak farklı türlerdeki metinlerden hareketle onların karşılaştırmalar yapmaları, ön bilgilerini ve birikimlerini dikkate alarak metinler arasında bağlantılar oluşturmaları sağlanacaktır. Bu tür etkinliklere yer verilerek ders işlenen bir sınıfta, “öğrencilerin farklı düşünceleri karşılaştırmaları, kıyaslamaları -özellikle zıt fikirleri elde ettikleri bilgileri sentezlemeleri ve yapılan sentezlere kendi yorumlarını da eklemeleri beklenir.” (Akyol, 2020: 194).

Metinler arası okuma çalışmaları kapsamında öğrencilerin okunan metinler üzerinde konuşmaları ve tartışmaları, onların okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerini, konuyla ilgili farklı görüşlerle kendi fikirleri arasında karşılaştırmalar yapmalarını sağlayacaktır.

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı temele alınarak yenilenen Türkçe dersi öğretim programlarında, metinler arası okuma kavramı önemli görülen alanlardan biri olmuştur. Metinler arası kavramına ve bu kavramla ilişkili olabilecek ifadeler Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda, (6,7,8. sınıflar) okuma becerisinde kullanılan yöntem ve teknikler kısmında bir yöntem ismi olarak “metinlerle ilişkilendirme” şeklinde rastlanmaktadır. Programda, öğrencilerin okudukları metinlerle diğer metinler arasında ilişki kurması sağlanarak böylelikle onların düşünme becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2006).

Değiştirilen İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu’nda (1-5.Sınıflar) ise programın özellikleri belirtilirken metinler arası okumanın geliştirilmesi hedeflenen temel beceriler arasında yer aldığı ifade edilmiştir. Programda, “Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, problem çözme, araştırma, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, karar verme, metinler arası okuma, kişisel ve sosyal değerlere önem verme gibi temel becerilere yer verilmiştir.” (MEB, 2009: 11).

Devamında yine programda, “Anlama becerilerinin geliştirilmesi amacıyla sıralama, sınıflama, eleştirme, tahmin etme, ilişki kurma, özetleme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme gibi etkinlikler verilmiş; metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla anlam kurmaya özen gösterilmiştir” (MEB, 2009: 11).

Programın genel amaçları arasında, öğrencilerin metinler arası okuma becerilerinin geliştirilerek onların söz varlığını geliştirme hedefi belirtilmiştir. Söz konusu programın dördüncü ve beşinci sınıf okuma alanlarında metinler arası okuma kavramı anlam kurma amacı altında “Metinler arası anlam kurar.” kazanımı ile de yer almıştır. Kazanım, “En az iki kaynaktan edindiği bilgileri kullanarak yeniden anlam kurma” şeklinde açıklanmıştır (MEB, 2009: 86; 108).

Günümüzde uygulamada olan Türkçe öğretim programında, metinler arası okuma kavramı, programın özel amaçları arasında “Tematik yaklaşım esas alınarak hazırlanan öğretim programında okuma ve yazma kazanımları metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla anlam oluşturmaya sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır.” ifadesiyle yer almaktadır (MEB, 2019: 8). Bilgi kaynaklarının çeşitlendiği

Programda (MEB, 2019) yer verilen temalar ile ilgili açıklamalar kısmında “okuma kültürü” temasının konu önerileri arasında “metinler arası” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, programın 4,5,6,7 ve 8. Sınıf okuma becerisi kazanımları arasında “Metinler arasında karşılaştırma yapar.” kazanımı da metinler arası okuma kavramı ile ilişkilendirilebilir. Türkçe öğretiminde önemli bir rolü olan metinler arası okuma, “metinler arası düşünme ve alternatif bakış açıları geliştirmeye yol açacaktır. Bir toplumdaki demokratik, hukuksal, ahlakî, kültürel vb. değerler metinler arası anlayışın hâkim olduğu düşünce sisteminde hem daha anlaşılır şekilde ifade edilecek hem de toplumun bireyleri tarafından daha fazla kabul görecektir.” (Akyol, 2003: 49-58).

2.1.3. Mehmet Âkif Ersoy’un Hayatı

Mehmet Âkif Ersoy, 1873’ün Aralık ayında, İstanbul’da Fatih’in Sarı Güzel Mahallesi’nde, dünyaya gelmiştir (Okay, 2019: 11; Ersoy, 2021a: 7; Okay ve Düzdağ, 2003: 432). Resmî sicil kayıtlarında doğum yerinin Çanakkale Bayramiç olarak yer alması, babasının görevi gereği gittiği Bayramiç’te oğlunu nüfusa yazdırmasından kaynaklanmaktadır (Okay, 2019: 11). Âkif’in annesi, Emine Şerife Hanım, babası, Mehmed Tahir Efendi’dir. Emine Şerife Hanım, aslen Buharalı olup Tokat’a yerleşmiş bir ailenin kızıdır (Okay, 2019: 11; Okay ve Düzdağ, 2003: 432). Âkif’in “*Babam, Fâtih müderrislerinden İpekli Hoca Tâhir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim.*” (Ersoy, 2021c: 35) ifadeleri ile bizzat belirttiği üzere oğlunun yetişmesinde büyük rolü olan Babası Tahir Efendi ise Arnavutluk’un İpek kasabasına bağlı Şuşişa köyünde doğmuş, öğrenim için küçük yaşta

İstanbul'a gelmiştir (Okay ve Düzdağ, 2003: 432; Okay, 2019: 12). Tahir Efendi hem Arapça olan isminin Türkçedeki karşılığı, hem de temizliğinden dolayı "İpekli Temiz Tahir" olarak tanınmış dindar biridir (Okay, 2019: 12; Ersoy, 2021a: 7).

Mehmet Âkif, öğrenim hayatına *Emir Buharî Mahalle Mektebi*'nde başlar, dört yaşında girdiği bu okula iki yıl kadar devam eder, sonra *Fatih İptidai Mektebi*'ne girerek üç yıl okur ve İlk Arapça eğitimini ise bu sırada babasından almaya başlar (Cündioğlu, 2017: 5; Okay, 2019: 15). Daha sonra, devrine göre değerli hocaların bulunduğu *Fatih Merkez Rüşdiyesi*'ne yazılır. Bu dönemde, bir taraftan hıfza çalışan Âkif, Hoca Halis Efendi ile Arapça, Fatih Camii'nde *Gülistan* ve *Mesnevi* dersleri veren Esad Dede ile de Farsça çalışır. *Hafız Divanı*'nı, Sa'dî'nin *Gülistan*'ını, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini, Fuzulî'nin *Leylâ ile Mecnun*'unu bu dönemde okur (Okay, 2019: 15).

İlköğrenimini tamamlayıp önce Mülkiye Mektebi'nin idadi (lise) kısmına devam eder sonra da okulun yüksek kısmına geçen Âkif, babasının vefat etmesi ve evlerinin yanması üzerine bu okuldan ayrılp *Mülkiye Baytar Mektebi*'ne yatılı öğrenci olarak girer (Okay, 2019: 15; Okay ve Düzdağ, 2003: 433). Âkif'in şiire ve spora olan ilgisi bu yıllarda başlar ve Ziya Paşa, Muallim Naci ve Abdülhak Hamit gibi şairleri beğenir (Ersoy, 2021a: 7). 1893 yılında okulu birincilikle bitirir ve Tarım Bakanlığı'nda Baytar Müfettiş Muavinliğine atanır (Okay, 2019: 16). Görevi sırasında köylülerle kurmuş olduğu ilişki onun bilgi ve tecrübesini artırır ve ülkeyi tanıma, toplumun sorunlarına yakından tanık olma imkânı verir. 1908 yılında, arkadaşı Eşref Edip'le *Sırat-ı Müstakim* dergisini çıkarır daha sonra derginin ismi *Sebilürreşad* olarak değiştirilir (Efe, 2009: 251).

1914'te Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır ve Hicaz'a gider, iki ay kadar burada kalır (Okay ve Düzdağ, 2003: 433). İzmir'in 1919'da işgalinden sonra Batı Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye destek vermek için Balıkesir'e geçer ve Zağanos Paşa Camii'nde halka etkili bir vaaz verir (Ersoy, 2021a: 8). 1920 senesinde Burdur Milletvekili seçilerek meclise girer.

Kastamonu Nasrullah Camii'ndeki güçlü bir vaazıyla halkı Sevr Antlaşması ve Millî Mücadele hakkında bilgilendirir. Âkif'in bu hitabesi o kadar etkili olur ki basılarak bütün vilayetlere ve cephelere dağıtılır (Okay ve Düzdağ, 2003: 434). 1920'nin Aralık sonunda Ankara'ya döndüğünde Taceddin Dergâhı'na yerleşir. Bu sırada, Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin ikna çabaları sonunda yazdığı şiir TBMM'de coşkuyla okunarak İstiklal Marşı olarak kabul edilir (12 Mart 1921). Mehmet Âkif, İstiklal Marşı şairi olarak kendine verilmek istenen parayı maddi sıkıntılar çekmesine rağmen kabul etmez (Ersoy,

2021a: 9). Ancak meclis kararı olduğu için kazanana verilmesi zaruri hale gelmiş bulunan nakdî mükâfat Âkif tarafından alınıp Dârü'l-mesâî adlı bir hayır cemiyetine bağışlanmıştır (Okay ve Düzdağ, 2003: 434).

Millî Mücadele sona erdikten sonra İstanbul'a döndüğünde tanık olduğu birtakım uygulamalardan dolayı 1925 yılında son defa Mısır'a gider. Hilvan'da uzun yıllar yaşar. Bu arada Camiü'l-Mısriye'de Türk Dili ve Edebiyatı müderrisliği yapar. Hastalığından dolayı önce Lübnan'a sonra da Antakya'ya gider. Ömrünün son yıllarını geçirmek üzere tekrar İstanbul'a döner. 27 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da vefat eder. Âkif'in mezarı Edirnekapı Şehitliği'ndedir (Okay ve Düzdağ, 2003: 434- 435).

2.1.3.1. Mehmet Âkif Ersoy'un Edebî Kişiliği

Mehmet Âkif Ersoy'un şiire olan ilgisi lise yıllarında gelişmeye başlamıştır. O dönemlerde, Ziya Paşa, Muallim Naci ve Abdülhak Hamid Âkif'in en sevdiği şairler olmuştur (Korkmaz, 1876: 27- 28'den akt. Kortantamer, 1986: 89). İkinci Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde edebiyatımızın en güçlü şahsiyetleri arasında kendine yer edinmiştir. İlk şiir kitabı olan *Safahât*'ı 1911 yılında çıkarır (Okay, 2008: 442).

Ham maddesini toplum içindeki izlenimlerinden alan şiirlerinde, sanatlı söyleyişten uzak gerçekçi bir dil kullanır. Bu da şiirine başka bir samimiyet katmıştır. "Toplum için sanat" anlayışı çerçevesinde kaleme aldığı eserleriyle, edebiyata "libas ve gıda vazifesi" gördürmeyi amaçlar. Onun benimsediği realist anlayış ile Servet-i Fünun'un gerçekçiliği farklıdır. Mehmet Âkif, eserinde sadece görmüş olduğu kötülüğü, çirkinliği işlemez, aynı zamanda çareler de sunar.

Din ve vatan sevgisi Âkif'in şiirinin birleştirici temalarını oluşturmuştur. Benimsemiş olduğu hayat anlayışını yansıtan şiiri onun bu sosyal değerlere verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Onun bu değerlerden taviz vermediğini Enginün'ün şu sözleri en iyi şekilde ifade eder:

"Başlangıçta, İslam birliğine taraftar olan, İslamiyet'in kavmiyeti yani milliyetçiliği reddettiği görüşüyle hareket eden fakat vatanını tehlikede görünce onun uğrunda savaşa ve çalışmağa, diğer vatanseverlerle birlikte, Mustafa Kemal'in Anadolu'da düzenlediği Millî Mücadele'ye koşan Mehmet Âkif'in macerasında ve şiirlerinde imparatorluktan millî devlete geçişin bütün çatışmaları ve devreleri yer alır." (Enginün, 2007: 153).

Mehmet Âkif, manzum hikâye yazmada ustadır. “Seyfi Baba”, “Küfe” gibi manzumeler onun bu konudaki başarılı eserlerindendir. Divan şiirinin ahenk unsurlarından olan aruzu rahat bir şekilde Türkçe ile uyumlu olarak kullanabilmektedir.

Bu manzumelerde Mehmet Âkif, toplumun geri kalmışlığını, tembelliğini, dinin yanlış anlaşılmasını konu edinir ve didaktik bir dil kullanır. Âkif’e göre, geri kalmışlığın sebebi tembellik, onun sebebi de dinin yanlış anlaşılmasından dolayı benimsenen “kader” anlayışıdır. İnsanları uyarmayı kendine görev addetmiş biri olarak Mehmet Âkif’in şiir anlayışını yine İsmail Çetişli şöyle özetlemektedir:

“Kısacası Âkif şiirlerinde, bir taraftan Türk- İslâm dünyasının içinde bulunduğu genel durumunu; sosyal, siyasî ve kültürel hayatını; bu hayatın çürüten, aksayan taraflarını bütün çıplaklığı ile gözler önüne sererken; diğer taraftan bu durumdan çıkış yolları önerir. Bu çerçevede o tembelliği, miskinliği, cehaleti, ümitsizliği, tefrikayı, batıl inançları, yozlaşmayı, taklitçiliği, yanlış tevekkül anlayışını tenkit ederken; çalışmayı, ilim tahsilini, ümidi, azmi, birlik ve beraberliği, saf İslâm inançlarına bağlanmayı önerir. Bu açıdan bakıldığında aslında *Safahât* bir bütündür.” (Çetişli, 2019: 274- 275).

2.1.3.2. Mehmet Âkif Ersoy’un Eserleri

Mehmet Âkif Ersoy, şiirlerinden başka düzyazılar da yazmış, tercümeler yapmıştır.

2.1.3.2.1. Safahât

“Safhalar, devreler” anlamına gelen *Safahât*, Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerini topladığı yedi kitaplık şiir külliyyatının genel adıdır. Eser, Mehmet Âkif Ersoy’un 1911-1933 yılları arasında kaleme aldığı şiirlerinden oluşur. Şiirleri ayrı yedi kitap halinde yayımlanmış, daha sonra bu kitaplar “Safahât” başlığı altında tek kitap halinde ilk defa 1943’te yayımlanmıştır (Ersoy, 2021a: 13). Birinci kitap, yalnız *Safahât* adını taşır. Sonraki kitapların ayrıca isimleri vardır. Yedi kitabın ilk altısının bütün baskıları İstanbul’da, yedinci kitabınki ise Kahire’de yapılmıştır (Ersoy, 2021a: 14; Okay ve Düzdağ, 2003: 437).

Safahât’ı oluşturan yedi kitabın baskı tarihleri, içerdikleri manzume ve mısraların sayısı ile ele aldıkları konular şöyledir:

Birinci kitap: *Safahât*. Âkif, bu kitabının adının altına “Birinci Kitap” ibaresini koyarak bu adı, baştan beri şiirlerine genel ad olarak düşündüğünü göstermektedir. Kitap, 1911’de yayımlanmıştır. 1908-1910 yılları arasında *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayımlanmış şiirlerden oluşmaktadır. Bu kitapta: *Fâtih Câmiî, Hasta, Tevhîd yâhud Feryâd, Küfe, Durmayalım!, Hasır, Geçinme Belâsı, Meyhâne, Mezarlık, Bayram, Hasbihâl, Selmâ, Merhûm İbrâhîm Bey, Azim, Seyfî Baba, Kör Neyzen, Acem Şâhı, İstibdâd, Hürriyet, Kocakarı ile Ömer, Ezânlar, Cânân Yurdu, Bir Mersiye, Dirvâs, Mahalle Kahvesi, Köse İmâm* şiirleri yer almaktadır. Bunların yanında, *Nazım Parçaları* bölümünde yer alan *Ressâm Haklı, Bir Mezâr Taşına Yazılmış idi, Bir Resmin Arkasına Yazılmış idi, Şâir Huzurunda Münekkîd, Bu da Bir Mezâr Taşı İçin Yazılmış idi, Gül Bülbül, Hüsrân- ı Mübîn, Âhiret Yolu, İstiğrâk, Âmin Alayı, Hasbihâl, Bebek yâhud Hakk- ı Karâr, Yemişçi İhtiyâr, İ’tirâf* şiirleri ile *Tercümedir* başlıklarını taşıyan ve tek dörtlükten oluşan iki tane şiir yer almaktadır. Bu şiirler, konularını toplumun acı çeken çeşitli kesimlerinden, hürriyet, istibdat gibi siyasal olaylardan, İslâm tarihinden ve şairin mistik duygularından almaktadır.

İkinci kitap: *Süleymâniye Kürsüsü*’nde. İlk baskısı 1912’de yapılmıştır. Birinci kitabın aksine *Süleymaniye Kürsüsünde* tek parçadan oluşan uzun bir manzumedir. Süleymaniye Camii kürsüsünde Abdürreşit İbrahim’i konuşturan Mehmet Âkif, dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanların içinde bulunduğu durumu onun aktarımıyla okuruna sunmaktadır.

“Bana siz âlem-i İslâm’ı sorun, söyleyeyim;

Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim,” (Ersoy, 2021a: 33).

diyerek sözlerine başlayan Abdürreşit İbrahim, “uzak Doğu’dan uzak Batı’ya kadar” gezmiş olduğu yerlerin tasvirini yapmaktadır. Çalışmayı bıraktığı için geri kalmış olmakla eleştirdiği İslam milletleri arasında yer alan dönemin Payitaht’ı da bu eleştirilerden nasibini almaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile ümitlenen vaiz, İstanbul’a geldiğinde görmüş oldukları karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Hürriyetin yanlış yorumlanması neticesinde Batı’nın körü körüne taklidini savunan aydınlarla geleneklerden ayrılmayan halk arasındaki kopukluğa dikkati çeken vaiz, bu iki kesim arasındaki uyumun önemini Japonya örneği ile göstermektedir. “Gerçekleri göz ardı etmeyen idealistliğiyle, bilgi, gözlem, tecrübe, aksiyonerlik gibi özellikleriyle A. İbrahim

Efendi, İslam birliğini savunmaya başlayan M. Âkif tarafından, bu eserde örnek ve ideal bir aydın tipi olarak değerlendirilmiştir.” (Gür, 2019: 412).

Üçüncü kitap: *Hakk'ın Sesleri*. İlk baskısı 1913'te yapılmıştır. Kitapta, *Kur'an-ı Kerim*'den *Âl- i İmrân*, *Neml*, *Yûsuf*, *A'râf*, *Zümer*, *Bakara* ve *Rûm* surelerinden alınan ayetlerin ve bir hadisin yorumu şeklinde oluşturulmuş şiirler yer almaktadır. Bunların yanında *Pek Hazîn Bir Mevlîd Gecesi* şiiri ile Ömer Ferid Kam'ın Mehmet Âkif'e yazmış olduğu mektubu da kitapta yer almaktadır. Balkan Savaşı'nın yaşandığı dönemde yazılan bu manzumelerde “bir Kur'an şairi” olan Mehmet Âkif, ayet ve hadislerin ışığında Müslümanları birlik olmaya ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeye çağırmaktadır.

Dördüncü kitap: *Fâtih Kürsüsü*'nde. İlk basım tarihi 1914'tür. Kitap, *İki Arkadaş Fâtih Yolunda* bölümü ile *A'râf Sûresi*'nin yüz seksen beşinci ayetinin yorumunun yapıldığı *Vâiz Kürsüde* bölümünden oluşmaktadır. *Süleymâniye Kürsüsü*'de'deki gibi bir vaaz şeklinde oluşturulan kitap, toplumsal ve siyasal bir yergi içermektedir. Mehmet Âkif'e göre, Allah kainattaki her şeyi çalışma esasına göre yaratmıştır. Bu ilahi nizamın işleyişine uyan Batı yerde olduğu gibi göğe de hükmetmeye başlamışken atalet girdabından kurtulamayan Doğu milletleri ise her alanda geride kalmıştır. Yine ona göre, bu durumun sebeplerinden biri de toplumdaki yanlış tevekkül anlayışıdır. Tevekkülü, hiçbir şey yapmadan oturmak ve her şeyi Allah'tan beklemek olarak anlayan halkın durumunu Mevlânâ'dan Sa'dî'den hikâyelerle nükteli bir dille tasvir etmektedir.

Beşinci kitap: *Hâtıralar*. İlk defa 1917'de kitap olarak yayımlanmıştır. Kitapta, *Bakara*, *Âl- i İmrân*, *İsrâ* surelerinden alınan ayetlerin ve Hz. Peygamber'e ait iki sözün yorumu şeklinde oluşturulan şiirler yer almaktadır. Bunların yanında, *Uyan!* adlı bir şiir ile *El- Uksur'da*, *Berlin Hâtıraları*, *Necid Çölllerinden Medîne'ye* şiirleri de kitapta yer almaktadır. Bu şiirlerde, toplumsal felaketler karşısında Allah'a yakarılma, şairin Berlin, Necid ve Mısır'a yapmış olduğu seyahatlerde edindiği izlenimler üzerinden Müslümanların geri kalmışlığının sebeplerine dikkat çekilmektedir. İslam ülkelerini içinde bulunduğu bu durumdan çıkartacak çareleri de gösteren Âkif, *Süleymâniye Kürsüsü*'de vermiş olduğu Japonya örneği gibi burada da Almanya'yı örnek göstermektedir. Buna göre Almanların ilerlemesinin temelinde eğitime vermiş oldukları

önem yer almaktadır. Osmanlı'da aydın- halk çatışmasına bir kez daha değinen şair Almanya'da bu iki kesimin birlikteliğinin yükselmedeki önemine dikkat çekmektedir.

Altıncı kitap: *Âsım*. Kitap halinde ilk defa 1924 yılında basılmıştır. Karşılıklı konuşmalardan oluşan tek parçalık uzun bir manzumedir. Manzumenin kahramanları olan Hocaade (Mehmet Âkif), Köse İmam (Âkif'in babasının öğrencilerinden Ali Şevki Efendi), Âsım (Ali Şevki Hoca'nın oğlu) ve Emin (Âkif'in oğlu) arasında I. Dünya Savaşı yıllarında, savaş vurguncuları, köylülerin durumu, eğitim, mektepli- medreseli tartışması, geçim sıkıntıları, toplumun hemen hemen bütün katmanlarına sirayet etmiş ahlaki çözülme gibi meseleler üzerine yapılan konuşmalar konuyu oluşturmaktadır. Daha çok Köse İmam ile Hocaade arasında geçen bu konuşmalarda muhafazakâr kesimi temsil eden Köse İmam karamsar bir tablo çizerken Hocaade yani Âkif gelecek adına ümitlidir. Onun çok şey beklediği neslin öncüsü ise Köse İmam'ın oğlu Âsım olacaktır. Âsım, Mehmet Âkif'in özlemini duyduğu ideal gençliği temsil etmektedir. Bu nesil, Âkif'in bütün bir *Safahât*'ında fikri yönünü oluşturmuş olduğu inkılabı gerçekleştirecek olan nesildir. Âkif'in yakın dostlarından Süleyman Nazif, "Akif'i ıstırap içinde kıvrana kıvrana can veren altı yüz senelik bir devrin kuğusuna, "Âsım" manzumesini de o kuğunun ölürken terennüm ettiği ölümsüz neşideye benzetir." (Dayanç, 2018: 15).

Kitapta, Mehmetçiğin Çanakkale Savaşı'ndaki destansı mücadelesinin Âkif'in eşsiz yorumuyla birleştiği ve *Çanakkale Şehitlerine* adıyla bilinen manzume de yer almaktadır.

Yedinci kitap: *Gölgeler*. İlk defa 1933'te Mısır'da yayımlanır. Kitapta, *Hüsran*, *Şark*, *Alınlar Terlemeli*, *Umar mıydın?*, *Mehmet Ali'ye*, *Hâlâ mı Boğuşmak?*, *Yeis Yok*, *Azimden Sonra Tevekkül*, *Süleymân Nazîf'e*, *Bülbül*, *Leylâ*, *Fir'avun ile Yüz Yüze*, *Şehîdler Âbidesi İçin*, *Vahdet*, *Gece*, *Hicrân*, *Secde*, *Hüsâm Efendi Hoca*, *Kıt'alar* bölümünde yer alan *Kıssadan Hisse*, *Safahât İçin*, *Resmim İçin* başlıklı üç adet şiir ve *Tebrîk* başlıklı iki adet şiir ile *Sa'dî'den Tercüme*, *Mevlid- i Nebî*, *Çocuklara*, *Bir Arîza*, *Bir Gece*, *Ne Eser Ne Semer*, *Derviş Ahmed*, *Saîd Paşa İmamı*, *Yine Kıt'alar* bölümünde *Resim İçin*, *Nefs- i Nefîs*, *Yaş Altmış*, *Nevrûz'a*, *Nerdesin?*, *Tek Hakikat*, *Hayat Arkadaşıma* ve *San'atkâr* şiirleri bulunmaktadır.

Bu şiirlerde, diğer kitaplarından farklı olarak toplumsal meselelerden çok bireysel duygularına yönelen bir Âkif görmek mümkündür. Hasan Basri Çantay'ın

deyimiyle Âkif'in "vadiyi değiştirmesinin" nedeni, onun ömrünün son demlerinde oluşundan kaynaklanan ruhsal buhranlardır. Bunun yanında şairin vatanından uzakta oluşu da onu derinden etkilemiştir. Bütün bunların etkisiyle Mehmet Âkif, tasavvufi şiirler de kaleme almıştır.

2.1.3.2.2. Düzyazıları

Kastamonu Nasrullah Kürsüsü'nde (1921): Âkif'in Kastamonu Nasrullah Cami'sinde yaptığı konuşmasıdır. Âkif bu vaazında Sevr Anlaşması'nı anlatmaktadır. Bu vaaz o kadar etkili olur ki bastırılarak cepheadeki askerlere ve diğer vilayetlere gönderilmiş ve onlara moral kazandırılmaya çalışılmıştır.

Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler (1944): Üç bölümlük eserin birinci bölümünde Kur'an Tefsirleri, ikinci bölümde Millî Mücadele döneminde yazılmış üç tefsiri ile Kastamonu ve ilçelerindeki vaazları, üçüncü bölümde ise edebiyat yazıları yer almaktadır.

Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri (1990): Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından hazırlanmıştır (Ersoy, 2021a: 13-15; Okay ve Düzdağ, 2003: 437- 439).

2.1.3.2.3. Tercümeleri

Müslüman Kadını (1909): Mısırlı Ferid Vecdi'den tercüme edilmiştir.

Hanotaux'un Hücumuna karşı Muhammed Abduh'un İşlami Müdafaaısı (1915): Muhammed Abduh'tan tercüme edilmiştir.

İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler (1923): Abdülaziz Çaviş'ten çevrilmiştir.

Anglikan Kilisesi'ne Cevap (1924): Abdülaziz Çaviş'ten tercüme edilmiştir.

İşlamlaşmak (1919): Sait Halim Paşa'dan, Fransızcadan çeviridir (Ersoy, 2021a: 13- 15; Okay ve Düzdağ, 2003: 437- 439).

2.2. İlgili Araştırmalar

Kubilay AKTULUM'un *Metinlerarası İlişkiler* (2000) adlı çalışması metinler arasılık, metinler arasılık kavramının kökeni ve gelişimi, metinler arası ilişkiler konularında bilgi edinme açısından önemli bir çalışmadır.

G. Gonca GÖKALP ALPASLAN'ın *Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Şiirine Genel Bir Bakış* (2006) adlı yazısı metinler arası ilişkiler bağlamında inceleme ile ilgili önemli bir çalışmadır.

Uğur UZUNKAYA *Orhan Veli'nin Kitabe-i Seng-i Mezar'larında Metinlerarası İlişkiler* (2011) başlıklı yazısı metinler arasılık, alıntı, gönderge (atıf) ile ilgili bilgiler içermektedir.

Mithat Cemal KUNTAY'ın, *Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Seciyesi, Sanatı* (2022) isimli kitabı Mehmet Âkif Ersoy hakkında çalışma yapacak olanlara kaynaklık edecek önemli bir eserdir.

Eşref EDİB'in *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (2011) adlı eseri Mehmet Âkif Ersoy hakkında hazırlanan biyografi ve edebiyat araştırmalarının en önemlisidir.

Fevziye Abdullah TANSEL'in *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserleri* (2021) adlı kitabı Mehmet Âkif hakkında hazırlanan önemli bir çalışmadır.

İnci ENGİNÜN'ün *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1* (2012) adlı çalışması Mehmet Âkif Ersoy'un şiiri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Fazıl GÖKÇEK tarafından hazırlanan *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiiri üzerine Bir İnceleme* (1995) başlıklı doktora tezi Mehmet Âkif Ersoy ve şiiri hakkında ayrıntılı bilgiler sunması yönüyle önemlidir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmada nasıl bir yol izlendiğine yönelik bilgiler verilmiştir. Çalışmanın yöntemini ifade eden araştırmanın modeli, çalışma materyalleri, verilerin nasıl toplandığı ve verilerin analizinde uygulanan yöntem açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan durum çalışması kullanılmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koymasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma olarak tanımlanabilir.” (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 37).

Durum çalışması ise, “araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-işitsel materyaller ve dokümanlar ve raporlar) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır.” (Creswell, 2021: 99).

Bu çerçevede, Mehmet Âkif Ersoy’a ait *Safahât* adlı eserdeki şiirler çözümlenerek kitabın Türkçe eğitiminde metinler arasılık niteliği açısından ne durumda olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Çalışma Materyalleri

Çalışmanın materyallerini, Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât* adlı eseri oluşturmaktadır. Çalışmada, *Safahât*’taki yedi ayrı kitabın Beyan Yayınları 2021 yılı 1. baskılarından istifade edilmiştir. Kitaplardaki manzumeler, metinler arasılık ölçütüne göre değerlendirilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında, nitel araştırma desenlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 189). Araştırmada, Aktulum’un (2000) çalışmasından hareketle, *Safahât* adlı eserde

metinler arası ilişkileri sağlayan “alıntılar, göndergeler (atıf) ve anıştırmalar ayrı ayrı belirlenmiş ve elde edilen bulgular, değerlendirilip yorumlanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Kitabın incelenmesinde, betimsel analiz kullanılmıştır. “Bu tür analizde elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır.” (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 244).

4.BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, çalışmanın materyalini oluşturan Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât* adlı eserindeki metinler arası ilişkiler tespit edilip yorumlanmıştır. *Safahât* yedi kitaptan oluşan bir eserdir. Çalışmada da *Safahât*’taki yedi ayrı kitap, Kubilay Aktulum’un *Metinler Arası İlişkiler* (2000) eserinden hareketle ortak birliktelik ilişkileri içerisinde yer alan, açık metinler arasılık ilişkilerinden alıntılar, göndergeler (atıf) ve kapalı metinler arası ilişkilerden anıştırma ile sınırlandırılarak incelenmiştir.

Çalışmanın alt problemleri bölümün başlıklarını oluşturacak şekilde verilmiş, tespit edilen metinler arasılık unsurları bu başlıkların altında sıralanmıştır.

4.1. Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât*’ında Tespit Edilen Alıntılar Nelerdir?

Alıntı, “Bir metnin başka bir metinde açıkça ve sözcüğü sözcüğüne yinelenmesi işlemi olarak tanımlanır.” (Aktulum, 2020: 416). Kimi zaman tırnak işaretiyle kimi zaman da italik yazıyla başkalarından alınan sözlerin açıkça gösterildiği alıntı, diğer metinler arası ilişkilere göre en çok kullanılan ve tespiti daha kolay olan metinler arasılık yöntemidir.

Söylediğimiz sözün etkililiğini artırmak, öne sürdüğümüz fikirlere tanık göstermek için söylemlerimizde alıntıya sıkça başvururuz. Metinlerin iletmek istediği mesajı etkili kılabilmek için başvurduğumuz yollarından biri olan alıntı, “bir düşüncüyü açıklarken o düşüncüyü destekleyici bir hikâye anlatmak, metne bir şiiri, bir özdeyişi veya atasözünü katmak bu amaçla gerçekleştirilen bir metinler arası ilişki kurma eylemidir.” (Coşkun, 2014: 238).

Bu bölümde, *Safahât*'ı oluşturan yedi ayrı kitapta tespit edilen alıntılara yer verilmiştir:

4.1.1. Safahât/ Safahât 1. Kitap

“*Leyse li 'I-insâni illâ mâ seâ*” derken Hudâ:

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;” (Ersoy, 2021a: 59).

Yukarıdaki dizelerde geçen “*Leyse li 'I-insâni illâ mâ seâ*” ifadesi, *Kur'an- ı Kerim'de Necm Sûresi'*nden alıntılanmıştır. Söz konusu ayette “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.*” (Necm, 53/ 39) buyurulmaktadır.

“*Ömr-i giran-mâye der in sarf şûd*

Tâ çihorem sayf, çipûşem şitâ!” (Ersoy, 2021a: 69).

Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan büyük düşünür ve ahlakçı (Çiçekler, 2008: 405- 407; Sa'dî, 2021) Şîrâzlı Sa'dî (1213- 1292), Mehmet Âkif'in fikri ve edebî yönünün oluşumunda önemli bir etkiye sahip olmuştur. “Hem şiir anlayışı, hem de fikir dünyası üzerinde büyük izler bırakan Sa'dî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı Âkif'in elinden yıllarca düşmemiş ve kendisi de her fırsatta Sa'dî'nin üzerindeki tesirini açıkça dile getirmiştir.” (Cündioğlu, 2017: 76).

Mehmet Âkif'teki Sa'dî etkisi hususunda geniş çaplı bir çalışma yapan Tunca Kortantamer (1986), Mehmet Âkif hakkında yazanların hemen hemen hepsinin ondaki Sa'dî etkisinden söz ettiğini ifade etmiştir. Kortantamer (1986), bu yazılanlardan hareketle Âkif'in küçük yaşta *Gülistan*'ı okuduğunu, dil ve üslubunun ilk döneminde Naci, Hâmid, Hâfız, Sa'dî gibi şahsiyetlerden etkilendiğini, ahlâk anlayışında Sa'dî'nin en büyük etkiye sahip olduğunu, bütün fikir ve ruhî âlemine Sa'dî'nin hâkim olduğunun iddia edildiğini belirtmiştir (Çantay, 1966: 16; Korkmaz, 1876: 27- 28; Ongun, 1947: 14; Tarlan, 1971: 35'ten akt. Kortantamer, 1986: 89).

Edebiyatın topluma hizmet etmesi gerektiğini ifade eden Âkif, Avrupalıların Dünyada Homer'den sonra gelen en büyük şair olarak nitelendirdikleri Firdevsî'nin altmış bin beyitlik mesnevisinin, *Bostan*'ın sekiz beyitlik hikâyesi kadar insanlığa fayda sağlamadığını söyleyecek kadar Sa'dî'yi önemsemektedir (Kuntay, 2022: 75). Henüz 9-10 yaşlarında *Sa'dî*'nin *Gülistan*'ını ezberleyen (Cündioğlu, 2017: 73) Âkif, şiire de Sa'dî mesleğini taklit ederek başlamış (Tansel, 2021: 38), *Bostan* ve *Gülistan*'ı *Safahât*'ının neredeyse tamamına yaymış ve eserden mana devşirmiştir (Özsaray, 2021).

Âkif'in Şîrâzlı Sa'dî (1213- 1292)'den alıntıladığı yukarıdaki dizelere, *Safahât*'ta yer alan "Geçinme Belâsı" şiirinde yer verilmiştir. "Yazın ne yiyeyim ne giyeyim kışın/ Derken, tükenip gitti değerli ömrün." (Ersoy, 2021a: 69) şeklinde tercüme edilen dizeler söz konusu şiirde bir epigraflık olarak yer almaktadır. Şiir,

"Göstermede dünyâyâ, nedir maksad-ı Hâlik...

"Kimden kime şekvâ edelim biz de şaşırдық!" (Ersoy, 2021a: 73).

dizeleriyle sona ermektedir. Mehmet Âkif, buradaki son dizeyi Ziya Paşa'dan (1829- 1880), alıntılama ve onun "Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaştım" mısrasından ilham alarak (Ersoy, 2021h: 30) insanın, içinde bulunduğu çaresiz durumunu ifade etmektedir.

"Fakat bu beste-i lâhût nereden aksediyor,

Ki "Ellezî halâka 'l-mevte ve 'l-hayâte..." diyor?" (Ersoy, 2021a: 91).

Mezarlık manzumesinden alınan yukarıdaki dizelerde, "... Ölümü ve hayatı yaratan O'dur." manasındaki "Ellezî halâka 'l-mevte ve 'l-hayâte..." ifadesi *Kur'an- ı Kerim*'de *Mülk Sûresi*'nin ikinci ayetinden alıntılanmıştır. Ayetin tamamı şöyledir: "O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır." (Mülk, 67/ 2).

Eserde yer alan Bayram şiirinde, bir mâni alıntılanmıştır. Mâni şöyledir:

"Deniz dalgasız olmaz,

Gönül sevdâsız olmaz,

Yâri güzel olanın

Başı belâsız olmaz!

Haydindi mini mini mâşallah

Kavuşuruz inşallah..." (Ersoy, 2021a: 101).

İnsan şiirinde yer alan,

"Ve tez'umu enneke cirmun sağîrun,

Ve fike'ntave 'I âlemu 'l-ekber" (Ersoy, 2021a: 145).

ifadelerini Mehmet Âkif, Hz. Ali'den alıntıladığını açık bir şekilde belirtmiş ve bu sözleri bir epigraflık olarak kullanmıştır.

Hız. Ali'nin Arapça beytinin anlamı şöyledir:

“Sen kendini küçük bir varlık sanırsın,

Oysa en büyük âlem sende gizlidir.” (Ersoy, 2021a: 145).

Mehmet Âkif'in Mithat Cemal Kuntay ile beraber yazdıkları *Acem Şâhı* şiirinin Mithat Cemal'in yazdığı ilk bölümünde Şîrâzlı Sa'dî'den (1213- 1292) açık bir alıntı vardır:

“Be-merdî ki mülk-i serâser zemîn

Niyerzed ki hûnî çeked ber zemîn.” (Ersoy, 2021a: 157).

Sa'dî'nin Farsça beytinin tercümesi olarak,

“Safahat'ın 3. baskısına (1950), merhum Tâhir Mevlevî Olgun Bey tarafından şu kıt'a dipnot olarak konmuştu:

Yiğitlik nâmına ederim yemin

Ki arzın tamamen hâkimiyeti

Değmez bir damlacık kan akmasına

Cerh etmesi zulmün kalb- i milleti” (Ersoy, 2021h: 71).

Aynı şiirin Mehmet Âkif'in yazdığı ikinci bölümünde de yine Sa'dî'den (1213- 1292) açık bir alıntı vardır:

“Riyâset be-dest-i kesânî hatâst

Ki ez-destşân-ı desthâ ber Hudâst.” (Ersoy, 2021a: 161).

Beytin tercümesi olarak,

“Safahat'ın 3. baskısına (1950), merhum Tâhir Mevlevî Olgun Bey tarafından şu kıt'a dipnot olarak konmuştu:

Zâlim ellerinden halkın elleri

Allâh'a açılmış hükümdarların

Hükûmet tahtında kalması hatâ

Onları oradan çekip kaldırın” (Ersoy, 2021h: 73).

“Gözüm ki kâne boyandı, şarâbı neyleyeyim?

Şarâbı neyleyeyim?

Cîğeri ki odlara yandı, kebâbı neyleyeyim?

Kebâbı neyleyeyim?

Ne yâre yaradı cismim, ne bana, bilmem hiç!

İlâhî, ben bu bir avuç türâbı neyleyeyim?

Türâbı neyleyeyim?

Âmin! Âmin!” (Ersoy, 2021a: 281).

Eserde *Nazım Parçaları* bölümünde yer alan *Âmîn Alayı* manzumesinde Mehmet Âkif’in bir epigraflık olarak yer verdiği bu mısralar alıntıdır. “Şiir Safvet’in imiş. Son beyti şöyle:

O günde bîçare Safvet

Hesabı Neyleyeyim?” (Çantay, 2020: 209).

Eşref Edib (2011), Âkif’in “Hüzzam” makamında olan bu ilâhiyi çok sevdiğini, hemen her gün okuduğunu ve okudukça heyecana geldiğini ifade etmiştir.

“Mâ medâ fâte; ve ’l-mü’emmeli ğaybun,

Feleke’s-sâatü ’lletî ente fîha.” (Ersoy, 2021a: 285).

Hasbihâl manzumesinde Mehmet Âkif’in, büyük bir şairin uyarısı diyerek alıntılardığı ve

“Geçen geçmiştir artık; ân-ı müstakbelse mübhendir;

Hayâtından nasîbin: Bir şu geçmek isteyen demdir.” (Ersoy, 2021a: 285)

şeklinde yorumladığı yukarıdaki mısralar, Karaismailoğlu’na göre (2010: 25) Gazze asıllı şair Ebû İshak el-Gazzî’ye (1049-1130) aittir.

4.1.2. Süleymâniye Kürsüsü’nde/ Safahât 2. Kitap

“Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!

Bir müşirlik mi var? Allâhu veliyyü ’t-tevfik!” (Ersoy, 2021b: 35).

Bu dizelerde geçen “*Allâhu veliyyü ’t-tevfik!*” ifadesi, “Allah yardımını yoldaş etsin.” anlamında yapılan bir duadır. Mehmet Âkif, askerî anlamda tecrübesiz kişilerin hakketmediği hâlde belirli görevlere atanmasını eleştirmek üzere bu duayı alıntılanmaktadır.

“Gelelim dîne: Ne mümkün çalışıp kurtarmak?

“Bede’e’ d-dînu garîben...” sözü elbet çıkacak.” (Ersoy, 2021b: 37).

Safahât’ın ikinci kitabı *Süleymâniye Kürsüsü’nde* adlı tek parçalık manzumedan alınan yukarıdaki mısralarda geçen “*Bu din garip başlamıştır...*” manasındaki “*Bede’e’ d-dînu garîben*” ifadesi Hz. Peygamber’in (s. a. v.) bir sözünden alıntılanmıştır. Söz konusu hadisin tamamı şu şekildedir:

“İman garip olarak başlamıştır ve yine başladığı hâle dönecektir. İnsanların bozulduğu o zamanda, gariplere ne mutlu! Ebu'l-Kâsım'ın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi İslâm da şu iki mescit (Mekke ve Medine) arasında sıkışıp kalacaktır.” (İbn Hanbel, I, 185; Müslim, İmân, 232’den akt. Görmez, vd., 2020d: 7/596).

“Hâfız’ın ortada dîvânı kitâbü’l-fetvâ!

“Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!”

Urefâ mesleği; a’lâ, hem ucuz, hem de şeker!” (Ersoy, 2021b: 49).

Yukarıdaki dizelerde geçen, “Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!” ifadesini şair vermiş dipnotla İranlı ünlü şair Hâfız- ı Şîrâzî’den (1325- 1390) alıntıldığını belirtmektedir. Hâfız’ın “Kimseyi incitme de ne yaparsan yap; çünkü bizim kanunumuzda bundan başka bir suç yoktur.” manasındaki Farsça beyti şöyledir:

“Mebâş der pey âzâr ü herçi hâhî kün

Ki der şerîat-i mâ gayr ez in günâhî nîst” (Ersoy, 2021b: 49).

“Beni kaç kerreler ağılattı bu hınzırca şaka!

Yine lâhavle deyip geçmede kaldım muhtar;” (Ersoy, 2021b: 63).

Bu dizelerde geçen “lâhavle” ifadesi, “lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” duası ve zikir cümlesinden alıntılanmıştır. “Her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece Allah’tır” anlamına gelen bu duayı Hz. Peygamber’in (s. a. v.), sık sık söylediği, ümmetine de tavsiye ettiği, günahları çok da olsa bu zikre devam edenlerin affedileceği ve bu zikri cennet hazinelerinden bir hazine olarak nitelendirdiği yönündeki hadisler mevcuttur (Koçkuzu, 1997). Günlük dilde de sabrın tükendiğini belirtmek için söylenen lahavle sözünü söylemek anlamında kullanılan “lahavle çekmek (veya okumak)” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2022) deyimidir.

4.1.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap

Hakkın Sesleri’nde Mehmet Âkif, *Kur’an- ı Kerim*’den yaptığı alıntıların yorumu şeklinde mısralarını oluşturmaktadır. Âkif’in açık bir şekilde yaptığı bu alıntılar, manzumelerin başlığı olarak verilmektedir. Bu şekilde yapılan ilk alıntı, *Kur’an- ı Kerim*’in *Âl- i İmrân Sûresi*’nden 26. ayettir:

“Yâ Muhammed, de ki: “Ey mülkün sâhibi olan Allah’ım, Sen mülkü dilediğine verirsin; Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; Sen dilediğini azîz edersin; Sen dilediğini zelîl edersin; hayır yalnız Senin elindedir; Sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kâdîrsin.”” (Ersoy, 2021c: 23).

“Cihan kânûn-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? “Leyse li’l-insâni illâ mâ-se’â” vardı!..” (Ersoy, 2021c: 27).

Yukarıdaki mısralarda geçen “Leyse li’l-insâni illâ mâ-se’â” ifadesi ile yapılan alıntı, *Kur’an- ı Kerim*’de *Necm Sûresi*’nin “İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm, 53/ 39) mealindeki ayetidir.

Kitapta geçen, “İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları!..” (Ersoy, 2021c: 29) ifadesi ile Mehmet Âkif, *Kur’an- ı Kerim*’de *Neml Sûresi*’nin “İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri! Şüphesiz bunda bilen bir kavim için bir ibret vardır.” (Neml, 27/ 52) ayeti arasında alıntı bağlamında bir metinler arası ilişki kurmuştur.

Mehmet Âkif Ersoy, *Hakkın Sesleri*’nde Hz. Peygamber’den (s. a. v.) yaptığı alıntıyı bir manzumenin başlığı olarak belirlemiştir:

““Allah’ın Resulü sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Nizâr evlâdı: “Yetişin ey Nizâr oğulları! “Yemenliler de: “Yetişin Ey Kahtanoğulları!” dedi mi, hemen tepelerine felâket iner; hemen Allah’ın nusreti üzerlerinden kalkar: Hepsine birden de kılıç musallat olur.”” (Ersoy, 2021c: 35).

Kitapta, *Kur’an- ı Kerim*’de *Yûsuf Sûresi*’nin 87. ayeti alıntılanmıştır:

“Oğullarım: Gidiniz de Yûsuf’la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah’ın inâyetinden ümîdinizi kesmeyiniz; zîrâ, kâfirlerden başkası Allah’ın inâyetinden ümîdini kesmez.” (Ersoy, 2021c: 43).

Mehmet Âkif kitapta, “İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah’ım...” (Ersoy, 2021c: 47) ifadesini *Kur’an- ı Kerim*’de *A’râf Sûresi*’nden alıntılanmıştır. Âkif’in manzumenin başlığı olarak verdiği söz konusu ayetin tamamı şu şekildedir:

“Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar). Mûsâ, "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helak ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak mı edeceksin? Bu sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen bağışlayanların en hayırlısı" dedi.” (A'râf, 7/ 155).

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Ersoy, 2021c: 51).

Hakkın Sesleri'nde geçen yukarıdaki ifade *Kur'an- ı Kerim*'de *Zümer Sûresi*'nden alıntılanmıştır:

“(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.” (Zümer, 39/ 9).

“Siz iyiliği emreyler, kötülükten nehyeder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...” (Ersoy, 2021c: 55).

Kitapta geçen yukarıdaki ifadeyi Mehmet Âkif, *Kur'an- ı Kerim*'de *Âl- i İmrân Sûresi*'nden alıntılanmıştır. Ayetin tamamı şöyledir:

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.” (Âl- i İmrân, 3/ 110).

Kitapta, *Kur'an- ı Kerim*'de *Bakara Sûresi*'nin 11. ve 12. ayetleri alıntılanmıştır:

“Onlara: “Yeryüzünde fesat çıkarmayın!” denildiği zaman, “Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz!” derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsit onlardır. Lâkin farkında değiller.” (Ersoy, 2021c: 59).

Kitapta Mehmet Âkif, *Kur'an- ı Kerim*'de *Rûm Sûresi*'nin 50. ayetini alıntılanmıştır:

“Allah'ın âsâr-ı rahmetine bir baksana: Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah, bütün ölüleri muhakkak diriltecektir, hem O, her şeye kâdirdir.” (Ersoy, 2021c: 63).

Hakkın Sesleri'nde Mehmet Âkif, yakın dostlarından biri olan ve dönemin şair, düşünür ve yazarlarından (Bolay, 2001) Ömer Ferit Kam'ın (1864- 1944) kendisi için yazmış olduğu bir mektubu alıntılanmıştır. Uzun olmasından dolayı alıntının bir bölümüne yer vermekle yetindik:

““*Enîs-irûhum Akîf'e,*

Safahât'ın üçüncü kısmını neşre muvaffakiyetinden dolayı seni hâlisâne tebrik eder; diğer kısımlarının da peyderpey neşrine muvaffak olmanı Cenâb-ı Hak'tan temenni eylerim.

Lisân-ı nazma -mâhiyetini tağyîr etmeksizin- müstaid olduğu inkişâfı verdin. Türkçe'nin nazma gâyet elverişli olduğunu eserlerin ile isbât ettin. Bir müddetten beridir lisânımızda herkes istediği gibi tasarrufâta kıyâm eylediğinden, lisânımız bütün hepimizin lisânı olmak derecesinden lisân-ı şahsî olmak derekesine düşmüştür. Filhakika, üslûb, şahsın malı, ta'bir-i diğerle sâhibinin timsâlidir; fakat lisânın rûhuna dokunulmamak şartıyla.

....

Hemen feyyâz kalemine istediği cevelânı ver, ciddî eserlere teşne olanları feyz-i kaleminle reyyân et! Safahât'ın bu kısmını teşkil eden manzûmelerin menbai, Furkân-ı Hakîm olduğundan hepsinin ilhâm-ı mahz eseriolduğunu söylemek zâiddir . Hemen söyle, hemen yaz! Tevfik-i Hudâ refîkin olsun azîzim.

30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913)

Ferîd” (Ersoy, 2021c: 69- 79).

4.1.4. Fâtih Kürsüsü'nde/ Safahât 4. Kitap

Kitaptaki *Vâiz Kürsüde* şiirinde Mehmet Âkif, vaizin okumuş olduğu dua ve *Kur'an- ı Kerim*'den ayetleri alıntılanmaktadır (Ersoy, 2021d: 45). Şiirin başında Vaiz, “Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım.” manasındaki Eûzü besmeleyi ile başladığı *Ahzâb Sûresi*'nin 56. ayetini okumaktadır:

“Allah ve melekleri Peygamber'e salât edip onun şânını yüceltmektedir. Ey mü'minler, siz de ona salât ve selâm edin...” (Ahzâb, 33/56).

Vaiz sonra, “Ey Allah'ım, o Ümmî Resûl'e, onun yakınlarına ve dostlarına selâm olsun; onların şanlarını yücelt.” (Ersoy, 2021d: 45) anlamındaki Hz. Peygamber'e (s. a. v.) salât ve selam duasını okumaktadır. Vaiz bu duanın ardından da *Kur'an- ı Kerim*'de *A'râf Sûresi*'nin 185. ayetinin bir kısmını okumaktadır:

“Onlar, Allah’ın göklerdeki ve yerdeki hükümlerliğini görmüyorlar mı?..” (Ersoy, 2021d: 45).

Ayetin tamamı şöyledir:

“Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümlerlik ve nizama, Allah’ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?” (A’râf, 7/ 185).

4.1.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap

“Tâkat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme, Allâh’ım!..” (Ersoy, 2021e: 21).

Hâtıralar’da geçen yukarıdaki ifadeyi Mehmet Âkif, Kur’an- ı Kerim’de Bakara Sûresi’nden alıntılanmıştır. Ayetin tamamı şöyledir:

“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.” (Bakara, 2/ 286).

Kitapta geçen, “Ey müslümanlar, Allah’tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkunuz...” (Ersoy, 2021e: 31) ifadesini Mehmet Âkif, Kur’an- ı Kerim’de Âl- i İmrân Sûresi’nden alıntılanmıştır. Söz konusu ayetin tamamı şöyledir:

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün.” (Âl- i İmrân, 3/ 102).

Hâtıralar adlı kitapta Mehmet Âkif, Hz. Peygamber’den (s. a. v.) yaptığı alıntıyı bir manzumenin başlığı olarak belirlemiştir:

“Kim müslümanların derdini kendi derdine mâl etmezse onlardan değildir.” (Ersoy, 2021e: 35).

Kitapta, Kur’an- ı Kerim’de İsrâ Sûresi’nin 72. ayeti alıntılanmıştır:

“Kimin bu dünyâda gözü kapalı ise âhirette de kapalıdır, hattâ oradaki şaşkınlığı daha ziyâdedir.” (Ersoy, 2021e: 39).

Mehmet Âkif *Hâtıralar*'da, Hz. Peygamber'den (s. a. v.) yaptığı alıntıyı bir manzumenin başlığı olarak belirlemiştir:

“Müslümanlık huyun güzelliğinden ibârettir.” (Ersoy, 2021e: 43).

Kitapta, *Kur'an- ı Kerim*'de *Âl- i İmrân Sûresi*'nin 173. ayeti alıntılanmıştır:

“O mü'minlere ind'allah ecr-i azîm var ki: Birtakım kimseler kendilerine
“Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız” dedikleri
zaman, bu haber îmanlarını artırır da: “Allah'ın nusreti bize kâfidir; O ne güzel
muhâfızdır!” derler.” (Ersoy, 2021e: 47).

“O îman kuvvet ihzârıyla emretmişti... Lâkin, biz

“Tevekkelnâ” deyip yattık da kaldık böyle en âciz!” (Ersoy, 2021e: 47).

Bu dizelerde geçen “Tevekkelnâ” ifadesi, “Allah'a tevekkül ettik.” anlamında kullanılan ve kişinin rabbine sığındığını ifade eden bir sözdür. *Kur'an- ı Kerim*'de bu söz birçok ayette inanan kimselerin Allah'a güvenmeleri ve yalnızca ona dayanmalarının ifadesi olan tevekkül terimiyle ilişkili olarak geçmektedir (Çağrı, 2012: 1- 2).

4.1.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap

“O nasıl kalb, o nasıl azm, o nasıl itminân?..

İşte tevîk-i İlâhî'ye yürekten inanan;

İşte “Lâ hayfe aleyhim” diye *Kur'ân-ı Hakîm*,

Bu velî zümreyi etmektedir ancak tekrîm.” (Ersoy, 2021f: 151).

Âsım'dan alınan yukarıdaki mısralarda geçen ve Türkçe mealî “Onlar için korku yoktur.” olan “Lâ hayfe aleyhim” ifadesini Mehmet Âkif, *Kur'an-ı Kerim*'den alıntılanmıştır. Söz konusu ifade, *Kur'an- ı Kerim*'de başta *Bakara Sûresi* 38, 62, 112, 262, 274, 277. ayetlerde olmak üzere birçok sûrede (*Mâide*, 5/ 69; *En'âm*, 6/ 48; *A'râf*, 7/ 35; *Yûnus*, 10/ 62; *Ahkâf*, 46/ 13) geçmektedir.

Sâde pek sövme ki, Peygamberimiz şî'ri sever.

– *Vâkıâ* “İnne mine'ş-şî'ri...” büyük bir ni'met;

Dikkat etsen: Yine sevdikleri, lâkin, hikmet.

Ben ki Attâr ile Sa'dî'yi okur, hem severim;” (Ersoy, 2021f: 31).

Yukarıdaki dizelerde geçen ve “*Öyle şiir vardır*” manasındaki “*İnne mine’ş-şi’ri...*” ifadesi Hz. Peygamber’in (s. a. v.) şiir ile ilgili bir sözünden alıntılanmıştır. Âkif’in bir bölümünü vermiş olduğu söz konusu hadisin tamamı şöyledir:

“*Öyle şiir vardır ki hikmettir öyle beyan vardır ki sihirdir.*” (Buhârî, Edep, 90’dan akt. Ersoy, 2021f: 31).

“*On sekiz mil mi gideydik? Batırdık...*

-Lebbey?” (Ersoy, 2021f: 119).

Bu dizelerde geçen “*Lebbey?*” ifadesi “*Buyurun efendim, emredin!*” anlamlarında kullanılan Arapça bir seslenme sözünden (TDK, 2022) alıntılanmıştır. Mehmet Âkif, bu sözü biraz da değiştirerek karşılıklı konuşmada “*Efendim?*” anlamında kullanmaktadır.

Bu kullanım kitabın ilerleyen sayfalarında tekrar yer almaktadır:

“*-Hüseyin Kâzım’ı elbette bilirsin?*

-Lebbey?” (Ersoy, 2021f: 133).

Mehmet Âkif kitapta, *Kur’an- ı Kerim*’deki ayetlerden, ünlü şair, düşünür veya devlet adamlarından alıntılar yapmanın yanı sıra kimi kez de toplumun ortak verimleri olan bir atasözü, deyim veya mâniyi alıntılanmaktadır. “Bir ulusun, halkın ya da belirli bir yörenin değer yargılarını kalıplaşmış anlatım biçimine döken atasözlerinde söz konusu toplumun dünyaya bakış açısının ipuçları yatmaktadır.” (Örnek, 2016: 52). Toplumun kültürel hafızasını oluşturan bu unsurları Âkif, şiirini süslemek ve tanık olduğu bir durumu en kısa ve etkili şekilde ifade etmek için ustalıkla kullanmaktadır.

“*– Başta bir dalgalı fes, tâ tepesinden o ibik,*

Cuk oturmuş bakıyor; mâvi beş on kat iplik,” (Ersoy, 2021f: 141).

Cuk oturmak, “Tam yerine denk gelmek, uygun gelmek, yakışmak” anlamında kullanılan bir deyimdir (TDK, 2022). Şair, bu deymi alıntılanmaktadır.

“*Kimi sâim , kimi kâim, o tavanlar, yerler*

“Kul hüva’llâhu ehad” zemzemesinden inler.” (Ersoy, 2021f: 157).

Kitaptan alınan yukarıdaki mısralarda geçen “*Kul hüva'llâhu ehad*” ifadesi, *Kur'an-ı Kerim*'de *İhlâs Sûresi*'nden alıntılanmıştır. Türkçe meali “*De ki: "O, Allah'tır, bir tektir."*” olan bu ifade, söz konusu sûrenin ilk ayetidir.

4.1.7. Gölgeleler/ Safahât 7. Kitap

“*Odama girdim; kapıyı kapadım; ağlamaya başladım; O gün akşama kadar İslâm'ın garibliğine, müslümanların inhitâtına ağladım, ağladım...*” (Ersoy, 2021g: 33).

Safahât'ın yedinci ve son kitabı *Gölgeleler*'de yer alan *Umar mıydın?* manzumesinden alınan bu ifadeyi Gökçek'e göre (1995) Mehmet Âkif, Şimâl Müslümanlarından olduğunu belirttiği Atâullâh Behâeddîn'in, *Sebîlürreşâd*'da yazmış olduğu “*Bayramda Niye Ağladım*” başlıklı yazısından açık bir alıntı yapmıştır.

Hâlâ mı Boğuşmak? şiirinde Mehmet Âkif, “*Birbirinize de girmeyin ki, ma'neviyâtınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin...*” (Ersoy, 2021g: 39) ifadesini *Kur'an-ı Kerim*'de *Enfâl Sûresi*'den alıntılanmıştır:

“*Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*” (Enfâl, 8/ 46).

““*Hürriyeti aldık!*” dediler, gaybe inandık;

“*Eyvâh, bu bâzîçede bizler yine yandık!*”” (Ersoy, 2021g: 41).

Hâlâ mı Boğuşmak? manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, Ziya Paşa'nın (1829- 1880) *Terkîb- i Bend*'indeki bir beytinden alıntı yapmıştır:

“...

Milliyyeti nisyan ederek her işimizde,

Efkâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı.

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık!

Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık?” (Kaplan vd., 1993: 21).

Gölgeleler'de yer alan *Ye's Yok* şiirinde, “*Dalâle düşmüşlerden başka kim, Tanrı'sının rahmetinden ümidini keser?*” (Ersoy, 2021g: 45) ifadesi *Kur'an-ı Kerim*'de *Hicr Sûresi*'den alıntılanmıştır. Ayetin tamamı şöyledir:

“Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”” (Hicr, 15/ 56).

Azmden Sonra Tevekkül başlıklı manzumede Mehmet Âkif, “Bir kerre de azmettin mi, artık Allah’a dayan...” (Ersoy, 2021g: 49) ifadesini *Kur’an- ı Kerim*’de *Âl-i İmrân Sûresi*’den alıntılamıştır:

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (Âl- i İmrân, 3/ 159).

Kitapta yer alan, *Süleymân Nazîf’e* başlıklı manzumede Mehmet Âkif, “*Rûhum benim oldukça bu îmanla berâber*
Üç yüz sene, dört yüz sene, beş yüz sene bekler.” (Ersoy, 2021g: 55). mısralarını Süleyman Nazif ‘in (1869- 1927) *Son Nefesimde* (Nazif, 2013: 21, 71) şiirinden alıntılamıştır.

“Barındırmaz mısın koynunda; ey toprak?” derim, “yer pek”,
Döner, imdâdı gökten beklerim, heyhât, “gök yüksek” (Ersoy, 2021g: 67).
Gölgeler’de yer alan *Leylâ* manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, “Yer pek, gök yüksek” deyimini alıntılamıştır.

“Bahâr olmuş, çemenler, lâleler, güller bütün bitmiş;
Gülüm, bir sensin ancak bitmeyen hâlâ şu topraktan.
Rebî’î bir bulut şeklinde ağırlarken mezarında,
Nihâyet öyle yaş döksem ki, artık sen de fişkır-san!” (Ersoy, 2021g: 123).
Sa’dî’den Tercüme başlıklı bu dörtlük Mehmet Âkif tarafından Şîrâzlı Sa’dî’den (1213-1292) alıntılanmıştır. Âkif’in henüz on sekiz yaşında iken yazdığı bu şiirin aslı, Sa’dî’nin,

“Eyyâm-ı bahârest gül-ü lâle vü nesrîn
Ez-hâk ber-âyend tu der-hâk çirâ’î
Çün ebr-i bahârân birevem, zâr bigiryem
Der-kabr-i tu çendân ki ez-hâk berâyî” mısralarından ibarettir (Tansel, 2021: 38).

“Kafalar tütsüyü aldıkça döner mest-i hayât;

İki el bir baş için, kim kime artık? Heyhat!” (Ersoy, 2021g: 147).

Saîd Pâşâ İmâmı manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, ““ancak kendi geçimini sağlayabilenler, başkalarına yardım edecek bir durumda değildir” anlamında kullanılan” (TDK, 2022) “*iki el bir baş içindir*” sözünü alıntılanmıştır.

Aynı manzumeden alınan,

“Sultân-ı Rusûl, Şâh-ı Mümecced’sin , efendim!

Bîcârelere devlet-i sermedsin, efendim!

Menşûr-i “Le amrûk”le müeyyedsin, efendim!

Dîvân-ı İlâhî’de ser-âmedsin , efendim!

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed’sin, efendim!

Hak’tan bize Sultân-ı Müebbed’sin; efendim!” (Ersoy, 2021g: 151).

mısraları Mehmet Âkif, 13. yüzyıl Divan şairlerinden Şeyh Galib’in (1171-1213) *Divân*’ında yer alan (Kalkışım, 1994: M.1/1) ünlü *Na ’t*’ndan alıntılanmıştır.

Gölgeler’de yer alan *San ’atkâr* manzumesinden alınan,

“Figâna söyletebilmek bir ızdırâbı, hayâl!

Diyordu şâiri Hind’in o feylesof İkbâl:

“Heyecâna verdi gönülleri,

Heyecanlı sesleri gönlümün;

Ben o nağmeden müteheyyicim:

Ki yok ihtimâli terennümün.” (Ersoy, 2021g: 179).

mısralarda Mehmet Âkif, Hindistanlı müslüman düşünür, şair (Aydın, 2000: 17-23) Muhammed İkbâl’den (1877- 1938) bir dörtlük alıntılanmıştır.

4.2. Mehmet Âkif Ersoy’un *Safahât*’ında Tespit Edilen Göndergeler (atıflar) Nelerdir?

Gönderge (atıf), bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne göndermek, “yalnızca yapıt başlıklarının, yazar adlarının, ya da roman, trajedi, şiir kişinin, tarihi bir kahramanın, kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılması” olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2020). Alıntıda başka metinlerden alınan ifadeler açıkça gösterilirken burada somut bir şekilde, sözcüğü sözcüğüne bir alımlamadan söz edemeyiz. Gönderme, daha çok işaret edilen metnin genel anlamına yönelik olarak yapılmaktadır.

Bu bölümde, *Safahât*'ı oluşturan yedi ayrı kitapta tespit edilen göndergelere(atıflara) yer verilmiştir:

4.2.1. Safahât/ Safahât 1. Kitap

Safahât'ın birinci kitabı, “*Evlâdım Mehmed Alî'ye sevgimin hatırasıdır.*” (Ersoy, 2021a: 19) ifadesiyle başlar ve eser Müşir Ratip Paşa'nın oğlu olan aynı zamanda Mehmet Âkif'in çok sevdiği öğrencisi Mehmed Alî'ye ithaf edilmiştir. *Safahât*'ın yedinci kitabı *Gölgeler*'de de Mehmed Alî'nin Avrupa'ya tahsile gitmesinden dolayı ona ithaf edilmiş bir manzumeye yer verilerek bu kişiye atıf yapılmaktadır.

“*Tecessüd eylemiş gûyâ ki subhun rûh-i mahmûru ;*

Semâdan yâhud inmiş hâke, Sinâ-reng olup didâr! ” (Ersoy, 2021a: 23).

Yukarıdaki dizelerde, Allah'ın Tûr-i Sina dağında tecelli ettiği ve Hazreti Mûsâ ile konuştuğu hadiseye (A'râf, 7/140- 155; Tâhâ, 20/ 80; Meryem, 19/52; Kasas, 28/29- 35, 46) göndermede bulunmaktadır. Hazreti Mûsâ, kavmiyle beraber Tûr dağına gelmiş ve Allah ile konuşmuştur. Bu konuşma sırasında Hazreti Mûsâ, Allah'ı görmek istediğinde rabbi, onun kendisini göremeyeceğini söylemiştir. Allah'ın tecelli ettiği Tûr dağının parçalanması karşısında Hazreti Mûsâ bayılmış ve kendine geldiğinde tövbesini dile getirmiştir. Mehmet Âkif de yukarıdaki dizelerde, Fâtih Câmîi'nin Allah'ın vermiş olduğu güzelliklerin bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.

Söz konusu Tûr hadisesi ile gönderge ilişkisi *Safahât*'ın birçok yerinde yeniden kurulmuştur:

“*Döner, “Allâhu ekber” cûşu yükseldikçe Mevlâ'ya,*

O muzlim sîne-i hilkat tecellîzâr-ı Sinâ'ya!” (Ersoy, 2021a: 199).

“*Karşıdan “Kubbe-i Hadrâ” edivermez mi zuhûr?*

O nasıl heykel-i didâr, o nasıl cebhe-i nûr!

Öyle bir Tûr ki: Her lemha-i istiğrâkı ,

Olmadan çâk-i tecellî, süzüyor Hallâk'ı!” (Ersoy, 2021e: 117).

“*Bu vâdiler mi dem tuttukça bîhûş etti Dâvûd'u?*

Hirâ'lar, Tûr-i Sinâ'lar bu âfâkın mı şehkârı ?

Bu taşlardan mı, yer yer, taşı Rûhullah'ın esrârı?” (Ersoy, 2021g: 25).

“Yalnız o mu? Bin fikr-i semâvî bu zeminde,
 Bîâtâb-ı taharri kalarak âh ü eninde!
 Eşbâha mı kurbûn olacaktır cevelângâh ?
 Ervâh bütün mündehiş-i “sümme radednâh!” (Ersoy, 2021a: 39).

Bu dizelerdeki “sümme radednâh!” ifadesi ile *Kur'an- ı Kerim*'deki *Tîn Sûresi*'nin 4. Ve 5. ayetlerine atıf vardır. Söz konusu ayetlerde, “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra da onu aşağıların aşağısına indirdik.” (*Tîn*, 95/ 4-5), buyurulmaktadır. Âkif de bütün ruhların aşağıların aşağısına düşme korkusu yaşadığını ifade etmektedir.

“Fermânına mahkûm ezeliyyet, ebediyyet;
 Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samedîyyet .” (Ersoy, 2021a: 41).

Yukarıdaki mısralarda geçen “samedîyyet” sözcüğü, Allah'ın sıfatlarından olan her şeyin ona muhtaç olduğu; kendisi kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan anlamına gelen (İhlâs, 2/ 2) “Samed” kavramına işaret eder. Bu anlamıyla *İhlas Sûresi*'nin ikinci ayetinde de geçmektedir. Şair Allah'ın bu sıfatına ve söz konusu sûreye atıf yapmaktadır.

“Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
 Cebri değilim... Olsam İlâhî ne suçum var?” (Ersoy, 2021a: 43).

Yukarıdaki dizelerde geçen “Cebri” sözcüğüyle, gerçekleştirmiş olduğu fiillerde insanın kendi iradesinin bir etkisinin olmadığını, “insana ait ihtiyarî fiillerin ilahî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan” (Fettâh, 1993: 205-208) Cebriye mezhebine gönderge vardır.

“Her an ediyorsun bizi makhûr-i celâlin,
 Kurbân olayım, nerde senin, nerde cemâlin?” (Ersoy, 2021a: 43).

Bu dizelerde, Allah'ın Celal ile Cemal isim ve sıfatlarına atıf yapılmaktadır. Allah'ın kahr ve azametini ifade eden ismi Celal; iyilik ve rızasına delalet eden ismi ise Cemal şeklinde ifade edilir (Uludağ, 1993).

“Lâ yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurbân,
 İnsan bu muammâlara dehşetle nigehbân .” (Ersoy, 2021a: 45).

Yukarıdaki mısralarda geçen “*Lâ yüs’el*” ifadesi ile Enbiyâ Sûresi’nin 23. ayetine gönderme vardır. Söz konusu ayette “*Allah yaptıklarından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.*” (Enbiyâ, 21/ 23) buyurulmaktadır.

“*Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi, yâ Rab, sanıyor kendine devlet?*” (Ersoy, 2021a: 45).

Mehmet Âkif’in *Safahât*’ın ilk kitabına aldığı şiirlerin hemen hemen hepsinin II. Meşrutiyet’ten önceki dönemde yazıldığını dikkate aldığımızda, yukarıdaki dizelerde onun, II. Abdülhamid’in (1842- 1918) meclisteki azınlık milletvekillerinin düşmanca tavırlarının da etkisiyle 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı’nın (93 Harbi) olağanüstü şartlarını gerekçe göstererek 13 Şubat 1878’de Meclis- i Mebusan’ı feshetmesiyle başlayan ve 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanına kadar devam eden otuz yıllık baskı ve sansür dönemine üstü kapalı bir şekilde atıf yaptığı söylenebilir. Sözlük anlamı, “Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.” (TDK, 2022) olan *istibdat* sözcüğü, Âkif’in birçok şiirinde Abdülhamid ve onun yönetim tarzını eleştirmek için kullanılmıştır.

“*Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.*” (Ersoy, 2021a: 45).

Yukarıdaki dizelerde, beden sağlığı yönünden bir noksanlığı yokken insanın çalışmayıp dilencilik yapması ayıplanmış ve çalışmanın gerekliliğine işaret edilmiştir. Horoz (2010) yaptığı çalışmada, Âkif’in burada çalışmayı teşvik edip dilencilikten meneden hadiseler atıfta bulunduğunu belirtmiş ve “*Kişinin iplerini alıp dağa gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması, onun için, insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır. İnsanlar istediğini verseler de vermeseler de.*” (Buhârî, Zekât, 50, 53, Buyu‘, 15, Musâkât, 13; Müslim, Zekât, 106, 107; Tirmizi, Zekât, 38; Nesâî, Zekât, 85; İbn Mâce, Zekât, 25; Müsned, I, 167, II, 243, 257, 300, 395, 496’dan akt. Horoz, 2010: 109) hadisi ile “*Sizden biri dilenmeye devam ettiği takdirde yüzünde bir parça et kalmamış halde Allah’a kavuşur.*” (Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Zekât, 104; Nesâî, Zekât, 83’ten akt. Horoz, 2010: 110) hadisine işaret etmiştir.

Mehmet Âkif Ersoy, İranlı ünlü şair Şeyh Sa’dî’den (1213-1292), fikir ve edebi üslup yönünden büyük ölçüde etkilenmiştir. *Safahât*’ta da birçok yerde Âkif, Sa’dî’den

alıntılar yapmakta ve ona atıfta bulunmaktadır. *Safahât*'ın birinci kitabında yer alan “*Durmayalım!*” şiirinde de Sa’dî’den naklettiği ve *Bostan*’da yer alan göç gecesi yol alması gerekirken uyumak isteyen kişi ile deveci arasında geçen “Kızgın Deveci Hikâyesi”ne (Sa’dî, 2021: 198- 199) ve onun ismine göndermede bulunmuştur:

*“Vak’a hiç bir şey değildir; haklısın, lâkin düşün.
Başka bir düstûr-i hikmet var mı, insâf et, bugün?
Varmak istersen -diyor Sa’dî- eğer bir maksada,
Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sâhib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?”* (Ersoy, 2021a: 57).

*“İntihâr etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsûmandan refref indirsin demektir bu melek!
“Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ” derken Hudâ:
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;”* (Ersoy, 2021a: 59).

Yukarıdaki dizelerde, Peygamber Efendimiz (s. a. v.)’ i Mir’ac gecesinde taşıyan manevî binek olan “*Refref*” e gönderge vardır. Ayrıca *Necm Sûresi*’nden bir ayetle yapılan bir alıntıyla da bir hedefe ulaşmak için çaba harcamanın önemine atıf vardır. Söz konusu ayette “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.*” (Necm, 53/ 39) buyurulmaktadır.

*“Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi:
Çıkmıyor bir zerre fa’âliyyetin bîgânesi .
Âsûmânî , hâkdânî cümle mevcûdat için
Kurtuluş yok sa’y-i dâimden, terakkîden bugün.
Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe’n-i gûnâgûn ile.
Ey, bütün dünyâ ve mâfihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah’tan utan!”* (Ersoy, 2021a: 61).

“*Durmayalım!*” şiirinden alınan bu mısralarla Âkîf’in bir kez daha Sa’dî’nin *Gülîstan* eserindeki fikir ve bakış tarzıyla paralellik gösteren (Karaismailoğlu, 2009) şu mısralarına göndermede bulunduğu söylenebilir:

*“Bulut, rüzgar, ay, güneş ve felek
Elde ettiğin ekmeği gaflet içinde
Yemeyesin diye dönmektedir.
Ey insanoğlu şu gerçeği iyi bilmelisin ki,
Her şey dimdik ayakta senin içindir,
Oysa itaatsizliğin, insaf dairesine sığmaz.”* (Sa’dî, 2021: 222).

*“Ömr-i giran-mâye der in sarf şûd
Tâ çihorem sayf, çipûşem şitâ!”* (Yazın ne yiyeyim ne giyeyim kışın/ Derken, tükenip gitti değerli ömrün.) (Ersoy, 2021a: 69).

Yukarıdaki mısralar, Sa’dî- i Şîrâzî’den alıntılanmıştır. *Safahât*’ta yer alan *“Geçinme Belâsı”* şiirinde bu mısralara bir epigraf şeklinde yer verilmiş ve sadece bedeninin arzularını düşünüp mal biriktirmenin anlamsız oluşuna göndermede bulunulmuştur. İnsanın insanlığı ancak ruh ile ayakta durur diyen Âkîf’e göre, “insanın insan olma özelliği ancak manevi bir doygunlukla ortaya çıkabilmektedir. İnsan, fizyolojik ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken asıl amacından uzaklaşmakta ya da onu düşünmeye hiç fırsat bulamamaktadır.” (Güven, 2017: 719- 734).

“– Aman bizim Baba Ârif susuz musuz içiyor!

– Onun bi dalgası olmak gerek: Tünel geçiyor.” (Ersoy, 2021a: 79).

Yukarıdaki dizelerde, *“Aklını yaptığı işe vermemek.”* (TDK, 2022) anlamında kullanılan *“tünel geçmek”* deyimiyile sözü edilen kişinin kendinde olmadığı durumuna atıf vardır.

“Evet, kumarda yedin, hem de Karşılar’da yedin!

Kızın yetişt, alan yok, nasıl olur ki?” (Ersoy, 2021a: 81).

Yukarıdaki dizelerde sözü edilen “Karşılar” ile İstanbul’da eğlence yerlerinin olduğu Galata, Beyoğlu semtlerine gönderge vardır.

“O her sabah okuyordu gürül gürül cüzünü;

Ayırmıyordu kitaptan ne olsa hiç gözünü.” (Ersoy, 2021a: 83).

Cüz, Kur'an'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri (TDK, 2022) için kullanılan bir terimdir. Bu dizelerde de sözü geçen kişinin her sabah Kur'an okuduğuna atıf yapılmaktadır.

“Sıkınca rûhumu ba’zen metâlibiyle hayat,
Olur yegâne mesîrem mahalle-i emvât .
Muhît-i velvedârında zindegânînin,
Ferağ-ı dâimî yoktur hayât-ı sâninin .” (Ersoy, 2021a: 89).

Yukarıdaki mısralar, kitaptaki *Mezarlık* şiirinde geçmektedir. Âkif “mahalle-i emvât” ifadesiyle de mezarlığa gönderge yapmaktadır.

“Tezâhür eyledi: baktım, çocuk “Tebâreke”yi
Kemâl-i vecd ile ezber tilâvet eylemede;
Yanında annesi gözyaşlarıyla dinlemede.” (Ersoy, 2021a: 93).

Yukarıdaki dizelerde şair, mezarın başında bir çocuğun “Tebâreke” yi okuduğuna şahit olmasını ifade etmektedir. *Kur'an- ı Kerim*'de *Mülk Sûresi*, “Tebâreke” ifadesi ile başlar ve sure bu adla da anılır. Burada da söz konusu sureye atıf vardır.

“Ey tâir-i nâz-ı sidre-pervâz ,
Kalbimde olaydın âşiyânsâz ;” (Ersoy, 2021a: 103).

Yukarıdaki mısralarda geçen “Sidre” sözcüğüyle “Hz. Peygamber’in Mir’ac gecesi yanında ilahî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam” (Uludağ, 2009: 152-153) şeklinde ifade edilen ve insanın rabbine yaklaşılabileceği son nokta olan “*Sidretü’l-Müntehâ*” terimine atıf yapılmaktadır. *Safahât*’ın beşinci kitabı *Hâtıralar*’da Âkif bir kez daha bu terime göndermede bulunmaktadır:

“Sanki feyfâ-yı taharrîde yanan ervâha,
Sâyeler dökmek için Sidre’den inmiş vâha.” (Ersoy, 2021e: 117).

“Havlinde nidâ-yı “mâ-arafnâk!”
Ey şâir-i râzdân-ı mülhem ,
Ben râzına olmasam da mahrem,” (Ersoy, 2021a: 105).

Yukarıdaki mısralarda geçen “*mâ-arafnâk!*” (Bilemedik) sözcüğü ile Hz. Peygamber’in, “*Senin yüceliğini, gerektiği gibi bilemedik ya Rab.*” hadisine gönderge vardır. Kitaptaki şiirleri günümüz Türkçesi şeklinde de hazırlayan A. Vahap Akbaş, söz konusu ifadeyi dipnot olarak vermiştir.

“*Ey safha-i vechi âyet-i nûr,
Cebhende meâl-i kevn mestûr ;
Çeşminde ziyâ-yı sermediyyet;
Sönmez ebedî sirâc-ı intibâhın !
Her dem lemeân eder merdüm ,
Mihrâkı da zâhirât-ı encüm!*” (Ersoy, 2021a: 105).

Hasbihâl şiirinden alınan yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, *Kur'an- ı Kerim*'in *Nûr Sûresi*'ne ve sureye de adını veren otuz beşinci ayetine göndermede bulunmaktadır. Ayetin meali şöyledir:

“*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*” (Nûr, 24/ 35).

Kitapta, Doğu edebiyatlarında birçok şair tarafından konu edinilen bir aşk hikâyesi olan (Yazıcı, 2003) *Leylâ ve Mecnûn*'a atıf vardır. *Leylâ ve Mecnûn*, “aslında bir Arap hikâyesidir. Bu hikâyenin, Mecnûn mahlasını kullanan Kays bin Mülevvah adlı bir Arap şairin aşk macerasının, halk hikâyesi şeklini almasıyla ortaya çıktığı sanılmaktadır.” (Mengi, 2020: 157). Arap, Türk ve Fars edebiyatlarında çokça işlenmiş bu halk hikâyesinin, Türk edebiyatındaki en meşhurunu ve en güzelini 16. yüzyıl şairi Fuzûlî yazmıştır (Şentürk ve Kartal, 2019: 357). Âkif'in bu meşhur halk hikâyesine göndermede bulunduğu dizeler şöyledir:

“*Eyler yeniden hevâ-yı didâr!
Bir nefha ile beni hevâ-dâr!
Sevdâ kesilir bütün süveydâ ,
Gûyâ açılır nikâb-ı Leylâ.*” (Ersoy, 2021a: 107).

“Esîr, sanki bir âyine-i celâlidir!

Nücûm-ı lâmia-zâ bârikât-ı irfânın,

Leyâl, ihâta-i eşyâdaki kemâlidir.” (Ersoy, 2021a: 119).

Yukarıdaki dizelerde geçen “*Esîr*” sözcüğü ile “Eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek madde” (Kaya, 1995: 390) terimine atıf vardır. Einstein’ın İzâfiyet Teorisi’ni geliştirmesiyle söz konusu terim yerini bu teoriye bıraktı.

“Sa’dî, o bizim Şark’ımızın rûh-i kemâli,

Bir ders-i hakikat veriyor, işte meâli:” (Ersoy, 2021a: 131).

Azim şiirinde Mehmet Âkif, tercüme yoluyla Sa’dî’den bir hikâyeye aktarır. Hikâyeye *Bostan*’ın “*İhsana Dair*” bölümünde geçmektedir. Hikâyeye, çocuğunu kaybetmiş bir babanın azim göstererek onu aramasını ve sonunda bulmasını konu edinir (Özsaray, 2021: 179- 209). Yukarıdaki dizelerde Sa’dî ve eserindeki bu bölüme atıf vardır.

“Senin bir nüsha-i kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,

Tecelli etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:

Nasıl olmak gerektir şimdi ef’âlin ki, hempâyen

Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?” (Ersoy, 2021a: 131).

İnsan şiiri Hz. Ali’nin bir sözü alıntılanarak başlar ve devamında yukarıdaki dizelerde, insanın kendisini değersiz bir varlık olarak görmesinin yanlış olduğundan söz edilir. İnsanın yaratılışındaki yüceliğin farkına varması öğütlenir. Şiirde geçen “*kadrin melâikten muazzezken?*” ifadesi ile *Kur’an- ı Kerim*’in *Bakara Sûresi*’ndeki ayetlere (Bakara, 2/ 30-34) gönderme yapılmaktadır. Söz konusu ayetlerde, insanın yeryüzünün halifesi olarak yaratıldığı ve meleklerin ona secde etmesinin istendiği buyurulmuştur.

Kur’an’da buna benzer olan, insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğu ve emaneti kabul ettiği için meleklerden daha yüce bir makama sahip olduğu fakat Allah’ın bahsettiği yaratılışa uygun davranmazsa hayvanlardan da aşağı bir dereceye düşebileceğini ifade eden ayetler (En’âm, 6/ 165; Yûnus, 10/ 14; Neml, 27/ 62; Fâtır, 35/ 39; Sâd, 38/ 26; İsrâ, 17/ 70; A’râf, 7/ 179; Furkân, 25/ 44) mevcuttur.

Ayrıca, kitaptaki *İnsan* şiiriyle aynı muhteva özellikleri taşıyan 13. yüzyıl Divan şairlerinden Şeyh Galib (1171- 1213)’in “*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen/ Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen*” beytine göndermede bulunduğu söylenebilir.

“Gürz-i girân-ı zulmünü ey kanlı nâsiye;
 Eyvân-ı zer-cidârına as ziynetin diye!
 Al kanlı bir kefenle donat hayme-gâhını,
 Canlarla yak meşâil-i mâtem-penâhını!” (Ersoy, 2021a: 157).

Acem Şâhı şiirinden alınan bu mısralarda, şiirin başlığıyla beraber göndermede bulunulan hükümdar, İran’da 1907- 1909 yılları arasında baskı ve zulümle hüküm süren Muhammed Ali Şah (1872- 1925)’tır. Tahta çıktığında, kendisinden önce geçilmiş olan meşrutiyet yönetimini destekleyenlere cephe açan Muhammed Ali Şah, Tahran’da sıkıyönetim ilan etmiştir. Ülkede olayların çıkmasından sonra önce millet meclisini bombalamış sonrasında da anayasayı da askıya alarak meclisi feshetmiştir (Özgüdenli, 2020). *Safahât*’ın birçok yerinde II. Abdülhamid ve onun yönetim tarzını eleştiren Mehmet Âkif, bu dizelerde de Muhammed Ali Şah üzerinden Osmanlı Devleti’nde Meclis- i Mebusan’ı lağveden ve anayasayı askıya alan II. Abdülhamid’e göndermede bulunmuştur.

“Gül-gonce-i mezârı mıdır tâc-ı devletin?
 Tutmuşsa da avâlim-i efkârı şöhretin
 Zannetme ki hükûmetinin efseriyledir ...
 Sa’dî’lerin mezâr-ı çemen-ber-seriyledir.
 Sa’dî’lerin mezârı, evet, bir avuç türâb ...
 Tahtınsa bir cihan ki senin âsûmân-meâb!” (Ersoy, 2021a: 159).

Yukarıdaki mısralarda, *Safahât*’ın birçok yerinde olduğu gibi Sa’dî ismi üzerinden bir gönderge ilişkisi kurulmuştur. *Acem Şâhı* şiirinden alınan bu mısralarla yine Sa’dî’nin *Bostan* ve *Gülistan* eserlerindeki hikâyelere atıf yapılmaktadır. Âkif, “*Mezarını süsleyen gül goncası mıdır devlet tacın? / Tutmuşsa da bütün fikir dünyasını şöhretin,/ Zannetme hükûmet tacını giydiğin içindir.../ Bu, mezarı çimen bağlamış Sa’dî’lerin sayesinde.*” demektedir ve “padişahlara, yöneticilere adaletli olmayı tavsiye eden kişiler sayesinde hükemânın meşruiyet kazandığına vurgu yapmaktadır.” (Özsaray, 2021: 179-209). Sa’dî, *Gülistan*’da “*Padişahların Tabiatına Dair*” ve *Bostan*’da “*Adalet ve Hükümdarlık*” bölümlerinde padişahların adaletle hüküm sürmelerinin önemine dair tavsiyeler vermektedir (Sa’dî, 2021).

“Dârâ’ların o nâsiye-i târumârını,
 Ecdâdının izâmını, çökmüş mezârını
 Pîş-i nigâh-ı ibretine al da bir düşün...
 Çoktur bu rütbe dağdağa bir kabza hâk için!
 İklîmler alan o muazzam Napolyon’un
 Bir hufredir kazandığı şey. İşte bak onun
 En son serîri makbere-i mâtemîsidir,
 Akreplerin nedîmi, yılanlar enisidir!” (Ersoy, 2021a: 159).

Yukarıdaki dizelerde, tarih boyunca hüküm sürmüş birçok padişahın geriye çökmüş birer mezardan başka bir şey kalmadığı dile getirilmekte ve bir kez daha yöneticilerin adaletli olmalarının kendilerinden sonra hatırlanacağı ifade edilmektedir. Âkîf’in burada akıbetinden ibret alınmasını istediği kişilerden ilki olan Dârâ, Milâttan önce 900-775 yılları arasında İran’da hüküm süren Keyânîler hanedanının hükümdarıdır (Kurtuluş, 2022). Onun yönetimdeki gücünden hareketle “Dârâ” sözcüğü, hükümdar, melik gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Yine Mehmet Âkîf’in ülkeler almış olmasına rağmen “kazandığı şey bir avuç toprak” dediği Napolyon (1769- 1821) ise ünlü Fransız imparatorudur.

Safahât’ta *Acem Şâhı* manzumesinin Mithat Cemal’in yazdığı ilk bölümünde yer alan yukarıdaki mısralarla, Sa’dî’nin *Gülüstan* eserinde yer alan ve Gazneli Mahmut’a dair olan bir hikâyeye de atıf yapılmaktadır (Özsaray, 2021). Sa’dî hikâye sonunda Sultan Mahmud için,

“Toprak onu öyle yedi ki, geriye kemiği bile kalmadı.
 Bir tek Enûşîrvân adı, adaletiyle diridir.” ifadelerini kullanır (Sa’dî, 2021: 236).
 ““Bütün dünyâ için bir damla kan çoktur” diyorlar, sen,
 Şu ma’sûm ümmetin seller akıttın hûn-i pâkinden!” (Ersoy, 2021a: 163).

Acem Şâhı manzumesinden alınan yukarıdaki dizelerde, aynı manzumenin Mithat Cemal Kuntay’a ait ilk bölümünde bir epigraflık olarak yer verilen, Sa’dî’ye ait şu beyte gönderme vardır:

“Be-merdî ki mülk-i serâser zemîn
 Niyerzed ki hûnî çeked ber zemîn.” (Ersoy, 2021a: 157).

“Kazak celbeyleyip tâ Rusya’dan, sâdâtı çiğnettin;
 Yezîd’in ruhu şâd olsun... Emînim çünkü şâd ettin!” (Ersoy, 2021a: 163).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, Acem Şahı Muhammed Ali Şah (1872- 1925) döneminde cereyan eden hadiselerle göndergede bulunmaktadır. Söz konusu dönemdeki Rus-İngiliz rekabetinde İranlı hükümdar, Rusya'nın yanında yer almış ve İran'ın kuzeyi Rusya'nın hakimiyetine girmiştir (Özgüdenli, 2020).

Kazakları ta Rusya'dan getirterek Peygamber soyunu çiğnettirdin diyen Âkif, Muhammed Ali Şah'ın bu yaptıklarından dolayı Kerbela olayında hükümdar olan dönemin Emevi hükümdarı Yezid'e rahmet okuttuğunu ifade etmektedir. Bu şekilde Yezid'e ve Kerbela hadisesine de atıf vardır.

*“O Sa’dî’ler, o Hâfız’lar, o Firdevsî, o Râzî’ler,
Gazâlî’ler, o Kutbüddîn, o Sa’düddîn, o Kâdî’ler
Yetiştirmiş; o Örfî’nin, o birçok şems-i irfânın
Ziyâsından tenevvür eylemiş; iklîmi dünyânın,
Bugün makhûr-i nâdânîsidir bir fırka haydûdun!”* (Ersoy, 2021a: 163).

Acem Şâhı şiirinden alınan yukarıdaki dizelerde, Sa’dî-i Şîrâzî (1213-1292), İran'ın ünlü lirik şairi Hâfız-ı Şîrâzî (1325- 1390), İranlı destan yazarı Firdevsî (934-1020), İslam bilgini Fahreddin Râzî (1149- 1209), İslam düşünürü Gazâlî (1058- 1111), İranlı filozof Kutbüddîn- i Şîrâzî (1236- 1311), İslam bilgini Sa’deddin Teftâzânî (1322-1394), Tefsir âlimi Kâdî Beyzâvî (?- 1291?), İranlı şair Örfî (1555- 1591) gibi kişilerin isimleriyle bir gönderge ilişkisi kurulmuş ve bunları yetiştirmiş bir devletin topraklarının düşmüş olduğu duruma atıf yapılmıştır.

*“Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!”* (Ersoy, 2021a: 165).

İstibdâd şiirinden almış olduğumuz yukarıdaki dizlerde Mehmet Âkif, Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in (1842- 1918), Meclis- i Mebusan'ı feshetmesi ve meşrutiyet yönetimine son vermesiyle başlayıp II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden otuz yıllık baskı ve sansür dönemi olan “İstibdat Dönemi”ne bir kez daha göndermede bulunmaktadır.

Şiirin devamından alınan aşağıdaki dizelerde yine Osmanlının beylikten devlete yükselmesini sağlayan ve dünyayı dize getiren bir milletin başına gelen felaketler ile II. Abdülhamid'in 1876- 1909 yılları arasında hükümdar olduğu “otuz üç yıl”lık döneme gönderme yapılmıştır:

“O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet
 Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lerzân eylemiş millet;
 Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,
 Otuz üç yıl devam etsin başından gitmesin nekbet ...
 Bu bir ibrettir amma olmayaydık böyle biz ibret!” (Ersoy, 2021a: 165).

“Arnavutluk’ta gürleyen toplar
 Geliyor işte pâyitahta kadar!” (Ersoy, 2021a: 177).

İstibdâd şiiri yukarıdaki dizelerle sona ermektedir. Burada Mehmet Âkif, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Arnavutluk başta olmak üzere Rumeli’nin birçok bölgesinde meşrutiyet ilan etmelerine göndermede bulunmaktadır.

“Beyaz entârisiyle kar gibi kız,
 Sanki Cennet’ten inme zâde-i hûr;
 Ya seher-pâredir ki perrandır
 Düş-i nâzında bir sehâbe-i nûr.
 Kuşanıp bir nitâk-ı hürriyet
 Geziyor hâk-dânı dûrâ-dûr!
 Hâledâr eyleyince bedri şafak
 Bu kadar dil-nişîn olur ancak
 Ya şu oğlan; şu tostopaç afacan
 Ki fezâlar gelir sürûruna dar;
 Taşıyor sanki sığmıyor kabına...
 Kendisinden büyük de bayrağı var!
 Geçti mâzî denen o devr-i melâl,
 Haydi feth et: Senindir istikbâl.” (Ersoy, 2021a: 179).

Hürriyet şiirinden alınan yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, İkinci Meşrutiyet’in ilanına ve yaşanan sevinç iklimine göndermede bulunmaktadır. Yeni dönemi “*Hürriyet*” sözcüğü ile ifade eden şair, mutluluğunu ise bir bayramı kutlarcasına koşturan, şarkılar söyleyen çocukların yaşamış olduğu sevinci tasvir ederek dile getirmektedir.

“Kadın ne söyledi, Abbâs, işitmedin mi demin?
 Yarın, huzûr-i İlâhî’de, kimseler, Ömer’in
 Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;

Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.

Kenâr-ı Dicle’de bir kurt aşırısa bir koyunu,

Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer’den onu!” (Ersoy, 2021a: 191).

Kocakarı ile Ömer şiirinden alınan yukarıdaki mısralar, İslamiyet’in ikinci halifesi Hz. Ömer’in (634- 644) bir gece sokaklarda dolaşırken açlıktan ağlayan çocuklarını avutmak için tencerenin içerisinde taş kaynatan yaşlı bir kadınla arasında geçen ibret verici olaya göndermede bulunulmuştur.

“Uyandı rûh-i sükûnette bir azîm âşûb !

Coşunca âlem-i câmidde sayha-i tehlîl ,

Minâreler bana gelmişti sûr-i İsrâfîl :

Muhîte çekmiş iken dest-i şeb, ridâ-yı memât;” (Ersoy, 2021a: 201).

Yukarıdaki dizelerde, Âkif’in *Safahât*’ta birçok yerde gönderge bağlamında metinler arası ilişki kurduğunu belirteceğimiz dört büyük melekten biri olan İsrâfîl ve onun kıyamet günü çılmakla görevli olduğu (Cebeci, 2001) “*sûr*” isimlerine gönderme vardır. Mehmet Âkif, *Kur’an- ı Kerim*’in bir terimi olan “*sûr*”u ayetlere gönderme yaparak (Neml, 27/ 87; Zümer, 39/ 68; Naziât, 79/ 6- 7) kıyametin kopması ve yeniden dirilme ile insanların bir yıkılışın ardından akıllarının başına gelmesi, rüyadan uyanması arasında gönderge ilişkisi kurmaktadır.

“Derler ki: Ümeyye’den Hişâm’ın

Devrinde, yakınlarında Şâm’ın,

Üç yıl ekin olmamış kuraktan.

Cân kaydına düşmüş artık urbân.” (Ersoy, 2021a: 217).

Dirvas şiirinden alınan yukarıdaki dizelerde, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (724- 743) dönemine ve bu dönemdeki bir hadiseye gönderge yapılmıştır. Aynı şiirden alınan şu dizelerde de Cahiliye döneminde yaşamış ve cömertliği ile tanınmış olan ünlü Arap şair Hâtem-i Tâî (Tülücü, 1997: 472- 473) ismi üzerinden bir gönderge ilişkisi kurulmuştur:

“Şehrîleri besleyen kabâil,

Köy köy geziyor zelîl ü sâil!

Hâtemlere cûd eden o urban,

Nan-pâreye can verir bugün, can!” (Ersoy, 2021a: 221).

Safahât'ın birinci kitabında yer alan *Mahalle Kahvesi* şiiri “*Kardeşim Hüseyin Avni’ye*” (Ersoy, 2021a: 225) ifadesiyle başlar. Kitaptaki şiirlerin günümüz Türkçesine göre hazırlanmasını sağlayan A. Vahap Akbaş’ ın vermiş olduğu bilgiye göre atıfta bulunan kişi Âkif’in yakın dostlarından Hüseyin Avni Ulaş’tır (1887 1948).

“Duvarda türlü resimler: Alındı Çamlıbeli,
Kaçırılmış Ayvaz’ı ağlar Köroğlu rahmetli!
Arab Üzengi’ye çalmış Şah İsmail güürü;
Ağaçta bağlı duran kızda işte şimdi gözü.
Fıraklıdır Kerem’in “Of!” der demez yanışı,
Fakat şu “Âh min’el-aşk” a kim durur karşı?
Gelince Ezrakabânû denen acûze kadın,
Külüngü düşmüş elinden zavallı Ferhâd’ın!
Görür de böyle Rüfâî’yi: Elde kamçı yılan,
Beyaz bir arslana binmiş; durur mu hiç dede can?
Bakındı bak Hacı Bektaş’a: Deh demiş duvara!
Resim bitince gelir şüphesiz ki beyte sıra
Birir birer oku mümkünse, sonra ma’nâ ver...” (Ersoy, 2021a: 233).

Mahalle Kahvesi şiirinde Mehmet Âkif, insanları ailesinden uzaklaştıran, ümmetin idrakini sömüren bir “çukur” a benzettiği kahvehaneleri gerçekçi bir yaklaşımla tasvir etmektedir. Şiirden alınan yukarıdaki mısralarda, ünlü halk hikâyelerinden *Köroğlu*’na, hikâyenin kahramanı *Ayvaz*’a ve hikâyedeki mekânlardan biri olan *Çamlıbel*’e atıf vardır. Aynı şekilde *Şah İsmail ile Gülizar* hikâyesi ve hikâyede erkek kılığına girmiş kız olan *Arap Üzengi* ismi, *Kerem ile Aslı*, *Ferhat ile Şirin* hikâyesi ve hikâyedeki arabozucu kadın olan *Ezrakabanu* da gönderge ilişkisi kurulan diğer halk hikâyeleri ve karakter isimlerindendir. Bu mısralarda, İslam dünyasına ilk tarikatlardan biri olan Rûfiyye tarikatının kurucusu (Tahralı, 2008) Ahmed Rûfâî (1118- 1182) ile Bektaşîlik tarikatının kurucu (Ocak, 1996) Hacı Bektâş-ı Velî (1210- 1271) isimlerine de atıf yapılmaktadır.

“– Binâ’ya üç sene gittimdi hey zamanlar hey!
İlim de kalmadı...
– Zaten ne kaldı? Hiç bir şey.
– Mahalle Mektebi lâzımdır eski yolda bize;
Sülûs, nesih bitiyor yoksa hepsi... Keyfinize!

– On üç yaşında idim aldığım zaman ketebe .
 Geçende “Sen ne bilirsin?” demez mi bir zübbe?
 Dedim: “Ulan seni gel ben bir imtihan edeyim,
 Otur da yap bakalım şöyle bir kıyak temmim.”
 – Nasıl, becerdi mi?
 – Kâbil mi! Rabbi yessir’i ben,
 Tamam beş ayda değiştimdi kalfamız sağ iken.
 – Nedir elindeki yâhu?
 – Cerîde .
 – At şu pisi.
 – Neden?
 – Yalan yazıyor, oğlum, onların hepsi.
 – Ya doğru yazsa? Asarlar... Ne oldu Volkan’cı,
 Unuttunuz mu?
 – Bırak, boşboğazlık etme Hacı!
 Şu karşıdan gözeten fesli, zannım, ağzıkara...” (Ersoy, 2021a: 241- 243).

Osmanlı toplumunda Tanzimat’la beraber başlayan yenileşme döneminde birçok alanda ikilikler yaşanmıştır. Eğitim alanında yapılan yeniliklerle beraber mektepli-medreseli tartışması meydana gelmiştir. Yukarıdaki dizelerde de yaşanan bu duruma atıf vardır. Burada geçen “Binâ” sözcüğü ile Arapça gramerdeki fiil çatılarına yönelik bilgi veren bölümü ifade eden terime atıf vardır. Ayrıca, hat sanatının yazı çeşitlerinden olan *Sülüs* ve *Nesih* ile hat eğitimi sonunda öğrencinin ustasından aldığı icazeti ifade eden *Ketebe* de göndergede bulunulan terimlerdir.

Bu dizelerde yer alan “Rabbi yessir” ifadesiyle “*Rabbim! İşlerimi kolaylaştır, zorlaştırma, Rabbim işlerimi hayırla sonuçlandır.*” manasına gelen “*Rabbi yessir velâ tuassir, Rabbi temmim bi’l- hayr*” duasına göndermede bulunmaktadır. Dizelerdeki “*Volkan’cı*” ifadesi ile de yazmış olduğu muhalif yazılardan dolayı 31 Mart Olayı’nın çıkmasına sebep olduğu gerekçesiyle idam edilen Derviş Vahdetî (1870- 1909) ve onun çıkarmış olduğu *Volkan* gazetesine (Kurşun ve Kahraman, 1994) göndergede bulunulmuştur.

Safahât’ta yer alan *Köse İmam* şiiri “*Kardeşim Ali Şevki Efendi Hoca’ya.*” (Ersoy, 2021a: 245) şeklinde başlar. Ali Şevki Efendi ve onun için kullanılan *Köse İmam* ifadesi ile Mehmet Âkif’in babasının talebesi ve Âkif’in yakın dostlarından.

*“İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyyette?
 Boşamışsam canım ister boşarım elbette.
 İşte meydanda Kitap. Hem alırsız, hem boşarız.
 – Dara geldin mi, Şeriat! Sus ulan iz’ansız!
 Ne zaman câmi’e girdin? Hani tek bir hayrın?
 Bir kızılbaşla senin var mıdır ayrın, gayrın!
 Ağzı meyhâneye rahmet okuturken, hele bak,
 Bana gelmiş de Şeriatçı kesilmiş... Avanak!
 Hangi bir seyyie yok defter-i a’mâlinde ?
 Seni dünyâda gören var mı ayık hâlinde?
 Müslümanlık’ta Şeriat bunu emretmiş imiş:
 Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sâde bir iş!
 Karı tatlıki için bak ne diyor Peygamber:
 “Bir talâk oldu mu dünyâda, semâlar titrer!”” (Ersoy, 2021a: 251).*

Köse İmam şiirinden alınan yukarıdaki mısralarda Âkif, karısını döven ve ondan boşanacağını söyleyen sarhoş bir adamın bu düşüncesini şeriatın dörde kadar evlenmeye izin vermesine ve İkinci Meşrutiyet’in getirmiş olduğu özgürlük ortamına bağlamasından yakınmaktadır. Bu olay üzerinden halk içinde her şeyi kendi çıkarına göre yorumlayan ve toplumun değerlerini kendi keyfiyetleri doğrultusunda suistimal etmeye müsait kişilere göndermede bulunmaktadır. Şiirde ayrıca, boşanmayı şeriata göre açıklayan sarhoşa cevaben Hz. Peygamber’in (s. a. v.) dinin boşanmayı hoş görmediğini ifade eden şu sözlerine de göndergede bulunmaktadır:

“Evleniniz, boşanmayınız. Çünkü boşanma sebebiyle arş titrer.” (İbn Adiy, 1985, V, 112; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, XIV, 93; Deylemî, 1986, II, 51; Sâğâni, 1985, 60; İbnu’l-Cevzî, 1966, II, 277; Aclûnî, 1351, I, 304; Suyûtî, 2004, 197; Sehâvî, 1985, I, 49’dan akt. Horoz, 2010: 36- 37).

*“Gölgesinden bile korkup bağırان bir ödle,
 Otuz üç yıl bizi korkuttu “Şeriat!” diyerek.
 Vahdetî muhlisiniz, elde asâ çıktı herif,
 Bir alay zabiti kestirdi. Sebep: “Şer’-i Şerîf!”” (Ersoy, 2021a: 253).*

Yukarıdaki dizelerde, Osmanlı hükümdarı İkinci Abdülhamid Han (1842- 1918) dönemine ve 31 Mart Vak’asında etkisi *Volkan* gazetesinin sahibi (Kurşun ve Kahraman,

1994) Derviş Vahdetî (1870- 1909) ismine göndergede bulunulmuştur. Mehmet Âkif, II. Abdülhamid yönetimine bir kez daha ağır eleştiriler yöneltmektedir.

*“Bir fenâlık görerek, yapma desen, alnına tâ,
İniyor hatt-ı celîsiyle Hamîdî tuğra!”* (Ersoy, 2021a: 255).

Yukarıdaki dizelerde, Âkif’in *Köse İmam*’a söylediği sözlerle toplumdaki bir yanlış görüp uyaran kimselerin gerici olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Bu kimselerin alınlarına “*Hamîdî tuğra*” inmesiyle de “*Sultan Hamidci*” diye damgalandıklarına atıf vardır.

*“Usta, bu ne?
Kıpkızıl bir boya çektin odanın her yerine!
– Bu resim, askeri basmakta iken Fir’avın ,
Bahr-i Ahmer yarılıp geçmesidir Mûsâ’nın.
– Hani Mûsâ be adam?”* (Ersoy, 2021a: 259).

Ressam Haklı şiirinden alıntılanan bu dizelerde, *Kur’an-ı Kerim*’de geçen Hz. Mûsâ ile Firavun mücadelesine ve Mûsâ peygamberin asâsını denize vurması ile denizin yarılması, onunla beraber olan İsrâiloğulları’nın denizi geçmesi ve Firavun ile askerlerinin denizde boğulması (Bakara, 2/ 50; A’râf, 7/ 136; Enfâl, 8/ 54; Yûnus, 10/ 90, 92; İsrâ, 17/ 103; Tâhâ, 20/ 77-78; Şuarâ, 26/ 52, 53, 60-66; Kasas, 28/ 40; Duhân, 44/ 23; Zâriyât, 51/40) hadisesine göndermede bulunulmuştur.

*“Konduğu her gusn-i ter minberidir bûlbûlün,
Zemzeme addettiğin hutbesi, faslu’l-hitâb.
Reng-i hakikat nedir, fark eden ebsâr için,
Goncada matvî duran her varak ümmü’l-kitâb.”* (Ersoy, 2021a: 265).

Gül, Bûlbûl şiirinden alınan yukarıdaki mısralarda geçen ve Âkif’in gönderge ilişkisi kurduğu “*ümmü’l-kitâb*” ifadesi, *Kur’an- ı Kerim*’in ilk sûresi olan *Fâtiha Sûresi* için kullanılan ve “*Kur’an’ın aslı, özü*” anlamına gelen (Işık, 1995) bir kavramdır. Bu kavram aynı zamanda, “Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu kutsal levha” (Parlatır, 2016: 970) anlamına gelen “*Levh- i Mahfûz (Korunmuş levha)*” için de kullanılmaktadır. *Kur’an- ı Kerim*’de de:

“Levh-i mahfûz terkibi, Kur’an’ın çok şerefli ve değerli olduğu ve levh-i mahfûzda bulunduğu ifade edilen bir sûrede geçer (el-Burûc 85/21-22). Kur’ân-ı Kerîm’de levh-i mahfûz yerine “kitâb” (el-En‘âm 6/38; Kâf 50/4), “kitâb mübîn” (Yûnus 10/61; Sebe’ 34/3), “kitâb meknûn” (el-Vâkıa 56/78), “kitâb mestûr” (el-İsrâ 17/58; el-Ahzâb 33/6), “ümmü’l-kitâb” (er-Ra’d 13/39; ez-Zuhruf 43/4) terkipleri de kullanılır.” (Yavuz, 2003: 150).

Eserde *Nazım Parçaları* bölümünde yer alan *Âmîn Alayı* manzumesinde Mehmet Âkif’in bir epigraf olarak yer verdiği ve Çantay’a göre (2020: 209) şair Safvet’e ait olan bir şiir bulunmaktadır. Şiirin başlığı olan *Âmîn Alayı*, aslında Osmanlı toplumunda okula yeni başlayan çocuklar için düzenlenen ve halk arasında “bed’-i besmele cemiyeti” olarak da adlandırılan bir törenin adıdır (Öcal, 1991: 3/63). Mehmet Âkif, söz konusu bu uygulamaya atıfta bulunmaktadır.

“*Diyor Kur’an: “Bilenler, bilmeyenler bir değil. Heyhât*

Nasıl yeksân olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!”” (Ersoy, 2021a: 287).

Safahât’ta yer alan *Hasbihâl* şiirinden alınan bu mısralarda, *Kur’an- ı Kerim*’de *Zümer Sûresi*’nde geçen,

“(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.” (Zümer, 39/ 9).

ayetine göndermede bulunulmuştur.

“*Yarın bir başlayıp yapsam demiştim, bak, demin hattâ!*

Müsevvifler için dünyâda mahvolmak tabî’idir.

Bu bir kânûn-i fıtrattır ki yok te’vîli: Kat’idir.” (Ersoy, 2021a: 285).

Yukarıdaki dizelerde, Hz. Peygamber’e (s. a. v.) atfedilen “*Bugünün işini yarına bırakanlar mahvolur.*” sözüne göndergede bulunulmuştur.

Bebek Yâhud Hakk-ı Karâr şiirinde Mehmet Âkif, kızları Feride ve Cemile’ye birer oyuncak bebek aldığı, Feride’nin kendi oyuncağını kırdıktan sonra ablasınınkini istediği ve bir süre sonra bu oyuncağında kendisinin olduğunu iddia ettiği olayı dizelere aktarır. Şiirin sonunda da “*Meğer hukuk da bilirmiş bakın şu saygısız!..*” (Ersoy, 2021a:

295) ifadesine yer verir ve şiirin başlığını da oluşturan “*Hakk- ı Karâr*” terimine göndergede bulunur. Hukukta kullanılan bu terim, “On yıl boyunca sorunsuz olarak kullanılan bir arazi üzerinde kazanılan mülkiyet hakkı.” (Parlatır, 2016: 557) olarak tanımlanır.

4.2.2. Süleymânîye Kürsüsü’nde/ Safahât 2. Kitap

Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*’ın ikinci kitabı olan *Süleymânîye Kürsüsü’nde*’ye “*Kardeşim Fatîn Hoca’ya*” (Ersoy, 2021b: 19) ifadesiyle başlar ve yakın dostlarından olan Dârülfünun’da astronomi dersleri veren, Kandilli Rasathânesi’nin de kurucusu ve ilk müdürü astronom (Dizer, 1996) Mehmet Fatih Gökmen’in (1877- 1955) ismi üzerinden bir gönderge ilişkisi kurulur.

“İçinizden acı şeyler geçecek hep... Lâkin,
Bak benim öyle değil... Siz de biraz şâir olun:
Meselâ, geçtiğiniz yalpa yapan tahta yolun,
Cedd-i merhûmu aceb sal mı demekten ne çıkar?
Geliniz farz edelim biz bunu: Sâbih bulvar!” (Ersoy, 2021b: 21).

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, “*Cedd-i merhûmu aceb sal mı demekten ne çıkar?*” ifadesinden sonra eserine “*Dînî, Felsefî Musâhabeler- sayfa: 121*” dipnotunu düşmektedir. Söz konusu eser, dönemin şair, düşünür ve yazarlarından (Bolay, 2001) Ömer Ferit Kam’a (1864- 1944) aittir. Şiirin günümüz Türkçesine aktarılmasını sağlayan A. Vahap Akbaş’ın aynı sayfada verdiği bilgiye göre, “Yazar 6. sohbette, Nil’in bir kolu üzerinde kurulan en eski köprüden söz eder ve bununla Galata Köprüsü arasında ilgi kurar. Mehmet Âkif de buradan hareketle nükteli bir ilgi kurmaktadır.” (Ersoy, 2021b: 21). Böylece eserin adı ve yazarına Âkif’in ifadeleri ile bir gönderge ilişkisi kurulmaktadır.

“Bir musanna’ kemer, üstünde kurulmuş Tevhîd;
Daha üstünde bir âyet ki: Hudâ’dan te’yîd,
Emr-i mevkût-i salâtın bize kat’iyyetine.” (Ersoy, 2021b: 26- 27).

Yukarıdaki dizelerde geçen “*Tevhîd*” sözcüğü ile manası “Allah’tan başka tanrı yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir” şeklinde olan “lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah” ifadesine yani *Kelime-i Tevhid*’e atıf vardır. İslam dinini benimseyip

Müslüman olan bir kişinin iman esaslarının gereği olarak bu kelimeyi söylemesi gerekmektedir. Âkif de cami avlusundan girerken bir kemerin üzerinde bu ifadenin yazıldığını söylemektedir.

Şiirde, *Kur'an- ı Kerim*'de *Nisâ Sûresi*'nin Allah'ın beş vakit namazı farz kıldığını belirten yüz üçüncü ayeti de şairin yapmış olduğu başka bir göndermedir. Söz konusu ayetin tamamı şöyledir:

“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.” (Nisâ, 4/ 103).

*“Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli,
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:
Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!”* (Ersoy, 2021b: 35).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, eleştirilerde bulunduğu II. Abdülhamid'i ve onun yönetimini “*Kukla Oyunu*” şeklinde tasvir etmektedir. Burada “*kukla*” ifadesi ile II. Abdülhamid, “*kuklacı*” ifadesi ile de padişahın etrafında bulunan ve onu yanlış yönlendiren kişiler kastedilmektedir. Koca bir milletin geleceğinin kuklacıların keyfine bırakılmış olması şairi düşündürmektedir.

Şiirde, Âkif'in siyaset ve yönetim alanlarındaki keyfi uygulamaları belirtmek için kullanmış olduğu bir başka tasvir de “*Karakuş*” ifadesidir. Böylece Selahaddin Eyyubî'nin (1138-1193) kumandanlarından olan ve Mısır'da kadılık yaptığı dönemde mantıksız hükümler vermesinden dolayı kanunsuz uygulamalar için ona gönderme yapılarak “*Karakuşî hüküm*” ifadesinin kullanıldığı Bahâeddin Karakuş ismi ile bir gönderge ilişkisi kurulmuştur. Bu konu hakkında Kök'ün (2001) vermiş olduğu bilgilere göre:

“İbn Hallikân'ın İbn Memmâtî'ye nisbet ettiği Kitâbü'l-Fâşûş fi ahkâmi Ķarakûş adlı eserinde, Karakuş'un devletin çeşitli kademelerinde görev üstlendiği sırada birçok yanlış karar verdiği belirtilmektedir. Ancak kaynaklarda yer alan bilgilerden bu iddianın doğru olmadığı, Selâhaddin'in ülke meselelerinde ona güvendiği anlaşılmaktadır. Bu ithamların İbn Memmâtî'nin şahsî kininden kaynaklandığı ileri sürülmüştür (İA, VI, 309). Karakuş'un emirlerini uygulamadaki kararlılığı, sertliği ve başına buyruk davranması da (Ebû Şâme, Kitâbü'r-Ravzateyn, II, 244) ona bazı isnatlarda bulunulmasına yol açmış olabilir.” (Kök, 2001: 441).

“Hele ilmiyye bayâğdan da aşâğ bir turşu!

Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu.

Ana karnından icâzetlidir, ecdâda çeker;

Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdiasker !

Vükelâ neydi ya? Curnalcı, müzevvir, âdî;” Ersoy, 2021b: 35).

Yukarıdaki dizelerde, “İlmiye Sınıfı” ifadesi ile Osmanlı devlet teşkilatında eğitim, yargı, fetva, diyanet sınıfını içeren bölümdür. Aynı şekilde “Bâb-ı Fetvâ” Osmanlı’da diyanet işlerini yürüten Şeyhülislamlık dairesine verilen ad iken “Kazasker” ise İslâm tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar’da Dîvân-ı Hümâyûn’un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusu.” (İpşirli, 2022: 140- 143) olan kişidir. Mehmet Âkif’in yalancı, adi dediği “Curnalcı” tabiri ise birbirleri hakkında sahte ihbar yazıları düzenleyen kişiler için kullanılan bir ifadedir. II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşan jurnalcilik devlet adamlarının asli görevlerinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Âkif, II. Abdülhamid döneminde yönetimden eğitime, yargıdan diyanet işlerine birçok alandaki yozlaşmaya göndermede bulunmuştur.

“Öyle dalgın ki, meğer sûrunu İsrâfil’in,

İşitip, yattığı yerden azıcık silkinsin!” Ersoy, 2021b: 37).

Yukarıdaki mısralarda, bir kez daha dört büyük melekten biri olan İsrâfil ve onun kıyamet günü çalmakla görevli olduğu (Cebeci, 2001) “sûr” kavramına atıf vardır. Âkif, gördüğü kişinin vurdum duymazlığını ifade etmek için onun ancak kıyamet günü “sûr”un sesini duyunca kendine geleceğini söylemektedir.

“Gelelim dîne: Ne mümkün çalışıp kurtarmak?

“Bede’e’-d-dînu garîben...” sözü elbet çıkacak.” (Ersoy, 2021b: 37).

Yukarıdaki mısralarda, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) şu sözüne göndergede bulunulmuştur:

“İman garip olarak başlamıştır ve yine başladığı hâle dönecektir. İnsanların bozulduğu o zamanda, gariplere ne mutlu! Ebu'l-Kâsım'ın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi İslâm da şu iki mescit (Mekke ve Medine) arasında sıkışıp kalacaktır.” (İbn Hanbel, I, 185; Müslim, İmân, 232’den akt. Görmez, vd., 2020d: 7/596).

“Dest-i kudretle yazılmış ezeli hâtırası!
 “Geliyor rûhun için Fâtiha çekmek sırası;
 Yazık ey millet-i merhûme!” dedikten sonra;
 Atladım Rusya’ya gitmekte olan bir vapura.” (Ersoy, 2021b: 39).

Yukarıdaki dizelerde, vefat eden kişinin arkasından *Kur’an*’dan *Fâtiha Sûresi*’ni okuyup sevabını onun ruhuna gönderme davranışına atıf vardır. Bu davranışı sağlamak için de mezar taşlarına “*Ruhuna el-Fâtiha*” yazılmaktadır. Âkif, milletin kaygısız hâlini görüp onları uyarmakta ve kendileri için sonun yakın olduğuna göndermede bulunmaktadır.

“O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak!
 Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
 İbn-i Sînâ’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
 Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
 O rasad- hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
 Öyle dalmış ki hurâfâta o mazisiyle” (Ersoy, 2021b: 47).

Yukarıdaki dizelerde, büyük İslam bilgini İbni Sînâ (980- 1037) ve onun doğmuş olduğu tarihî Buhara şehri ile yine tarihî Semerkant şehrine göndergede bulunulmuştur. Âkif, İbni Sînâ gibi nice bilginler yetiştiren Buhara’nın o eski ikliminden uzak olduğuna ve batıl inançlara karşı bilimle mücadele etmek için medreselerin kurulduğu Semerkant’ın da “*Dünyanın rasathanesi*” kimliğinden uzak olduğuna atıfta bulunmaktadır.

“Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid’at ;
 Şer’i tağyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!” (Ersoy, 2021b: 47).

Safahât’ın ikinci kitabı *Süleymâniye Kürsüsü*’nde, uzun bir manzumeden oluşmaktadır. Kitaptan alıntılanan yukarıdaki dizelerde, kürsüde vaaz veren kişi gezmiş olduğu Türkistan’da Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz durumları ifade ederken Hz. Peygamber’den (s. a. v.) sonra ortaya çıkan ve sünnete uymayan uygulamaları ifade eden (Parlatır, 2016: 194) “*Bid’at*” sözcüğüne atıfta bulunulmuştur.

Vaiz, bu tür uygulamaların yaygınlaştığını dile getirmekte ve vaazın devamında da gezdiği yerlerdeki edebiyatın insanları kötülüğe yönlendirdiğini, “oğlan” ve “karı” dışında bir konusunun olmadığını ifade etmektedir. Edebiyatın bu durumunu tasvir ederken de “Haram olan şeylerin yapılmasını mubah sayan batınî zümre”yi ifade eden

(Parlatır, 2016: 678) “İbahiye” sözcüğüne yer vererek tasavvuf ehli geçinen zümreye göndermede bulunmaktadır:

“Koca millet! Edebiyyâtı ya oğlan, ya karı...
Nefs-i emmâre hizâsında henüz duyguları!
Sonra tenkîde giriş: Hepsi tasavvufla dolu:
Var mı sôfiyyede bilmem ki ibâhiyye kolu?” (Ersoy, 2021b: 47).

“Hâfız’ın ortada dîvânı kitâbü’l-fetvâ!
“Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!”
Urefâ mesleği; a’lâ, hem ucuz, hem de şeker!” (Ersoy, 2021b: 49).

Yukarıdaki dizelerde, İranlı ünlü şair Hâfız- ı Şîrâzî (1325- 1390) ve onun “Kimseyi incitme de ne yaparsan yap; çünkü bizim kanunumuzda bundan başka bir suç yoktur.” manasındaki “Mebâş der pey âzâr ü herçî hâhî kün / Ki der şerîat-i mâ gayr ez in günâhî nîst” (Ersoy, 2021b: 49) beytine göndergede bulunulmuştur.

“Görenek hem yalnız Çin’de mi salgın; nerde!
Hep musâb âlem-i İslâm o devâsız derde.
Getirin Mağrib-i Aksâ’daki bir müslümanı;
Bir de Çin sûrunun altında uzanmış yatani;
Dinleyin her birinin rûhunu: mutlak gelecek,
“Böyle gördük dedemizden!” sesi titrek, titrek!
“Böyle gördük dedemizden!” sözü dînen merdûd ;
Acaba sâha-i tatbîki neden nâ-mahdûd ?
Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,
Çâre yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.
“Böyle gördük dedemizden!” diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız anlaşılan, Kur’ân’ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma’nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl’in , bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!

*Bu havâlidekiler pek yaya kalmış dince;
 Öyle Kur'ân okuyorlar ki: Sanırsın Çince!
 Bütün âdetleri âyîn-i mecûsîye karîb ;
 Bir şehâdet getirirler, o da oldukça garîb.”* (Ersoy, 2021b: 51).

Mehmet Âkif, Müslümanların içinde bulunduğu durumun sebebi olarak onların Müslümanlığı tam anlamıyla idrak edememelerini görmektedir. Yukarıdaki mısralarda da kendilerini Müslüman diye tanımlayan milletlerin ve dahi Türk toplumunun Müslümanlığı bir görenek olarak gördüklerini, atalarından gördüğü şekliyle bir taklidi Müslümanlık yaşadıklarını, *Kur'an*'ın özünü anlayamadıklarını dile getirmekte ve Müslüman toplumlarda görülen dinin hükümlerini yanlış anlama durumuna göndermede bulunmaktadır.

Devamında gelen mısralarda da Âkif, Müslüman toplumlar ile Japonya'yı çarpıcı bir dille karşılaştırmaktadır. Şaire göre, Müslüman denilmesi için sadece kelime-işahadetleri eksik olan Japon toplumunda, İslamiyet'in feyizli ruhu kendini hissettirmektedir. Doğruluk, şefkat, zayıfın hakkını gözetmek, kimsenin namusuna yan bakmamak gibi Müslümanlık'la özdeşleşen güzel davranışların görüldüğü Japonya, İslamiyet'in bilime verdiği önemi de Müslüman olmadığı halde ilim ve fende ileri ilerlemesiyle birçok Müslüman millettten daha iyi idrak etmiş görünmektedir. Batı'nın moda haline gelmiş kötülüklerinin ülkeye girmelerine izin verilmediği ve medeniyetin yalnızca tekniğiyle girdiği Japonya, Âdem'in en temiz torunlarının yaşadığı bir adadır:

*“Sorumuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?
 Onu tasvîre zafer-yâb olamam, hayrettir!
 Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,
 Rûh-ı feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda.
 Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!
 O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,
 Müslümanlıktaki erkânı siyânette ferîd ;
 Müslüman denmek için eksiği ancak tevhîd.
 ... Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
 O da sâhiplerinin lâhik olan izniyle.
 ... Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
 Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!”* (Ersoy, 2021b: 51).

“Togo’nun umduğunuz tavrı mı vardır? Nerde!

“Gidelim!” der, götürür! Sonra gelip tâ yanıma;” (Ersoy, 2021b: 53).

Yukarıdaki dizelerde, A. Vahap Akbaş’ın kitabın aynı sayfasında verdiği dipnota göre savaş yanlısı olmasıyla bilinen Japon amiral Heyhaciro Togo (1847- 1934) ismine bir gönderge vardır.

“Besliyormuş bereket versin, o iklim-i kadim,

“Rahmetullâh”a muâdil daha yüzlerce hakim,

Rûh-i edyânı görür, hikmet-i Kur’ân’ı bilir

Ulemâ var ki: Huzurunda bugün Garp eğilir.” (Ersoy, 2021b: 55).

Yukarıdaki dizelerde, Misyonerlere karşı verdiği mücadelesiyle tanınan ve bu konuda *İzhârü’l-hağ* kitabını yazan Hintli âlim (Birişik, 2007: 34/ 419- 421) Rahmetullah el- Hindî (1818- 1891) ismine göndergede bulunulmuştur.

“Haydarâbad’a yetiştim ki, bütün Hindistan,

“Verdi Kânûn-i Esâsî’yi nihâyet Sultan!”

Diye birdenbire çalkandı. İnan, kâbil mi?

Hiç o binlerce havâtır kemirirken içimi,” (Ersoy, 2021b: 59).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı’da 1876 yılında II. Abdülhamid Han tarafından I. Meşrutiyet’in ilanı ile kabul edilen Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kânûn- ı Esâsî, 1878 yılında yine onun tarafından askıya alınmıştır. 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile Kânûn- ı Esâsî tekrar yürürlüğe girmiştir. Yukarıdaki mısralarda da bu gelişmelere atıf vardır.

“Rusya’dayken beni gördükçe gelir, derdi: “İmam,

Oku sen yoksa işin... Öldü sizin hasta adam!” (Ersoy, 2021b: 63).

Yukarıdaki dizelerde geçen “hasta adam” ifadesi ile Rus Çarı I. Nikola’nın Osmanlı Devleti’nin durumunu belirtmek için kullanmış olduğu tabire atıf vardır.

Demeden şaşkınlı yağmur gibi ıslattı hacı!

Ne tuhaftır ki: Zuhûr etmedi bir da’vâcı.

Etse zâten ne çıkar? Hak zıdırındır yalnız

Dövülen mahkemelerden kovulur, çünkü cılız!” (Ersoy, 2021b: 65).

Yukarıdaki dizelerde, toplumun adalete bakışı ifade edilmekte ve bazen haklı olmanın yeterli olmadığına aynı zamanda güçlü olmanın da gerektiğine gönderme yapılmaktadır. “Âkif yeryüzü adaletini, sözü hiç uzatmadan iki mısra da açıklar. Şair adaletin mahiyetini bilmekle birlikte, ideal bir dünyanın nasıl bir ütopya olduğunu da gayet veciz şekilde okuyucuya bildirir.” (Turna, 2020: 180).

*“Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyyettir .
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir...
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.
Sizi bir âile efrâdı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.
Siz bu da'vâda iken yoksa, iyâzen-billâh ,
Ecnebîler olacak sahibi mülkün nâgâh.
Diye dursun atalar: “Kal'a içinden alınır.”
Yok ki hiçbir işiten... Millet-i merhûme sağır!
Bir değil mahvedilen devlet-i İslâmiyye...
Girdiler aynı siyâsetle bütün makbereye.
Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.
Bırakın eski hükûmetleri, meydandakiler
Yetişir, şöyle bakıp ibret alan varsa eğer.
İşte Fas, işte Tunus, işte Cezâyir, gitti!
İşte İrân'ı da taksîm ediyorlar şimdi.
Bu da gâyetle tabî'î, koşanıdır meydan;
Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.
Müslüman, fırka belâsıyla zebun bir kavmi,
Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?” (Ersoy, 2021b: 69- 71).*

Yukarıdaki mısralarda, toplumun fertleri arasındaki ayrılık hâli ve bunun sebeplerinden biri olan ırkçılık belasından yakınılmaktadır. Mehmet Âkif, *Safahât*'ın birçok yerinde bu konuyu dile getirmekte ve bunun kötü sonuçlarına karşı uyarmaktadır. Âkif'in bu düşünceleriyle Hz. Peygamber'in (s. a. v.) ırkçılıktan meneden, birlik ve beraberliği telkin eden şu hadisleri arasında gönderge ilişkisi kurulabilir:

“İrkçılığa çağıran bizden değildir. İrkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. İrkçılık davası uğruna ölen bizden değildir.” (Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112'den akt. Görmez, vd., 2020c: 5/391).

“Kim ırkçılık propagandası yaparak veya kabileciliğe/ırkçılığa destek vererek yoldan çıkmış bir topluluğun bayrağı altında öldürülürse, onun ölümü câhiliye ehlinin ölümü gibidir.” (Müslim, İmâre, 57'den akt. Görmez, vd., 2020c: 5/391).

“Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır...” (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111'den akt. Görmez, vd., 2020c: 5/391).

“Arzı oynattı yerinden yıkılırken İran...

Belki bir kıl bile ürpermedi sizden, bu ne kan!

Hiç sıkılmaz mısınız Hazret-i Peygamberden,

Ki uzaklardaki bir mü'mini incitse diken,

Kalb-i pâkinde duyarmış o musîbetten acı.” (Ersoy, 2021b: 71).

Yukarıdaki dizelerde, Müslümanların birbirlerinin derdiyle dertlenmelerinin gerekliliği dile getirilmekte ve Hz. Peygamber'in (s. a. v.) *“Her kim sabahlar da, gayesi Allah'tan başka bir şey olursa, Allah'ın katında bir değeri yoktur. Kim de Müslümanların derdiyle dertlenmezse o onlardan değildir.”* (Hâkim en-Nîsâbûrî, 1997, IV, 459, 463'ten akt. Horoz, 2010: 72).

Âkif, *Safahât*'ın beşinci kitabı *Hâtıralar*'da Mehmet Âkif, aynı hadisin yorumundan hareketle Müslüman milletler arasındaki parçalanmışlık ve birbirlerinin sıkıntısı karşısındaki kayıtsızlık hâlinde yakınmakta ve bu durumu bir fıkraya gönderme yaparak tasvir etmektedir. Âkif'e göre, Müslümanlar birbirlerinin derdiyle dertlenmeyi bırakıp fıkradaki eşek gibi boğaz derdine düşmüştür:

“Kurt uzaklardan bakar, dalgın görürmüştü merkebi,

Saldırmış ansızın yaydan boşanmış ok gibi.

*Lâkin aşk olsun ki, aldırılmaz da otlarmış eşek,
Sanki tavşanmış gelen, yâhud kılıksız köstebek!
Kâr sayarmış bir tutam ot fazla olsun yutmayı...
Hasmı, derken, çullanırmış yutmadan son lokmayı!..
Bir hakîkattir bu, şaşmaz, bildiğin üslûba sok:
Hâlimiz merkeble kurdun aynı, aslâ farkı yok.
Burnumuzdan tuttu düşman; biz boğaz kaydındayız!
Bir bakın: Hâlâ mı hâlâ ihtiras ardındayız!” (Ersoy, 2021e: 37).*

*“Enbiyâ yurdu bu toprak; şühedâ burcu bu yer;
Bir yıkık türbesinin üstüne Mevlâ titrer!
Dışı baştan başa bir nesl-i kerîmin yâdi;
İçi boydan boya milyonla şehîd ecsâdı.
Öyle meşbû’-i şehâdet ki bu öksüz toprak:
Oh, bir sıkısa adam otları, kan fışkıracak!” (Ersoy, 2021b: 73).*

Metinler arasılık kavramına göre, herhangi bir metnin kendisinden önceki metinlerden etkilenmiş olması varsayımının yanı sıra her metnin kendinden sonrakileri etkileme potansiyeline sahip olması, onlarla doğrudan veya dolaylı olarak bir etkileşim kurması da kaçınılmazdır. Buradan hareketle *Safahât*’ın ikinci kitabı *Süleymâniye Kürsüsü*’nde manzumesinden verdiğimiz bu alıntının son mısraları ile Âkîf’in yazmış olduğu İstiklal Marşı’ndaki “Şühedâ fışkıracak, toprağı sıksan şühedâ!” mısraları arasında gönderge bağlamında bir metinler arasılık ilişkisinden bahsedilebilir.

*“Bu sizin ağlamanız benzedi bir dîgerine:
Endülüs tâcı elinden alınan bahtı kara,
Savuşurken, o güzel mülkü verip ağyâra ,
Tırmanır bir kayanın sırtına etrâfa bakar;
Bırakıp çıktığı cennet gibi zümrüt ovalar,
Başlar ağlatmaya bîcâreyi hüngür hüngür!
Karşıdan Vâlîde Sultan bunu pek haklı görür,
Der ki: “Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla;
Şimdi, hiç yoksa, kadınlar gibi olsun ağla!”” (Ersoy, 2021b: 75- 77).*

Yukarıdaki dizelerde, kürsüde anlatmış olduklarından dolayı ağlamaya başlayan cemaatin durumunu gören vaiz, İspanya’daki İslam hakimiyetinin sona ermesi ile Gırnata’yı terk eden Ebu Abdullah’ın şehre bakıp ağlamasına ve annesinin ona söylemiş

olduğu sözlere atıf vardır. Ziya Paşa, *Endülüüs Tarihi* adlı kitabında bu acı hikâyeden bahsederken “*Gemileri yakarak ardına bakmayan yiğitlerin kurduğu bir devlet, gözleri yaşlarla dolu olarak terk ettiği Gırnata’ya bakarken, annesinden ‘Erkekler gibi savaşmadın, şimdi sana kadınlar gibi ağlamak yakışır!’ sözlerini işiten yöneticilerin elinde yok olmuştur.*” ifadelerini kullanır (Paşa, 2016).

*“Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarab;
Biradan, fâhişeden başka nedir şi’r-i şebab?
Serserî: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;
Feylesof hepsi, fakat pek çoğunun mektebi yok!
Şimdi Allah’a söver... Sonra biraz bol para ver:
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!”* (Ersoy, 2021b: 81).

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, toplumu aydınlatma görevi olan edebiyat çevrelerinin kötü durumundan yakınmaktadır. A. Vahap Akbaş’a göre “Burada, Amerikalı rahiplerin kurduğu ilk okul olan Robert Kolej’de çalışan Tefvik Fikret’in inanca saldırdığı *Tarih- i Kadim* şiirine gönderme vardır.” (Ersoy, 2021b: 81).

*“Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde,
Öyle saplandı ki aldırma bir başkasına.
Hiç o gitsin de dönüp bakmayarak arkasına,
Nâsın efkârı -ki efkâr-ı umûmiyye odur-
Gitmesin kendi yolundan... Bu nasıl kâbil olur?
Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
Pek tabî’î olarak geldi nizâın sırası.
Yıldırımlar gibi indikçe “beyin”den şiddet,
Bir yanardağ gibi fışkırdı “yürek”ten nefret.”* (Ersoy, 2021b: 79).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, “beyin” ve “yürek” ifadeleriyle aydın kesime ve halka göndermede bulunmaktadır. Şaire göre, geleneklere körü körüne bağlı olan ve yeniliklere düşmanca yaklaşan halk ile yanlış yollara sapan ve kamuoyundan habersiz şekilde hareket eden aydınlar arasındaki çatışma hali toplumun ilerlemesi için gerekli olan “kalp- beden” ilişkisini bozmaktadır.

*“Dîni tedkîk edeceksek, dönelim haydi geri;
Alalım neş’et-i İslâm’a yakın bir devri:
O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sür’at!*

Öyle bir hârika gösterdi mi insâniyyet?
 Devr-i fetrette kalan, hem de asırlarca kalan;
 Vahşetin, gılgahın a'mâkına daldıkça dalan;
 Gömerek dipdiri evlâdını kum çöllerine,
 Bunda bir neşve duyan hiss-i nedâmet yerine!
 Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,
 Sonra hâlik tanıyan bir sürü vahşî yığını;
 Nasıl olmuş da, otuz yılda otuz bin senelik
 Bir terakkî ile dünyâyâ kesilmiş mâlik?
 Nasıl olmuş da o fâzıl medeniyyet, o kemâl,
 Böyle bir kavmin içinden doğuvermiş derhâl?
 Nasıl olmuş da zuhûr eyleyebilmiş Sıddîk!
 Nereden gelmiş o Haydar'daki irfân-ı amîk?
 Önce dehşetli zıpırken, nasıl olmuş da, Ömer,
 Sonra bir adle sarılmış ki: Değil kâr-ı beşer?" (Ersoy, 2021b: 85- 87).

Yukarıdaki mısralarda, İslam'ın ilk yıllarında hadiseler anlatılmakta ve Müslümanlığın insanlar üzerinde meydana getirdiği olumlu değişime Hz. Ebubekir, Hz. Ali ve Hz. Ömer örnekleri verilerek göndergede bulunmaktadır. Âkif, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s. a. v.) arasındaki dönem için ise "Fetret devri" tabiri kullanarak atıfta bulunmaktadır.

"Mütedeyyin görünürsen, diyecekler, barbar!
 "Libri pansör" geçinirsen, değişir belki nazar." (Ersoy, 2021b: 87).

A.Vahap Akbaş'ın kitabın aynı sayfasında verdiği dipnota göre yukarıdaki dizelerde geçen "Libri pansör (Librie Panseur)" sözcüğü "Özgür düşünce yanlısı" manasına gelen Fransızca bir kelimedir. Akbaş'a göre, Şiirin Sırat- ı Müstakim dergisinde ikinci kez yayımlanışında konulan bir dipnottan anlaşılıyor ki Âkif bu ifadeyi "dinsiz" anlamında kullanmıştır.

4.2.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap

Safahât'ın üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri* Balkan Savaşı'nın doğurduğu çalkantılı dönemin siyasî ve sosyal meselelerini konu edinmektedir. Âkif'in şeriatın son yurdu olarak nitelendirdiği vatan toprağı, yine onun tabiriyle rezil ve kahpe milletlerin

eliyle vurulmaktadır. Bulgar, Sırp ve Yunan'dan oluşan “*üç alçak ordu*” Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği ayrılıkçı milletler olmuştur:

*“İlâhî, Şer’-i ma’sûmun şu topraklardı son yurdu...
Nasıl te’yîd-i kahrın en rezîl akvâma vurdurdu?
Evet, milletlerin en kahbesinden , üç leîm ordu,
Gelip tâ sinemizden vurdu, seyret hem, nasıl vurdu:
Ki istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu!”* (Ersoy, 2021c: 25).

*“Diriler koşmadı imdadına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!
“... Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem; bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
“Meşhed”in beynine haç saplanacak mıydı baba!
Ne felâket: Dönüversin de mesâcid ahıra,
Hırvat’ın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
Bâri bir hâtıra kalsaydı şu toprakta diri...
Yer yarılmış, yere geçmiş şühedâ türbeleri!
Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!
Hani binlerce mefâhirdi senin her adımın?
Hani sînende yarıp geçtiği yol “Yıldırım”ın?
Hani asker? Hani kalbinde yatan Şâh-ı Şehîd?
Âh o kurbân-ı zafer nerde bugün? Nerde o ıyd?*

*Söyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını:
Yok mudur sende Murâd’ın iki üç damla kanı?”* (Ersoy, 2021c: 35- 37).

Kitaptan alıntılanan yukarıdaki dizelerde, Balkan Savaşı'nın devam ettiği dönemde Arnavutluk'un Sırp lar eliyle uğramış olduğu mezâlimin ata yurdu Arnavutluk olan şairde uyandırdığı acı ve öfke dile getirilmektedir.

Şiirde, “*Meşhed*” sözcüğü ve “*Murâd’ın iki üç damla kanı*” ifadesiyle I. Murad Hüdâvendigâr'ın (1326- 1389) Kosova'da şehit edildiği yerde inşa edilmiş türbeye onun ismine göndergede bulunulmuştur. Ayrıca Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in (1360- 1403) ismi ile de bir gönderge ilişkisi kurulmuştur.

“Hani “Başkım”cıların kurduğu yüksek hülyâ?
 Seni yıllarca avutmuş da o mel’un rü’yâ,
 Uyumuştun... Ya uyansaydın eder miydi tebâh,
 Mülkü, birdenbire âfâka çöken kanlı sabâh?” (Ersoy, 2021c: 39).

Yukarıdaki dizelerde, Arnavutluk’un Osmanlı’dan ayrılması adına halkı isyana teşvik eden “Başkımcılar” grubuna gönderge vardır. Başkımcılar:

“Berlin Kongresi’nin (1878) kararları arasında yer alan, Arnavutluk’un bazı bölgelerinin Karadağ’a verilmesi maddesine karşı mücadele etmek amacıyla Arnavutluk’ta 13 Haziran 1878’de kurulan ve Osmanlı Devleti’nin istekleri doğrultusunda hareket eden Arnavutluk Milletinin Haklarını Müdafaa Cemiyeti daha sonra zamanın güçlü devletleri İtalya ve Avusturya Macaristan’ın kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti’ne karşı tavır almış, Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını elde etmesi için çalışmıştır.” (Gökçek, 1995: 136).

““Arnavutluk” ne demek? Var mı Şeriat’te yeri?
 Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
 Arab’ın Türk’e; Laz’ın Çerkes’e, yâhud Kürd’e;
 Acem’in Çinli’ye rüchânı mı varmış? Nerde!
 Müslümanlıkta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!
 Fikr-i kavmiyyeti tel’in ediyor Peygamber.” (Ersoy, 2021c: 41).

Toplumun bireyleri arasındaki ırkçılık ile birlik ve beraberliğin kopması probleminin Mehmet Âkif’in Safahât’ta üzerinde durduğu konulardan biri olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Âkif, bu durumun özellikle de Müslümanlığın ruhuna ters olduğunu Allah Resûlü’nün (s. a. v.) konu ile ilgili hadislerine göndermede bulunarak dile getirir. Yukarıdaki dizelerde de bir kez daha Hz. Peygamber’in (s. a. v.) şu sözlerine göndergede bulunulmuştur:

“İrkçılığa çağıran bizden değildir. İrkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. İrkçılık davası uğruna ölen bizden değildir.” (Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112’den akt. Görmez, vd., 2020c: 5/391).

“Müslüman”ın diğer Müslümanlarla ilişkisi, birbirine kenetlenmiş bina gibidir.” (Buhârî, Mezâlim, 5’ten akt. Görmez, vd., 2020b: 3/355).

“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” (Müslim, Birr, 66’dan akt. Görmez, vd., 2020b: 3/355).

“Mâdâm ki alçaklığı bir, ye’s ile şirkin ;
 Mâdâm ki ondan daha mel’un, daha çirkin
 Bîr seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,
 Nevmîd olarak rahmet-i mev’ûd-i Hudâ’dan,
 Hüsrâna rızâ verme... Çalış... Azmi bırakma;
 Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!” (Ersoy, 2021c: 45).

Hakkın Sesleri’nde Mehmet Âkif, kimi zaman Kur’an’dan bir ayeti kimi zaman da Hz. Peygamber’in (s. a. v.) bir sözünü epigraf olarak kullanır ve mısralarını bu epigrafın yorumu üzerinden sürdürerek ayete ya da *Hadis- i Şerif*’e göndergede bulunulur. Yukarıdaki mısraların alındığı şiirin başlığını da *Kur’an- ı Kerim*’den alıntılanan şu ayetler oluşturmakta ve söz konusu ayetin anlamından hareketle ümitsizliğin ve Allah’ın rahmetinden ümidi kesmenin küfür olduğuna atıf yapılmaktadır:

“Oğullarım: Gidiniz de Yûsuf’la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah’ın inâyetinden ümîdinizi kesmeyiniz; zîrâ, kâfirlerden başkası Allah’ın inâyetinden ümîdini kesmez.” (Yusuf, 12/ 87).

Kur’an- ı Kerim’in benzer bir başka ayeti de şu şekildedir:

“Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma! dediler. (İbrahim:) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?” (Hicr, 15/ 55- 56).

Âkif, bu konuda *Safahât*’ın dördüncü kitabı olan *Fâtih Kürsüsü*’nde de yine *Kur’an- ı Kerim*’in bu ayetlerine göndermede bulunur:

“Hayâta küskün olandır ki: Saplanıp ye’s’e,
 “Selâmetin yolu yoktur... Ne yapsalar boşuna!”
 Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına.
 Bu türlü bir hareket mahz-ı küfr olur; zîrâ:
 Taleble âmir olurken bir âyetinde Hudâ;
 Buyurdu: “Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümîd;
 Ki müşrikîn olur ancak o nefhadan nevmîd.”” (Ersoy, 2021d: 119- 121).

“Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
 Mahşerde mi bîcârelerin, yoksa felâhı!
 Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
 “Yandık!” diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
 Esmezse eğer bir ezeli nefha, yakında,

*Yâ Rab, o cehennemle bu tûfan arasında,
 Toprak kesilip, kum kesilip Âlem-i İslâm;
 Hep fışkıracak yerlerin altındaki esnâm !
 Bîzâr edecek, korkuyorum, Cedd-i Hüseyin'i,
 En sonra, salîb ormanı görmek Haremeyn'i!..
 Bin üç yüz otuz beş senedir, arz-ı Hicâz'ın,
 Âteşli muhîtindeki sûzişli niyâzın,
 Emvâcî hurûş-âver olurken melekûta;
 Çan sesleri boğsun da, gömülsün mü sükûta?
 Sönsün de, İlâhî, şu yanan meş'al-i vahdet,
 Teslîs ile çöksün mü bütün âleme zulmet?
 Üç yüz bu kadar milyonu canlandıran îman
 Olsun mu beş on sersemin ilhâdına kurban?" (Ersoy, 2021c: 47).*

Yukarıdaki dizelerle başlayan manzumenin başlığını bir kez daha bir ayet oluşturmuştur. *A'râf Sûresi*'nin 155. ayetinden alıntılanan "*İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım...*" ifadesi ile başlayan şiirde Mehmet Âkif, tıpkı söz konusu ayette yer verilen Hz. Mûsâ'nın yakarışı gibi "*beş on sersemin*" yaptıkları yüzünden Allah'ın "*üç yüz bu kadar milyon*" Müslümanı cezalandırmaması için ona dua etmektedir. Gönderge yapılan ayetin tamamı şu şekildedir:

"Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte buluşmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin." (A'râf, 7/ 155).

*"Lâ-yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurbân;
 İnsan bu muammalara dehşetle nigeş-bân!"* (Ersoy, 2021c: 49).

Yukarıdaki mısralar, *Safahât*'ın birinci kitabında yer alan *Tevhîd yahud Feryâd* şiirinde de geçmektedir (Ersoy, 2021a: 45). Bu mısralarda geçen, "*Lâ yüs'el*" ifadesi ile *Enbiyâ Sûresi*'nin 23. ayetine gönderme vardır. Söz konusu ayette "*Allah yaptıklarından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.*" (Enbiyâ, 21/ 23) buyurulmaktadır.

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Ersoy, 2021c: 51).

Hakkın Sesleri’inde geçen yukarıdaki ifade ile *Kur’an- ı Kerim*’de *Zümer Sûresi*’nde geçen,

“(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.” (Zümer, 39/ 9) ayetine göndermede bulunulmuştur.

“Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.

Kâfi mi değil, yoksa bu son ders-i felâket?” (Ersoy, 2021c: 51).

Daha önce de belirtildiği gibi, *Hakkın Sesleri* Balkan Savaşı’nın yaşandığı dönemi konu edinen şiirler içermektedir. Yukarıdaki dizelerde de Mehmet Âkif, savaşın sebep olduğu yıkımı anlatmak için “son ders-i felâket” tabirini kullanmaktadır.

“Yirmi beş yıl, yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş!

Bak ne ânî bir tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehiş

Yâd-ı fevka’l-i’tiyâdından onun târihler;

Görmemiş benzer o müdhiş seyre, hem görmez beşer.

Bir taraftan dînimiz, ahlâkımız, irfânımız;

Bir taraftan seyfe makrun adlimiz, ihsânımız;

Yükselip akvâmı almış fevc fevc âgûşuna;

Hepsi dalmış vahdetin âheng-i cûşâcûşuna.

Emr-i bi’l-ma’rûf imiş ihvân-ı İslâm’ın işi;

Nehy edermiş, bir fenalık görse, kardeş kardeşi.” (Ersoy, 2021c: 55).

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, İslam ve Osmanlı tarihinin her alanda verimli geçmiş dönemlerine atıfta bulunarak bu devirleri mevcut durum ile karşılaştırmaktadır. Şair, söz konusu dönemlerde insanların birbirlerini iyiliğe çağırıp kötülükten uzaklaştırdığını ifade ederek İslam’ın en temel ilkelerinden birine göndermede bulunmaktadır.

“Bir, neyiz? Seyreyle artık; bir de fîkr et, neymişiz?

Din de kürkün aynı olmuş: Ters çevirmiş giymişiz!

Nehy-i ma’rûf emr-i münkerdir gezen meydanda bak!

En metîn ahlâkımız, yâhud, görüp aldırmamak!” (Ersoy, 2021c: 57).

Mehmet Âkif yukarıdaki mısralarda geçen “*Ters giyilmiş kürk*” benzetmesinin Hz. Ali’ye ait olduğunu bir dipnotla ifade ederek onun ismi üzerinden bir gönderge ilişkisi kurmuştur. Âkif’in toplumun durumunu tasvir için burada kullanmış olduğu “*Kürkü ters giymek*” sözü “Birisiyle bozuşmak, arası açılmak anlamına gelen bir örf mecazıdır; Türkçede de vardır. Aynı zamanda çocukları korkutmak için de kürkü ters giyerler” (Mevlânâ, 2022b: 509). Şairin yukarıdaki dizelerde kullanmış olduğu anlam daha çok, kendisinden beklenen bir şeyin tersini yapmak olarak değerlendirilebilir. Âkif, şiirin başında vermiş olduğu *Âl- i İmrân Sûresi* yüz onuncu ayetine göndermede bulunarak insanların birbirlerini iyiliğe çağırıp kötülükten alıkoyması gerekirken onların neredeyse aksini yaptıklarına işaret etmektedir.

“Çık da bir seyret bahârın cûş-ı rengâ-rengini;
Nefh-i Sûr’un dinle mevcâ-mevc olan âhengini!

...

Bir nesîm ister kımıldanmak için canlar bugün;
Bir nesîm olsun, İlâhî... Canlanır kanlar bütün.
Nev-bahârın rûhu etsin bir de bizlerden zuhûr...

Yoksa, artık Sûr-i İsrâfil’e kalmıştır nüşûr!” (Ersoy, 2021c: 63- 65).

Yukarıdaki dizelerde, daha önce de Âkif’in göndermede bulunduğunu belirttiğimiz dört büyük melekten biri olan İsrâfil ve onun kıyamet günü çalmakla görevli olduğu (Cebeci, 2001) “sûr” isimleri ile gönderge ilişkisi kurulmuştur. Şair, baharın gelişyle beraber canlanan tabiat ile İsrâfil’in sûru üflemesiyle insanların tekrar dirilmesi arasında ilişki kurmuştur. Vatan toprağının yabancıların ayaklarının altında çiğneniyor oluşu karşısında büyük bir yıkıma uğrayan Mehmet Âkif, İsrâfil’in surundan önce baharın ruhundan gelecek bir esinti beklemektedir.

“Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep Muharrem oldu!
Akşam ne güneşli bir geceydi...

Eyvah, o da leyl-i mâtem oldu!” (Ersoy, 2021c: 67).

Yukarıdaki dizelerde, “Hz. Hüseyin ile aile mensupları ve taraftarlarından yetmiş kadar kişinin 10 Muharrem (10 Ekim 680) tarihinde Emevî Halifesi Yezîd kuvvetlerince Kerbelâ’da şehid edilmesi” (Uzun, 2020: 8-9) hadisesine göndergede bulunulmuştur.

Mehmet Âkif, *Hakkın Sesleri*'nde “Bize “*Dînî, Felsefî Musâhabeler*” gibi muazzam bir eser yazan yâr-ı cânım, üstâd-ı hâkîmim Hazret-i Ferîd’in kıymetdâr birhâtıra-i iltifatıdır:” (Ersoy, 2021c: 69) ifadesiyle dönemin şair, düşünür ve yazarlarından (Bolay, 2001) Ömer Ferit Kam’ın (1864- 1944) kendisine göndermiş olduğu bir mektubu alıntılanarak, onun ismi ve *Dînî, Felsefî Musâhabeler* eserine göndermede bulunmuştur.

4.2.4. Fâtiḥ Kürsüsü’nde/ Safahât 4. Kitap

Safahât’ın dördüncü kitabı *Fâtiḥ Kürsüsü’nde*, “*Hamasî şairimiz Mithat Cemal’e*” (Ersoy, 2021d: 17) ifadesiyle başlamakta ve eser Mehmet Âkif’in yakın arkadaşlarından olan şair Mithat Cemal Kuntay’a (1885- 1956) ithaf edilmektedir. Bu ifade ile bu isme gönderme yapılmaktadır.

“Hayır, ta’assub eden yok... Şu var ki: İcâbı
Tahakkuk etmeli bir kerre; bir de, erbâbı
Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...
...
Tasarrufâtını aynen alırsak İngiliz’in,
Fransız’ın, ne olur hâli, sonra, şivemizin?
Lisânın olmalıdır bir vakâr-ı millîsi,
O olmadıkça müyesser değil teâlîsi.” (Ersoy, 2021d: 31).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, milletin kalkınması için taklidî bir yaklaşımla Batı’nın her şeyini olduğu gibi almanın yanlış olacağını ifade etmekte ve bu türden bir ilerleme fikrini savunan aydınlara göndermede bulunmaktadır. Şair, dilin kullanımında da başka dillere özgü kuralların aynen alınmaması gerektiğini dile getirmekte ve dönemin moda anlayışının yanlışlığına atıfta bulunmaktadır.

“– Bilir misin bu garîb ümmetin nedir hâli?
“Yehâfû” sıygasının çingiraklı i’lâli !
– Nasıl, nasıl?
– Hele sabret: “Yehâfû aslından...”
Deyip de ezbere birçok ibâreler okutan
Hocam, hitâma yakın devresinde i’lâlin;
Meyân-ı kafiye-dârında çifte “fî’l-hâl”in

Okur dururdu, bu bir an'aneydi besbelli:

"Kaçan ki sâkin olur vav, onun da mâ-kabli

Hurûf-i sâlimede harf-i gayr-i sâkin olur;

O vâvı müttefikân meddeder imiş cumhûr ...

O halde, biz dahi ettik: Yehâfû oldu"... Evet!

Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:

"O halde, biz dahi yaptık!" deyip hemen taklîd.

Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümîd?" (Ersoy, 2021d: 33).

Yukarıdaki mısralarda, bir kez daha kalkınma adına kendi millî kaynaklarından kopuk şekilde ve saf taklitçilikle "*O halde biz de yaptık*" anlayışıyla yapılan uygulamalara atıf vardır. A. Vahap Akbaş'ın aynı sayfada vermiş olduğu dipnota göre, burada geçen "*Î'lâl*" terimi ise Arapçada, illet harfleri denilen "elif, vav, ye" harfli bir fiilin kendi şekli ile aldığı şekle nasıl girdiğini gösteren kuralları ifade etmektedir.

"Dönüp dönüp bakıyorsun... Ne geldi hatırına?

– Şu karşılıklı binâlar düşündürür mü seni?

– Niçin düşündürecek, önce söyle hikmetini...

– Şu sağ taraftaki?

– Mektep.

– Evet, bu cebhedeki?

– Bir eski medrese olmak gerek... Değil mi?

– Peki.

– Pekî nedir? Biraz îzâh edilse, çok eksik!

– Zavallı milleti vahdet-cüdâ eden "ikilik",

Sırtmıyor mu? O pis dişleriyle karşında?

Nasıl tükürmesin insan şu hâle baksın da?" (Ersoy, 2021d: 39).

Yukarıdaki mısralarda, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte (1839- 1876) birçok kurumda olduğu gibi eğitimde de meydana gelen "ikilikler"e göndermede bulunulmuştur. Mehmet Âkif, medreselerin yanında modern eğitim kurumları olan mekteplerin açılmasını dini dünyadan ayırmak, şeriatı ihmal etmek şeklinde değerlendirmiştir. Şaire göre bu durum vücut ve kafayı birbirinden ayırmak olur. Bunun yerine var olan eğitim kurumlarının çağın isteklerine cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. *Safahât*'ın birçok yerinde Mehmet Âkif, mekteplerden yetişen aydınlar ile halk arasındaki kopukluğa dikkati çekmektedir. Bu iki kesimden aydınlar için

“beyin” halk için ise “kalp” şeklindeki tasviri (Ersoy, 2021b: 79) ile buradaki benzetme arasında ilişkiden söz etmek mümkündür.

*“Bakın mücâhid olan Garb’a şimdi bir kerre:
Havâya hükmediyor kâni’ olmuyor da yere.
Dönün de âtıl olan Şark’ı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!
Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu san’atler?
Nedir bu ilme tecellî eden hakikatler?
Sefîneler ki yarar kıt’a kıt’a deryâyı;
Şimendüfer ki tarar buk’a buk’a dünyâyı;
Şu’ûn ki berke binip seslenir durur ovada;
Balon ki rûh-i kesîfiyle yükselir havada...
Hülâsa, hepsi bu âsâr-i dehşet-âkînin,
Bütün tekâsüfüdür toplanan mesâînin.”* (Ersoy, 2021d: 67).

Mehmet Âkif, *Safahât*’ın birçok yerinde Müslümanları bilim ve teknikte Batı’nın gerisinde kalmış olmasından dolayı eleştirmektedir. *Fâtih Kürsüsü*’nde kitabından alınan yukarıdaki dizelerde de Batı’daki gelişmelerden örnekler verilmiştir. Âkif’e göre bu ilerlemenin temelinde çalışma yatmaktadır. Daha önce de İslam’la müşerref olmadıkları halde Müslüman sıfatları taşıdıkları için Japon milletine duyduğu muhabbeti ifade eden şair, burada da yeryüzünde kalıcılığı sağlamanın hikmetinin çalışmaktan geçtiğini idrak eden Batı için Allah yolunda mücadele eden kişileri ifade eden “*mücahit*” tabirini kullanmaktadır. Batı’da çalışmanın neticesi olarak gemiler deryaları yarıp geçmekte, trenler dünyayı gezmekte, telefonun icadıyla haberler şimşeklere binip ovalara seslenmektedir.

*“Dikildi karşına ecdâdının mekâbiri de;
“Yolumda durma kaçarken!” dedin, basıp geçtin!
İşitmedin mi ne söylerdi muhterem ceddin:
“Zafer ilerdedir oğlum, hücûm edip aşarak,
Hudûd-i düşmanı, hiç yoksa, bir mezâr almak;
Geçip de ric’ate bin yıl muammer olmaktan
Hayırlıdır...”* Ne yaman söz, ne kahraman îman!” (Ersoy, 2021d: 73).

Yukarıdaki dizelerde, Osmanlı'da vezirlik yapan ve 1601 Kanije direnişinden dolayı “*Kanije Kahramanı*” olarak anılan (Ak, 2012) Tiryâkî Hasan Paşa (1530- 1611) ismi ile bir gönderge ilişkisi kurulmuştur.

Dilenci mevki 'i, milletlerin içinde yerin!
Ne zevki var, bana anlat bu ömr-i derbederin?
Şimâle doğru gidersin: Soğuk bir istikbâl,
Cenûba niyyet edersin: Açık bir istiskâl!
“Aman Grey! Bize senden olur olursa meded...
Kuzum Puankare! Bittik... İnâyet et, kerem et!”
Dedikçe sen, dediler karşıdan: “İnâyet ola!”
Dilencilikle siyâset döner mi hey budala?
Siyâsetin kanı: Servet, hayâtı: Satvettir ,
Zebûn-küş Avrupa bir hak tanır ki: Kuvvettir.
Donanma, ordu yürürken muzafferen ileri,
Üzengi öpmeğe hasretti Garb 'ın elçileri!
O ihtîşâmı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?
“Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru;
Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Taleb nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,
Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
“Çalış!” dedikçe Şerîat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!” (Ersoy, 2021d: 75-77).

Yukarıdaki mısralarda Âkîf, tevekkülün yanlış anlaşılmasından dolayı insanların çalışmayı bıraktığını bunun neticesi olarak da milletler arasında düştüğü durumu “dilencilik” olarak nitelemektedir. Ona göre, “Dinimizde gayret etmeden bir başarıya ulaşmak, yerinde oturarak Allah’tan bir şey beklemek, sonra da işlerini Allah’a havale etmek, böylelikle Allah’ı işlerine vekil tayin ettiğini düşünmek gibi bir tevekkül anlayışı yoktur.” (Görmez, vd., 2020b: 3/313). Burada, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) bu konuya dair şu sözleri arasında bir gönderge ilişkisinden bahsetmek mümkündür:

“Bir defasında Peygamber (sav), iki kişi arasında hüküm vermişti de bunlardan aleyhine hüküm verilen adam dönüp giderken, “Allah bana yeter. O, ne güzel bir vekildir.” dedi. (Bunu duyan) Hz. Peygamber (sav) de ona, “Allah, ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman, “Bana Allah yeter. O, ne güzel bir vekildir.” de!” şeklinde tavsiyede bulunmuştu.” (Ebû Dâvûd, Kadâ’, Akdiye, 28’den akt. Görmez, vd., 2020b: 3/313).

“Eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp (akşam) doymuş bir şekilde dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi sizler de rızıklandırılırdınız.” (Tirmizî, Züh'd, 33'ten akt. Görmez, vd., 2020b: 3/312).

Ayrıca bu mısralarda ismi üzerinden gönderge ilişkisi kurulan kişiler, dönemin İngiltere dışişleri bakanı Edward Grey (1862- 1933), Dönemin Fransa başbakanı Puankare (Raymond Poincaré) (1860- 1934)'dir.

Tevekkül anlayışını yanlış yorumlayıp hiçbir şey yapmadan oturup sonucu Allah'tan bekleyen Müslümanların, bir adım ileriye gidip Âkîf'in tabiriyle neredeyse onu kendilerine hizmet eden sayması meselenin gelmiş olduğu noktayı göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Şairin yer yer kullanmış olduğu alaycı dil burada da göze çarpmaktadır. Ona göre tembellik edip hiçbir gayret göstermeden oturan Müslümanın başı sıkıştığında da Allah'ın Hızır'ı göndermesini beklemesi gayet tabii hakkıdır:

“Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:

“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!” (Ersoy, 2021d: 77).

Burada gönderme yapılan “Hızır” Kur'an- ı Kerim'in Kehf Sûresi'nde Hazreti Mûsâ'ya yol arkadaşlığı yapan ve kendisine ilahi bilginin verildiği kişidir (Kehf, 18/ 60-82). Hızır'ın abıhayat içtiği için ölümsüzlüğe erdiğinden ve kul her sıkıştığında yardımına geldiğinden hareketle “Hızır gibi yetişmek” deyimini de kullanılmaktadır.

“Yehûd Üzeyr'e, Nasârâ Mesih'e , ibnu'Ilâh

Demekle unsur-i tevhîd olur giderse tebâh;

Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmana?

“Tevekkül” öyle “tahakküm” demek mi Yezdân'a?” (Ersoy, 2021d: 79).

Yukarıdaki dizelerde, Yahudiler ile Hristiyanların dini yanlış yorumlamaları, peygamberlerini Allah'ın oğlu olarak görmeleri ve bunun tevhid inancına uygun

olmaması üzerinden *Kur'an- ı Kerim*'de *Tevbe Sûresi*'nin 30 ve 31. ayetlerine atıf yapılmıştır. Söz konusu ayetler şöyledir:

“Yahudiler “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediler, hristiyanlar da “Mesih (Îsâ) Allah'ın oğludur” dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.” (Tevbe, 9/ 30- 31).

“Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ!..
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'nâ.

...

O, sokmak istediğin, şekle girmesiyle kader;
Bütün evâmiri Şer'in olur bir anda heder!

Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resûl-i Muhterem'i,

Bu bahsi men' ediyor mü'minîne, boş yere mi?” (Ersoy, 2021d: 79).

Mehmet Âkif insanların kader hakkında sapkınlığa varan görüşlerini eleştirmekte ve kadere iman etmenin de bulunduğu iman esaslarına göndermede bulunmaktadır. Söz konusu iman esaslarını Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhirete, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman oluşturmaktadır.

Yukarıdaki dizelerde, Hz. Peygamber'in (s. a. v.) kader hakkında konuşmayı yasakladığı “Kader hakkında konuşmayın, zira kader Allah'ın sırrıdır Allah'ın sırrını açıklamaya kalkmayın.” (Ebû Nuaym, 1937, VI, 182; Makdisî, 1985, I, 248'den akt. Horoz, 2010: 58) sözlerine gönderme vardır. Bu hususta olan bir başka hadis de şöyledir:

“Ebû Hureyre (r.a) anlatıyor: Biz kader hususunda münâkaşa ederken Resûlullah (s.a.v.) çıkageldi. Öylesine kızdı ki, öfkenin hâsıl ettiği kızılıktan, yüzünde sanki nar taneleri ortaya çıkmıştı. Bize şöyle çıkıştı: “Bununla mı emredildiniz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim. Bilin ki, sizden öncekiler, bu konu hakkında tartışıkları zaman helak oldular. Kader hususunda münâkaşa etmemeniz için yemin verdim.” (Tirmizî, Kader, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Müsned, II, 178'den akt. Horoz, 2010: 61).

*“Ale’s-seher düzülürken cemâatiyle yola,
 Ebû Ubeyde çıkıp: “Yâ Ömer, uğurlar ola!
 Firârınız kaderu’llâhtan mıdır şimdi?”
 Demez mi, Hazret-i Fârûk döndü. “Doğru,” dedi,
 “Şu var ki bir kaderu’llâhtan kaçarken biz,
 Koşup öbür kaderu’llâha doğru gitmedeyiz.
 Zemîni otlu da, etrâfı taşlı bir derenin
 İçinde olsa deven, yâ Ebû Ubeyde, senin;
 Tutup da onları yalçın bayırda sektirsen,
 Ya öyle yapmayarak otlu semte çektirsen,
 Düşün: Kaderle değildir şu yaptığın da nedir?”
 Ömer bu sözde iken İbn-i Avf olur zâhir,
 Hemen rivâyete başlar hadîs-i tâûnu.” (Ersoy, 2021d: 81- 83).*

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, Müslümanların kaderi yanlış yorumlamalarına karşı sahabenin Hz. Peygamber’in (s. a. v.) hadislerinden hareketle doğru kader anlayışının nasıl olması gerektiğini göstermek için Hz. Ömer’in Veba olan yere girip girmeme konusunu sahabeyle görüştüktan sonra doğru kararı verip oraya gitmediği olaya göndermede bulunarak ifade etmiştir. Burada Âkif’in atıfta bulunduğu ve sahabenin işaret ettiği hadis şu şekildedir: *“Şayet bir yerde veba hastalığı olduğunu işitirseniz oraya gitmeyin. Bir yerde veba hastalığı çıkarsa ve siz orada bulunursanız vebadan kaçarak oradan çıkmayın.”* (Muvatta’, Câmi, 7’den akt. Görmez, vd., 2020a: 1/601).

Bu mısralarda ayrıca, Hz. Peygamber zamanında yaşamış Müslümanlardan *Ebû Ubeyde* ve *İbn-i Avf* şairin gönderme yaptığı kişilerdir.

*“Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı...
 Getir hayâline bir kerre Sadr-ı İslâm’ı:
 O bî-nihâye füyûzun yarım asırlık bir
 Zaman içinde tecellisi hangi sâyededir? (Ersoy, 2021d: 85).*

Yukarıdaki dizelerde Âkif, İslam tarihinin her anlamda ilerleme kaydettiği ilk yıllarına göndermede bulunmuştur.

*“Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refîk;
 Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfîk?
 Cenâb-ı Hak ne diyor bak, Resûl-i Ekrem’ine:*

“Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine
 Danış sahâbene dünyâya âid işler için;
 Rahîm ol onlara... Sen, çünkü, rûh-i rahmetsin.
 Hatâ ederseler aldırma, affet, ihsân et;
 Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.
 Verip kararı da azm eyledin mi... Durmayarak,
 Cenâb-ı Hakk’a tevekkül edip yol almaya bak.” (Ersoy, 2021d: 85).

Yukarıdaki mısralardan sonra Mehmet Âkif, vermiş olduğu dipnotta Âl- i İmrân Sûresi’nin 159. ayetine göndermede bulunduğunu belirtmiştir. Ayetin tamamı şu şekildedir:

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (Âl- i İmrân, 3/ 159).

“Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdide ;
 Yanında bir de tevekkül o azmi te’yîde.
 Hülâsa, azm ile me’mûr olursa Peygamber;
 Senin hesâbına artık, düşün de bul, ne düşer!
 Şerîat’ın ikidir en muazzam erkânı;
 Kimin ki öyle müzebzeb değildir îmânı;
 Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder...
 Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder.
 Ne din kalır, ne de dünyâ, bu anlaşılmazsa...
 Hem anlayın bunu artık, hem anlatın nâsa.
 Bu anlaşılmalı... Yâhud uzat bacaklarını,
 Pamuklu şilteyi buldun mu, anma hiç yarını!
 Ne olsa, pufla yataktan açılma tek bir adım;
 İçin sıkıldı mı, gelsin boğuk boğuk “Bakalım
 Cenâb-ı Hak ne yapar!” virdi yorgan altından...
 Cenâb-ı Hak ne yapar, bilmiyor musun o zaman:
 Araştırır “Bakalım bir kulum ne yaptı?” diye...
 Kıvrır da şilteyi öyleyse bak ilerlemeye.
 Senin şu hâlini Sa’dî ne hoş hikâye eder...” (Ersoy, 2021d: 87).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, Müslümanların yanlış tevekkül anlayışını eleştirmeye devam etmekte ve azim ile tevekkülün birlikte olması gerektiğine işaret etmektedir. Ona göre önce azme sarılmak gerekir, yanında tevekkül de olursa azim güçlenecektir. Bu anlayışın olmadığı bir durumda nelerin yaşanabileceğini Sa'dî'nin (1213-1292) *Bostan*'ında yer alan *Dervişle Tilki Hikâyesi*'ne (Sa'dî, 2021: 44- 45) göndermede bulunarak ifade etmektedir. Âkif'in de mısralara döktüğü hikâyede, elsiz ayaksız bir tilkinin rızkını bir aslanın artıklarıyla sağladığını gören bir dervişin çalışmayı bırakıp bir köşeye çekilmesi ve Allah'ın gaipten ona da rızık göndermesini beklemesi anlatılır. Hikâyenin sonunda, dervişin çaresiz ve perişan hâli resmedilir. Âkif de bu duruma atıfta bulunmaktadır.

*“Bilâ-münâkaşa ikrâr olunmuyor... Heyhât!
Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı kaldırıp attık;
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp Şerîat'i, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebî'ye atf ile binlerce herze uydurduk!
O hâli buldu ki cür'et: “Yecûzu fî't-tergîb...”
Karâr-ı erzeli fetvâ kesildi!.. Hem ne garîb,
Hadîsi vaz'ediyorken sevâb uman bile var!
Sevâbı var mı imiş bir zaman gelir, anlar!
Cihânı titretiyorken nidâ-yı “Men kezebe...”
İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe :
Lisân-ı pâk-i Nebî'den yalanlar uyduruyor:
Sıkılmadan da “Sevâb işledim” deyip duruyor!” (Ersoy, 2021d: 91).*

Yukarıdaki dizelerde, İslam'ın üç kaynağı olan *Kur'an- ı Kerim*, Hz. Muhammed'in (s. a. v.) söz ve davranışları ve İslam âlimlerinin ortak görüşlerinin bir kenara bırakıldığı bir toplumun içinde bulunduğu cehalet iklimi tasvir edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s. a. v.) hadis uyduranları cehennemle uyardığı, *“Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın.”* (Müslim, Mukaddime, 2; Buhârî, İlim, 38'den akt. Görmez, vd., 2020b: 3/556) sözlerine göndermede bulunan Âkif, bu sözleri duymayan ve yaptığından sevap bile uman bir cahil grubun varlığını dile getirmektedir.

*“Süveyş’i yardı herif... Akdeniz’le Şab Denizi
 Bitiştii. Öyle ya, bizlerde kendi fikrimizi
 Çıkarmış olsak eğer, şimdi, kuvveden fi’le,
 Kucaklaşır medeniyetle din tamâmıyle.
 Süveyş’in ağzına heykel nasıl dikilmişse,
 Bekâ-yı nâmını te’yîd için “dö Lesseps”e;
 Bizim de hakkımız elbette, ictihâdı yaran
 Kanal boyunca birer heykel istemek o zaman!”* (Ersoy, 2021d: 95- 97).

Yukarıdaki dizelerde, Süveyş Kanalı’nın proje sahibi olan Fransız diplomat (Bilge, 2010) Ferdinand Marie de Lesseps (1805- 1894) ismi ile bir gönderge ilişkisi kurulmuştur.

*“Fakat bu maskaralıklar devâm edip gitmez;
 “Adam, benim neme lâzım!” demekle iş bitmez.
 Tecellüd eylesinden yılıp da zındığın,
 Ağırca alması, bir fitnedir ki, siddîkîn:
 Cenâb-ı Hakk’a sığınmış o heybetiyle, Ömer.
 Emîn olun, bizi me’yûs eden felâketler.”* (Ersoy, 2021d: 99- 101).

Yukarıdaki dizelerde Âkif, Hz. Ömer ve bir dipnotla onun “Zındıkların (dinsizlerin, münafıkların) atılganlığından ve siddıkların (dosdoğru olanların) gevşekliğinden Allah’a sığınırım.” sözüne göndermede bulunmuştur.

Toplumun yaşanan felaketler karşısında sessiz kalmasını, sorumluluktan kaçmasını eleştiren Mehmet Âkif, sözün burasında,

*“Şu fikrasıyle, hakikat, Cenâb-ı Mevlâna,
 Nigâh-i ibrete açmış cihan kadar ma’nâ:”* (Ersoy, 2021d: 101).

dizeleriyle Mevlânâ Celâleddîn- i Rûmî’nin (1207- 1273) *Dîvân- ı Kebîr*’inde geçen bir hikâyeye gönderme yaparak halkın durumunu bu hikâye üzerinden tasvir etmektedir. Mevlânâ’nın dizeleri şöyledir:

*“Neden şu kervandakilerden bir kişi bile uyanmıyor; halbuki tertemiz ömrün
 varını yoğunu alıp götürüyor hırsız.*

*Neden uykuya, hırsıza incinmiyorsun da sana bunları haber verene kırılıyor,
 inciniyorsun?*

*Seni kıran, inciten, şeyhindir, öğütçüdür; dünyanın lütfu, esirgemesi, suya
 yapılan resme benzer, kararı yoktur hiç.*

Biri boyuna gizlice, a yapı diyordu eve, sakın yıkılma; yıkılacaksan da bana haber ver.

Bir gece ev ansızın çökuverdi. Adam ne dedi, biliyor musun? Dedi ki: Bunca zamandır sana söyledim; ne oldu sözlerim, hiç mi tesir etmedi sana?

Yıkılmadan, çökmeden önce bana haber ver; haber ver de çoluğumla kaçamaya çare bulayım demedim mi sana?

A ev, bir kerecik bile vermedin, nerde bunca yıllık sohbet hukuku? Çöktün, yıkıldın da beni ağlar, inler bir halde bırakıverdin.

Açık bir dille ev ona cevap verdi de dedi ki: Gece gündüz, kaç kere, ama kaç kere sana haber verdim.

O yanda, bu yanda çöküntüler, yıkıntılar oldu, ağız açtım da gücüm kuvvetim kalmadı, aklının başına devşir, vakit geldi, çökeceğim dedim.

Sense öfkeyle boyuna ağzıma balçık tıkamadaydın; duvarlarım baştan başa delikle doldu.

Nerde ağız açtıysam sen ağzımı kapattın; bırakmadın ki söyleyeyim, ne diyeyim sana a mimarbaşı?

Bil ki ev bedenindir, ağrılar, sızılar da yarıklar, çöküntüler; ağrı, sızı deliklerini ilaçla sıvamadasın a hasta.

O ilaç, o macun, samanlı balçığa benzer; hadi bakalım boyuna yarıkları, delikleri samanlı balçıkla sıvayadur.

Beden, ağız açar da gittim der sana, fakat hekim gelir de ağzını kapatır, söyletmez bedeni” (Mevlânâ, 2022a: 203- 204).

Evin durumunu bedene benzeten Mevlânâ, onun vermiş olduğu uyarıları dikkate alıp tövbeyi macun yaparak bedenın yaralarını iyileştirmeyi teklif etmektedir. Mehmet Âkif de memleketin durumu karşısında hiçbir şey yapmadan bekleyenlere, fedakârlık yapmayı önermektedir. Aksi halde, toptan bir yıkılışın gelmesi an meselesidir.

“Sonunda: “Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;

Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.

Teammüm etmesi lâzım ma’ârifin mutlak:

Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?

Donanma, ordu birer ihtiyâc-ı mübrimdir ,

O ihtiyâcı, fakat, öğreten “muallim” dir?

Deyip karârını vermiş ki, aynen icrâya,

Konunca ortaya çıkmış, bugünkü Almanya.” (Ersoy, 2021d: 105).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, Almanya'nın gerçekleştirmiş olduğu ilerlemenin temelinde eğitimin olduğunu belirterek eğitimin önemine atıfta bulunmuştur.

*“Mahalle mektebi olsaydı bizde vaktiyle,
Ya uğrasaydı kalanlar güzelce ta'dile ;
Yarım pabuçla gezen, donsuz üç buçuk zibidi,
Bir Arnavutluk'u isyâna kaldırır mı idi?”* (Ersoy, 2021d: 105).

Yukarıdaki dizelerde, Arnavutluk'un Osmanlı'dan ayrılması adına halkı isyana teşvik eden “*Başkımcılar*” grubuna gönderme vardır. Âkif'e göre zamanında eğitimin önemi anlaşılmış olsaydı Müslüman ülkelerin içinde bulunduğu ibretlik durumun önüne geçilebilirdi. Ona göre, yeteri kadar okulun olmamış olması, elde olanların da düzenlenmemiş olması eğitimsiz kalan bir nesli doğurmuş ve bu nesil başkalarının yönlendirmesine açık hale gelmiştir.

Âkif'e göre, toplumun içinde bulunduğu durumun sebebi de bu hususun yeterince anlaşılamaması ve çağın ilim çağı olduğunun farkına varılmamış olmasıdır:

*“Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.
Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes'in, ne Laz'ın var bakın, elinde kitab!
Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrum.
Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: Zamân-ı ulûm!”*” (Ersoy, 2021d: 107).

Mehmet Âkif, dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmış olan Müslümanların Osmanlı'nın öncülüğünde birleşmesi fikrini *Safahât*'ın ikinci kitabı *Süleymâniye Kürsüsü*'nde'de vaizin ağzından ifade etmektedir. Kitapta kürsüdeki vaiz, Hintliler'in Osmanlı'yı İslam dininin asıl temsilcisi olarak gördüklerini dile getirmektedir. Onların tek ümidi Osmanlı'nın ellerinden tutmasıdır. Âkif, bu sözlere atıfta bulunarak bu defa *Fâtih Kürsüsü*'nde kitabında yine kürsüdeki vaizi konuşturmakta ve Osmanlı'nın yıkılışının tüm dünya Müslümanları için bir felaket olacağını belirtmektedir:

*“Zavallı âlem-i İslâm için elîm olacak!
Biz olmasak bu kadar hânümân yetîm olacak!
Gıcırdamakla berâber serîr-i şevketimiz
Bu dîni kurtaran ancak bizim hükümetimiz.
Tunus'ta, Fas'ta, Cezâyir'de, Çin'de, İran'da,*

*Cava 'yla, hutta-i Hindî'de, belki Afgan'da,
Sibiryâ, Hıyve, Buhârâ, Kırım muhîtinde,
Yaşarken ehl-i salîbin nüfûzu altında:
Zavallı âlem-i İslâm eğer salîbe henüz
Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Bu kudretiniz.” (Ersoy, 2021d: 111).*

*“Gönüller ayrı oluş, sîneler bir olsa bile...
Nifâk alâmeti bunlar, kuzum tamâmıyle:
Nifâka buğz ediniz hâlisen li-vechillâh ;
Halâs eder sizi ihlâsınızla belki İlâh.
Münâfiğın sonu gelmez, söner sefil ocağı...
Bugün tüterse henüz, gelmemiş demek ki, çağı!
Nedir ki, verdiği yangınla memleket de biter,
Saçak tutuşmadan evvel basılmamışsa eğer.
Yanında yaş da yanar, çâresiz, yanan kurunun...
Diyor Kitâb-ı İlâhî: “O fitneden korunun,
Ki sâde sizdeki erbâb-ı zulmü istîlâ
Eder de, suçsuz olan kurtulur değil aslâ!.. ”” (Ersoy, 2021d: 115- 117).*

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, Müslümanlar gönüllerin ayrı oluşunu *Kur'an- ı Kerim*'den bir ayete gönderme yaparak münafıklık belirtisi olarak değerlendirmektedir. Âkif'in dipnot olarak bir bölümünü verdiği konusu ayet şu şekildedir:

“Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu halde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağınaktır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır.” (Haşr, 59/ 14).

Bu mısralarda Âkif'in fitneden uzak durulmasına yönelik gönderge ilişkisi kurduğu bir başka ayet de vardır:

“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir.” (Enfâl, 8/ 25).

*“Cihan yıkılsa bizim halk, uyanmadan gidecek!
Onun kıyâmı için Sûr'u beklemek lâzım!
Bu duyğusuzluğa bir çâre yok mu, Allâh'ım?*

*Zavallı köylüye, ilkin, epeyce sövmüşler;
 İştmemiş... Bu sefer bir odunla dövmüşler.
 Birer davul kadar olmuş da budlarındaki şiş,
 “Davul çalınmada, zannım, aşağıki evde!” demiş.
 İnince, derken, odunlar budur, deyip beyni,
 “Davul bizim eve gelmiş!” demiş sonunda, hani?
 Bizim de hâlimiz aynıyle köylünün hâli!” (Ersoy, 2021d: 117-119).*

Yukarıdaki dizelerde, Âkîf’in *Safahât*’ta birçok yerde göndergede bulunduğunu belirttiğimiz dört büyük melekten biri olan İsrâfîl ve onun kıyamet günü çalmakla görevli olduğu (Cebeci, 2001) bir Kur’an terimi olan (Bebek, 2009) “*sûr*” ile gönderge ilişkisi kurulmuştur.

*“Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış verişi;
 Mukaddesât ile eğlenmek en birinci işi.
 Duyarsanız “kara kuvvet” bilin ki: İmandır.
 “Kitâb-ı Köhne”de -hâşâ- Kitâb-ı Yazdan’dır .
 Üşenmeden ona Kur’ân’ı anlatırsan eğer,
 Şu ezberindeki esmâyı muttasıl geveler:
 “Kurûn-i mâziyeden kalma cansız evrâdı
 Çekerse, doğru mu yirminci asrın evlâdı?”” (Ersoy, 2021d: 123).*

Gökçek’ e göre (1995), Âkîf’in burada göndermede bulunduğu kişiler Servet-i Fünun ve Fecr- i Atî topluluğu üyeleridir. Şiirde, vaiz özellikle Halit Ziya ve Mehmet Rauf’un romanlarındaki şahısların yaşantılarını tasvir etmektedir. Burada geçen “*Kitâb- ı köhne*” ifadesi ile de Tevfik Fikret’in (1867- 1915) *Tarih-i Kadim* şiirindeki “*Yırtılır ey ketâb- ı köhne yarın/ Medfen- i fikr olan sahifelerin*” beytine gönderme vardır.

*“Edirne kal’asıdır gördüğün hisâr-ı mehîb;
 O zirvesinde biten simsiyah ağaç da: Salîb!
 Murâd-ı Evvel’i sırtında gezdiren tepeler,
 Nasıl rükû ediyor Ferdinand’a, bak, bu sefer!
 Bizim midir sanıyorsun şu yükselen bayrak?
 Çeken: Savof... Lala Şâhin değil, kuzum, iyi bak!
 Edirne... İşte o, İslâm’ın âhenîn sûru;
 Edirne... İşte o Şark’ın cebîn-i mağrûru;*

İkinci arş-ı teâlîsi Âl-i Osman'ın;

Birinci mevki'-i feyyâzı, belki, dünyânın;" (Ersoy, 2021d: 127).

Yukarıdaki dizelerde, zamanını tiyatro, sinema gibi yerlerde geçiren zevk ve eğlence düşkünü gençlerin durumu tenkit edilmekte ve Balkanlarda yaşananları Edirne örneği üzerinden bir tiyatro sahnesi edasıyla dile getirerek gençlerin bu durumuna göndermede bulunmaktadır.

"O, Yıldırım gibi sâhib-kıranların, ebedî

Sadâ-yı kahırî fezâsında çınlayan vâdî,

Bir inkılâb ile, yâ Rab, nasıl harâb olmuş?

Ki çırpınıp duruyor her taşında bin baykuş!

Murâd-ı Evvel'i koynunda saklayan toprak,

Kimin ayakları altında inliyor, hele bak!

Kimin elinde bıraktık... Kimin emânetini!" (Ersoy, 2021d: 135).

Yukarıdaki dizelerde Âkif, I. Murad Hüdâvendigâr'ın (1326- 1389) ve Yıldırım Bayezid'in (1360- 1403) ismi ile gönderge ilişkisi kurarak Balkan Savaşları'nda kaybedilen topraklarda yaşananlar karşısındaki üzüntüsünü dile getirmektedir.

"Selânik'in, Siroz'un, bak, o nâmdâr ovası,

Kimin elinde bugün, hangi haydudun yuvası?

Zemîni öyle boyanmış ki, hûn-i İslâm'a:

Kızıl kesâfeti çökmüş cebîn-i eyyâma!

Kızıl ufukların altında kıpkızıl her yer...

Kızardı, baksana, dağlar, kızardı vâdîler;

Kızardı çehre-i dünyâ; kızardı rûy-i semâ ;

Fakat şu mavili bayrak kızarmıyor hâlâ!

...

Yapan da kim? Adı Osmanlı, rûhu Yûnanlı,

Bu işde en mütehassıs bölük bölük kanlı!

"Mukaddes ordu"yu te'yîd eden bu azgınlar

Saçıp savurdular etrâfa öyle yangınlar:" (Ersoy, 2021d: 139).

Yukarıdaki dizelerde, Balkan Savaşı'nda Yunan zulmünün yaşandığı bölgelere dikkati çeken Âkif, "mavili bayrak" ifadesi ile Yunan bayrağına göndermede bulunmaktadır. Eskiden Osmanlı milletinden sayılan Yunanlılar, şimdilerde Haçlı zihniyetini aratmayan bir tutumla saldırmaktadır.

4.2.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap

Safahât'ın beşinci kitabı olan *Hâtıralar*, “*Hânedân-ı Hilâfet'in erkân-ı mu'azzamasından Ömer Fâruk Efendi Hazretlerine takdime-i ta'zîmimdir.*” (Ersoy, 2021e: 19) ifadesiyle başlar ve kitap Osmanlı'da son halife Abdülmecid Efendi'nin (1868 -1944) oğlu Ömer Faruk Efendi'ye (1898- 1969) ithaf edilir. Âkif, böylece Ömer Faruk Efendi ismi ile bir gönderge ilişkisi kurmaktadır. A. Vahap Akbaş'ın vermiş olduğu bilgiye göre bu ithaf, kitabın üçüncü baskısına konmamıştır.

“Balkan'daki yangın daha kül bağlamamışken,

Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken!” (Ersoy, 2021e: 23).

Yukarıdaki dizelerde, Âkif'in “yangın” şeklinde nitelendirdiği Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne etkileri hâlâ atlatılamamışken, Birinci Dünya Savaşı “başka bir cehennem” gibi çıkıvermiştir. “*Tâkat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme, Allâh'ım!..*” (Bakara, 2/ 286) duasıyla rabbine yalvaran şair, bu yıkımların artık son bulmasını istemektedir.

“Nihâyet neyse idrâk ettiğin şey ömr-i fânîden;

Onun bir ayındır mutlak nasîbin ömr-i sânîden.

Hatâdır âhiretten beklemek dünyâda her hayrı:

Öbür dünyâ bu dünyâdan değil, hem hiç değil, ayrı.” (Ersoy, 2021e: 39).

Yukarıdaki dizelerde Âkif, *Kur'an- ı Kerim*'den *İsrâ Sûresi*'nin “*Kimin bu dünyâda gözü kapalı ise âhirette de kapalıdır, hattâ oradaki şaşkınlığı daha ziyâdedir.*” (İsrâ, 17/ 72) ayetini alıntılararak şiirin başlığı olarak vermiş ve şiirde de söz konusu ayete gönderme yapmıştır.

““Elest”in arkasından gelmesin Cennet, Cehennem de,

Neden ervâha tekrar imtihân olsun bu âlemde?” (Ersoy, 2021e: 39).

Yukarıdaki mısralarda geçen “Elest” tabiri ile Âkif, Allah'ın ezelde ruhları yaratırken insanlarla yapmış olduğu anlaşmaya göndermede bulunmaktadır. Söz konusu anlaşma *Kur'an- ı Kerim*'de *A'râf Sûresi*'nde şu şekilde geçmektedir:

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.” (A'râf, 7/ 172).

“O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...”

Nasıl “bünyân-ı mersûs ” olmamız lâzımsa gösterdi.

Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...” (Ersoy, 2021e: 47).

Korkaklığın, miskinliğin İslam’ın ruhuna aykırı olduğunu ifade eden Âkif, Allah’ın inananlardan nasıl bir birlik ruhu istediğini “sağlam örülmüş duvar” manasında kullanılan “bünyân-ı mersûs” tabiriyle *Kur’an- ı Kerim*’in *Saff Sûresi*’nin dördüncü ayetine göndermede bulunarak dile getirmektedir. Ayetin tamamı şöyledir:

“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.” (Saff, 61/ 4).

“O îman kuvvet ihzârıyla emretmişti... Lâkin, biz

“Tevekkelnâ” deyip yattık da kaldık böyle en âciz!

O îman, farz-ı kat’idir diyor tahsîli irfânın...

Ne câhil kavmiyiz biz müslümanlar, şimdi dünyânın!” (Ersoy, 2021e: 47).

Hâtıralar’da *Âl- i İmrân Sûresi* 173. ayetin başlık olarak verildiği ve bu ayetin yorumlanmasından oluşan manzumeden alınan yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, ilim öğrenmenin önemi üzerinden Hz. Peygamber’in (s. a. v.) ilim tahsilinin farz olduğunu ifade eden “İlim talebi her Müslümana farzdır. İlmi, ona layık olmayan kimseye öğretmek, domuzun boynuna mücevherat, inci, altın takmak gibidir.” (İbn Mâce, Mukaddime, 17; Taberânî, *Evsat*, I, VII; II, 289, 297; III, 57; IV, 245; VI, 96; VIII, 195, 258, 347’den akt. Horoz, 2010: 137) ve “Allah, ilim öğrenmek amacıyla yola çıkan kimseye cennetin yolunu kolaylaştırır.” (Ebû Dâvûd, *İlim*, 1; Tirmizî, *İlim*, 2’den akt. Görmez, vd., 2020d: 7/518) sözlerine göndermede bulunmuştur.

Bu husustaki başka bir hadis de şöyledir: “Çin’de de olsa ilmi arayınız. Çünkü ilim öğrenmek her Müslünan’a farzdır.” (Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, II, 253’ten akt. Horoz, 2010: 140). Genç (2021) bu hadis ile ilgili olarak, Beyhakî’nin “İlmi Çin’de de olsa talep edin. Çünkü ilim talep etmek her Müslümana farzdır” lafzının yer aldığı varyantı nakledip “Bu, metni meşhur, ancak senedi zayıf bir hadistir. Ayrıca hepsi zayıf olan birtakım tariklerden nakledilmiştir” dediğini, ardından Enes b. Mâlik ve Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen bazı tariklere yer verdiğini ifade etmektedir.

Bu dizelerde geçen ve “Allah’a tevekkül ettik.” anlamında kullanılan “Tevekkelnâ” ifadesi, daha önce de belirttiğimiz gibi *Kur’an- ı Kerim*’de birçok ayette

tevekkül kavramıyla ilişkili olarak geçmektedir. Şair, burada bir kez daha Müslümanların tevekkül anlayışını bağlamından kopardığına işaret etmektedir.

Âkif, *El-Uksur*'da şiirine, “*Emîr Abbâs Halîm Pâşâ Hazretlerine*” (Ersoy, 2021e: 51) ifadesiyle başlayarak ve şiiri Osmanlı'nın son sadrazamlarından Said Halim Paşa'nın (1864- 1921) kardeşi olan ve 1914'te onun daveti üzerine Mısır'a gitmiş olduğu yakın dostu Abbas Halim Paşa'ya (1866- 1934) ithaf ederek ismi ile bir gönderge ilişkisi kurmaktadır. Âkif'in aynı isme göndermede bulunduğu *Safahât*'ın son kitabı *Gölgeler*'de yer alan *Tebrik* ve *Bir Arîza* başlıklı şiirleri de vardır. Söz konusu şiirler kitapta “*Velîni'metim Emîr Abbas Halîm Paşa Hazretlerine.*” (Ersoy, 2021g: 115, 129) dipnotuyla yer almaktadır.

“*Bileydim ey koca Şark, ey cihân-ı dûrâdur,
Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzûr?*” (Ersoy, 2021e: 57).

Yukarıdaki dizelerde Âkif, yabancıların işgali altındaki İslam ülkelerinin durumu karşısındaki hüznünü ifade etmekte ve Doğu'da, zulme uğramamış neredeyse bir yer kalmadığına atıfta bulunmaktadır.

“*Binbaşı Ömer Lûtfi Bey kardeşimize*” (Ersoy, 2021e: 61).

Mehmet Âkif'in *Berlin Hâtıraları* şiirini ithaf ettiğini gösteren yukarıdaki ifadede ismi geçen ve atıf yapılan kişi, Berlin'deyken görevli olarak onun yanında yer alan arkadaşdır. Ömer Lûtfi Bey'le tanışıklıkları I. Dünya Savaşı'ndan önceye dayanan Mehmet Âkif, top ve mühimmat- ı askeriye için daha evvelce Berlin'e giden arkadaşıyla burada da karşılaşmış ve Alman milletinin içtimaî hayatı hakkında ondan bilgiler almıştır (Edib, 2011: 88).

“*Dilinde Besmele olsun, elinde Sûre-i Nûr,
Kesende sâde mühür... Kimse çarpamaz... Destûr!*” (Ersoy, 2021e: 67).

Yukarıdaki mısralarda, *Kur'an- ı Kerim*'in *Nûr Sûresi*'ne gönderme yapılmıştır.

“*Şimendüfer de meğar başka türlü bir şeymiş:
Hemen binip uçuyorsun... Aman bayıldığım iş!
Mesâfe kaydı, mekân kaydı bilmiyor insan;
Dakikanın boyu: Sâ'at. Ne ihtisâr-ı zaman!*” (Ersoy, 2021e: 69).

Mehmet Âkif'in Berlin'de bulunduğu dönemdeki izlenimlerini yansıtan yukarıdaki mısralarda, Almanya'nın teknolojideki ilerlemelerine gönderme vardır. Âkif, Almanya'da gördükleriyle kendi ülkesindekileri karşılaştırmaktadır. Tren örneğini veren şair, oradaki trenin bildiğimizden farklı olduğunu ifade etmektedir. Âkif'in bu mısraları günümüzdeki gelişmelerle düşünüldüğünde Almanya'nın daha o zamanlarda gelişmiş teknolojileri kullandığını anlayabiliriz.

Berlin izlenimlerine devam eden Âkif, oradaki yaşam standardına dikkat çekmekte, insan hayatına verilen değeri kar yağışının ardından caddelerin hemen temizlenip çamurun önüne geçilmesi örneği üzerinden vermektedir:

*“Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine;
Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine!
Merâk edip soruverdim, “Bırakmayız” dediler!
– Bırakmayın, güzel amma, yağar durursa eğer?
“Bırakmayız!” sözü aynen tekerrür etmez mi?
Evet, bu sözde nümâyân heriflerin azmî.” (Ersoy, 2021e: 71).*

*“– Aman nerde? Görmedim hâlâ...
– Görürsünüz, hele bir parça yaklaşın yanına...
– Bu, kahve... öyle mi? Yâhu! Nedir bu? Vay canına!
Bizim “Düyûn-i Umûmiyye”den de heybetli!
Ne var ki, öyle sevimsiz değil bunun şekli.
– Bırak şu heykel-i iflâsı! Yok mu başka misâl?
– Bırakmadık mı, fakat anlıyor mu istiskâl?” (Ersoy, 2021e: 75).*

Yukarıdaki dizelerde, 1881'de Avrupalı alacaklıların Osmanlı'dan borçlarını bir plan dahilinde tahsil etmelerini sağlamak için kurduğu ve ülkenin genel borçları üzerinde kontrol sağlayan *Düyûn-ı Umûmiyye* kurumuna ve günümüzde İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılan (Küçük ve Ertüzün, 1994) binaya atıf vardır.

*“Hesâba katmıyorum şimdilik bizim yakada
Sönen ocakları; lâkin zavallı Afrika'da,
Yüz elli bin kadının tütmüyor bugün bacası.
Ne körpe oğlu denilmiş ne ihtiyar kocası,
Tutup tutup getirilmiş -Fransız askerine
Siperlik etmek için- saff-ı harbin önlerine.” (Ersoy, 2021e: 83).*

Yukarıdaki mısralarda, Batılı devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ile mücadelesinde Afrikalı Müslümanları kendi menfaatleri için cephede savaşırmasına göndermede bulunulmuştur.

*“Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü, maksûdu.*

...

*“Beyin”le “kalb”i hem-âheng edip de işleteli,
Atıldı vahdet-i milliyye sakfının temeli.
O vahdet işte, bütün ihtişamınızdaki sır,
Cihâna ra’ş’e veren ses onun sadâlarıdır.”* (Ersoy, 2021e: 91).

Berlin Hâtıraları şiirinden alınan yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, Safahât’ının birçok yerinde üzerinde durduğu aydın halk çatışmasına göndermede bulunmaktadır. Şairin dikkat çektiği nokta, dönemin Osmanlı toplumunun aksine Almanya’da “beyin” ile “kalb”in uyumunun harika neticeleri görülmektedir.

*“Fünûn-i müsbededen istifâdemiz menfî ;
Ne kaldı? Bir edebiyâtımız mı? Vâ-esefâ !
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyâca vefâ;
Ya rûh-i milleti afsunluyor, uyuşturuyor;
Ya sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!
Şarâb kokmada eslâfin en temiz gazeli...
Beş altı yüz sene “sâkî” havâ-yı mübtezeli,
Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik!”* (Ersoy, 2021e: 97).

Edebiyatın toplumu aydınlatmakla görevli olduğuna inanan Mehmet Âkif, dönemin kalem tutan kişilerinin ve onların eserlerinin bu işlevi görmekten uzak oluşları yönünden sık sık eleştirmektedir. Âkif, kendi döneminin yanında Divan şiiri geleneğini de toplumun beklentilerine cevap veremeyen, gerçeklikten uzak ve insan beynini uyuşturan eserler vermekle suçlamaktadır. Yukarıdaki dizelerde de Divan şiirinde “içki sunan kişi” anlamında kullanılan “sâkî” sözcüğüne göndermede bulunulmaktadır. Kalbe şifa veren ilimlerin rehberliğinden uzaklaşan toplum asırlardır sinirlerini gevşeten bu içkilerin etkisinden kurtulamamaktadır.

“Göçer hazîre-i târîhe Beyt’i Mevlâ’nın;
 Çürür gider ayak altında göğsü Kur’ân’ın!
 Bilirsiniz ki, hemen, yüz elli yıldır, biz,
 Ne varsa elde verip muttasıl çekilmedeyiz!
 Ömer’lerin, Yavuz’un, biz vefâsız evlâdı,
 Sıyânet eylemedik yâdigâr-ı ecdâdı.” (Ersoy, 2021e: 109).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, Müslüman ülkelerde ve Osmanlı’da her alanda yaklaşık iki asırdır süregelen gerilemeye dikkati çekmekte ve o dönem devam eden Çanakkale’deki mücadeleye gönderme yapmaktadır.

Âkif, bu savaşın kaybedilmesini İslam dünyası için bir son olarak görmektedir. Hz. Ömer ve Yavuz Sultan Selim (1469- 1520) isimleri ile gönderge ilişkisi kuran Âkif, onlardan kalan yadigârı koruyamadıklarını belirtmektedir.

Âkif’teki ümit ile ümitsizlik arasındaki ruh hâlinin yansıdığı bu şiirin devamındaki mısralarda ümit var bir hava vardır. Yaşanılan her olumsuzluğa rağmen o, *İstiklal Marşı*’nın heyecanı, ümidi ve söylemini (Güven, 2017) yansıtan ve millî marşımızla gönderge ilişkisi kurulabilecek şu mısralarla şiirine devam etmektedir:

“Korkma!
 Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz;
 Bu yol ki hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
 Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?
 Meğerki harbe giren son nefer şehîdolsun.”
 Şu karşımadaki mahşer kudursa çıldırsa;
 Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
 Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
 Taşıp da kaplasa âfâkıcıbir kızıl sarsar;
 Değil mi cebhemizin sînesinde iman bir;
 Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;
 Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz!
 Cihân yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz!” (Ersoy, 2021e: 109).

İstiklal Marşı’nda da geçen ve “endişeyi bertaraf eden “Korkma!” nidasını bir teminat olarak kabul etmek mümkündür. Bu teminatın iman, tarihsel hak edilmişlik ve dua temelleri üzerine yükseldiği ifade edilir.”(Koçyiğit, 2014: 219). Buradan hareketle Mehmet Âkif’in, *Kur’an- ı Kerim*’de başta *Bakara Sûresi* 38, 62, 112, 262, 274, 277.

ayetlerde olmak üzere birçok sûrede (Mâide, 5/ 69; En'âm, 6/ 48; A'râf, 7/ 35; Yûnus, 10/ 62; Ahkâf, 46/ 13) geçen “*Onlar için korku yoktur.*” ifadesine de göndermede bulunduğu söylenebilir. “Yani şiirdeki “Korkma!” nidası ahiret inancının bir getirisi olarak dünyalık korkuları silip atar. Vatan için canını feda edenler muhakkak ki mükafatın muhatabı olacaklardır.”(Koçyiğit, 2014: 219).

Necid Çöllerinden Medîne'ye şiirini Âkif, “Şerif Ali Haydar Pâşâ Hazretlerine” (Ersoy, 2021e: 113) ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin son Mekke Emîri, Meclis- i A'yân ikinci reisi ve Evkaf nâzırlarından Ali Haydar Paşa'ya (Özcan, 2011: 18- 19) ithaf etmekte ve ismi ile bir gönderge ilişkisi kurmaktadır. Şerif Ali Haydar Paşa aynı zamanda Âkif'in yakın dostu, ud virtüozu, viyolonselci ve bestekâr (Özcan, 2011: 18- 19) Şerif Mehmet Muhittin Targan'ın (1892- 1967) babasıdır. Mehmet Âkif, *Safahât*'ın yedinci kitabı *Gölgeler*'i “*Şark'ın tek dâhî-i san'ati Şerif Muhyiddin Beyefendi'ye hâtıra-i ta'zîm*” (Ersoy, 2021g: 19) ifadesiyle dostuna ithaf etmekte ve onun ismi ile gönderge ilişkisi kurmaktadır.

“Karşıdan “Kubbe-i Hadrâ” edivermez mi zuhûr?

O nasıl heykel-i dîdâr, o nasıl cebhe-i nûr!

Öyle bir Tûr ki: Her lemha-i istiğrâkı ,

Olmadan çâk-i tecellî, süzüyor Hallâk'ı!

...

“Menâha”dan geçiyorduk, ikindi olmuştu.

Çıkınca karşıma Cânân'ımın yeşil yurdu,

Gözüm karardı, atıldım harîm-i câzibine;

Yarıp cemâ'ati, düştüm direklerin dibine.” (Ersoy, 2021e: 117).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, Medine'ye doğru giderken geçtikleri yerleri tasvir etmektedir. Burada geçen “Kubbe- i Hadrâ” ifadesi ile Mescid- i Nebevî'de Hz. Muhammed'in (s. a. v.) türbesinin üzerinde bulunan yeşil kubbeye gönderme yapılmıştır. Ayrıca, Âkif'in vermiş olduğu dipnota göre “Menâha”, Medine şehrinin ortasında yer alan bir meydandır. Şair bu meydana atıfta bulunmaktadır.

Kitapta, *Safahât*'ın birçok yerinde olduğu gibi bir kez daha Doğu edebiyatlarında birçok şair tarafından konu edinilen aşk hikâyesi (Yazıcı, 2003), *Leylâ* ve *Mecnûn*'a atıf vardır:

“Necd’in a’mâkına dalmış, iki aydan beridir,
Koca bir kâfile Mecnun gibi hâib, hâsir,
Koşuyor, merhamet et, bâdiyeden bâdiyeye,
Görürüm bir gün olur, “Hayme-i Leylâ”yı diye!” (Ersoy, 2021e: 115).

“Basıp eşikleri tutmuş yığınla gölgelere,
Süzüldü uçtaki “Bâbü’s-Selâm” önünde yere.
Mehîb sayhası hâlâ fezâda çınlardı,
Ki yükselip yeniden, yarı geçti eb’âdı.” (Ersoy, 2021e: 125).

Yukarıdaki mısralarda, “Bâbü’s-Selâm” ifadesiyle Hz. Peygamber’in (s. a. v.) Medine’deki mescidinin ana kapısına gönderme vardır.

“Bitince hârice nakliyle gasli , tekfîni ,
“Bakî”a gitti şehîdin vücûd-i fânîsi;
“Harem”de kaldı, fakat, rûh-i câvidânîsi.” (Ersoy, 2021e: 127).

Yukarıdaki dizelerde geçen “Bakî” sözcüğü ile Müslümanların Medine’de kurmuş oldukları ilk mezarlık olan (Fayda, 1993) *Cennetü’l-Bakî*’ye gönderge vardır. Bu dizelerde, “Harem” ifadesiyle *Harem-i Şerîf* yani Kâbe’nin de içinde bulunduğu *Mescid-i Harâm* da gönderge yapılan bir başka mekandır.

4.2.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap

Âsım, kitabı “*Kardeşim Fuâd Şemsî’ye*” (Ersoy, 2021f: 19) ithafıyla başlamaktadır. Mehmet Âkif’in ismi ile gönderge ilişkisi kurduğu Fuat Şemsî İnan (1886-1974), onun en yakın dostlarından olan ve hastalığı sırasında, ölüm saatine kadar hep yanında bulunan kişidir (Çantay, 2020: 357).

“– Bütün İstanbul’un ağzında gezen elleriniz,
Bize nâz etmese olmaz mı, efendim? Veriniz.” (Ersoy, 2021f: 21).
Âsım’da geçen yukarıdaki dizelerde, el öpme âdetine atıf yapılmaktadır.

““Nesl-i hâzır” denilen şey pek acâib bir şey:
Hoca rahmetliye bak, oğluna bak, hey gidi hey!..” (Ersoy, 2021f: 21).

Yukarıdaki dizelerde, günümüz nesli denilen yeni neslin farklı oluşuna gönderme yapılmaktadır.

“Zâten eksik bir o kalmıştı: Hudâyî sille...

– Sanki dövsem ne yaparsın? Hocayız biz, döveriz...

Gül biter aşk ile vurduk mu...

– İnandım, câiz...

– Pek cılız çıktı bu “câiz”, demek îmânın yok?

– Dayak “Âmentü”ye girdiyse, benim karnım tok,

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında!

– Hele!

– Öyle olsaydı, şu karşıdaki yalçın kelle,

Fark olunmazdı Kızanlık’taki güllüklerden!” (Ersoy, 2021f: 21).

Yukarıdaki dizelerde, ilk olarak “Hocanın vurduğu yerde gül biter.” sözüne atıf yapılmıştır. Devamında, Arapça “inandım” anlamına gelen (TDK, 2022) “Âmentü” ifadesiyle İslamiyet’in temel inançlarına atıf yapılmaktadır. Şiirde geçen “Kızanlık” Bulgaristan sınırları içinde kalan ve gülleriyle ünlü olan kasabadır. Şair, o kasabaya atıf yapmaktadır.

“– Enfiyen var ya?

– Tabî’î!

– Çekilir boydan mı?

– Burun aldatmaya kâfi.

– Bu nedir? Cerman mı?

– Karışık.” (Ersoy, 2021f: 21).

Yukarıdaki dizelerde, kurutulmuş tütünden yapılan ve burna çekilen keyif verici toza atıf yapılmakta ve “Cerman mı?” ifadesiyle de Alman malı olup olmadığına atıf yapılmaktadır.

“– Baban olsaydı da görseydi, işin vardı.

– Neyi?

– Çektiğin murdarı.

– Sevmezdi, evet, böyle şeyi.

– Neydi rahmetlide, lâkin, o temizlik, vay vay!” (Ersoy, 2021f: 25).

Bu dizelerde, “İpekli temiz Tahir” olarak anılan Âkîf’in babasına atıfta bulunmaktadır.

“Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?

İpek’in köylüsü, ümmî, yarı vahşî bir adam...” (Ersoy, 2021f: 27).

Bu dizelerde, geçen “İpek” Balkanlarda, Kosova bölgesinde bir kasabadır (Kiel, 2000). Âkîf’in babası bu kasabadandır. Şair, buna atıf yapmaktadır.

“Hangi san’atte rüisûhun göze çarpar? Anlat!

Ulemâdan mı sayıldın, fukahâdan mı?” (Ersoy, 2021f: 29).

Yukarıdaki dizelerde, âlimlerin ve İslam hukukçularının sahip oldukları konumun önemine atıf yapılmaktadır.

“– Evet hırpaladım:

Çünkü merkep değilim, ben de mürekkep yaladım,” (Ersoy, 2021f: 31).

Bu dizelerde, “mürekkep yalamak” deyimine yani çok okumuş, yazmış olmak (TDK, 2022) sözüne atıf yapılmaktadır.

“Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarab;

Kible: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrab.

Git o “Dîvan” mı, ne karn’ağrısıdır, aç da onu,

Kokla bir kerre, kokar mis gibi “Sandıkburnu”!” (Ersoy, 2021f: 31).

Yukarıdaki mısralarda, bazı ibadetler yapılırken dönülen Kâbe’nin bulunduğu yöne ve cami, mescit gibi yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış girintili kısma (TDK, 2022) atıf yapılarak insanların inanç noktasında yönünü kaybettikleri kastedilmiştir. “Sandıkburnu” ifadesi, Yenikapı’daki tarihî meyhanelerin olduğu yere atıftır.

“Sâde pek sövme ki, Peygamberimiz şî’ri sever.

– Vâkıâ “İnne mine’ş-şî’ri...” büyük bir ni’met;

Dikkat etsen: Yine sevdikleri, lâkin, hikmet.

Ben ki Attâr ile Sa’dî’yi okur, hem severim;” (Ersoy, 2021f: 31).

Yukarıdaki dizelerde, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) “Öyle şiir vardır ki hikmettir öyle beyan vardır ki sihirdir.” (Buhârî, Edep, 90’dan akt. Ersoy, 2021f: 31) sözüne atıf vardır. Ayrıca, İranlı mutasavvıf şair Feridüddin Attar’a ve İranlı ünlü şair Sa’dî’ye (1213-1292) atıf yapılmaktadır.

“Sana şâir diyen, oğlum, seni gördüm yalnız:

Kimi mevlidci diyor...

– Ah, olabilsen, nerde!

Yetişilmez ki, Süleyman Dede yükseklerde.

– Kimi bid’âtçi diyor... Duyduğum en çok bunlar.

– Daha var mıydı, İmam?

– Var ya, unuttum: Baytar.” (Ersoy, 2021f: 33).

Yukarıdaki dizelerde, edebiyatımızdaki en güzel mevlid örneği olan *Vesiletü’n-Necat*’ın yazarı (Pekolcay, 2004) Süleyman Çelebi (1351-1442)’ye atıf yapılmaktadır. Ayrıca, Mehmet Âkif’in Tarım Bakanlığı’nda yapmış olduğu Baytar Müfettiş Muavinliği görevine atıf vardır.

“–Sen gelsene, oğlum, buraya...

El öperlerdi unuttun mu?” (Ersoy, 2021f: 33).

Bu dizelerde, yine büyüklerin elinin öpülmesi âdetine atıf yapılmaktadır.

“– Hoca keşfet bakayım, şimdi bu harbin sonunu?

– Onu Allah bilir amma, acaba var mı sonu?” (Ersoy, 2021f: 35).

Bu dizelerde, o dönem devam eden Birinci Dünya Savaşı’na gönderme yapılmakta ve savaşın neticesine dair görüş sorulmaktadır.

“Bence bir kellen açık, bir de sakal diplerin ak...” (Ersoy, 2021f: 41).

Bu dizelerde, muhatabın yaşlandığı, saçının döküldüğü ve sakallarının bile beyazladığına atıf yapılmaktadır.

“Yediğin herzeyi kör gördü, sağır duydu kuzum.

Söyletir çarçabuk insan, meğer olsun pek alık,

Boşboğaz şey, o senin yosma sakal, hasba kılık!

– Artık elverdi İmam, kellemi kızdırma da yaz.

– Bana bak: Hiçbir imam böyle rezâlet yazamaz.

– Ay, rezâlet de diyor sünnete!” (Ersoy, 2021f: 41)

Yukarıdaki dizelerde, işlenen ayıbın artık herkesçe bilinir duruma geldiği anlatılmakta karşıdakinin tavırlarını her şeyi açık duruma getirdiği kastedilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed’in (s. a. v.) evlenmeyi teşvik eden davranışına atıf yapılmaktadır.

“– Açıkğöz mü ararsın ki? Dolu...

Yalınız gösteren olsun: Paranın nerde yolu.” (Ersoy, 2021f: 45).

Bu dizelerde, rüşvetle halledilen işlere atıf vardır.

“Şimdi, oğlum, herifin hacrine bir çâre!

-Kolay.

-Süfehâdan sayabilsek?

-Sayacaksın, hay hay.

Bir adamı mâlini isrâf ile etmişse heder,

Ona hükkâm-ı Şeriat “Süfehâdandır” der.” (Ersoy, 2021f: 47).

Bu dizelerde, savurgan kimseleri, hukukun bilinci yerinde olmayan, iradesine hâkim olmayan kimse sayıp mallarına koruma işlemi uygulamasına izin veren “hacr” terimine (Parlatır, 2016: 1474) atıf yapılmaktadır.

“Evvelâ ortaya bir “Hû” mu atarlar? Hadi at,

Başla: “Bâdî-i”” (Ersoy, 2021f: 49).

“Hû” sözcüğünün anlamı “O” demektir. Allah’ın adlarından. Eskiden bir kimsenin durumunu gösteren ve resmî dairelerin verdiği belgelerin başına “Allah için” anlamında konurdu (Türer, 1998: 267- 268). Şair, buna atıf yapmaktadır.

“– Lâkin, kalem kırıldı be, tûh!

– Öbür kalemle yaz artık, ne makta var, ne çakı.” (Ersoy, 2021f: 49).

Makta, yazı için kullanılan kamışın ucunun üzerine konularak kesildiği genellikle fildişi, boynuz ya da kemikten yapılan araçtır (Parlatır, 2016: 1005). Şair, bu araca atıfta bulunmaktadır.

“Ne i’tinâ bu! Yesârî misin, nesen?” (Ersoy, 2021f: 51).

Yukarıdaki mısradaki, şair ünlü hattat (Derman, 2013: 486-487) Mehmed Esad Yesârî Efendi’ye (1735- 1798) atıfta bulunmaktadır.

“Ararım göçmek için başka zemin, başka diyâr.

Bunalan rûhuma ister bir uzun boylu sefer;” (Ersoy, 2021f: 55).

Şair burada, “sefer” ile ölüme atıf yapmakta ve ölme isteğini dile getirmektedir.

“Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem.” (Ersoy, 2021f: 55).

“*Abdala çıkmak*” deyimiyile orta oyununda oynanan Abdal oyununa başlamaya atıf yapılmaktadır.

“Nerde Ertuğrul’u koynunda büyütmiş obalar?

Hani Osman gibi, Orhan gibi gürbüz babalar?

Hani bir Şanlı Süleyman Paşa? Bir kanlı Selîm?

Âh, bir Yıldırım olsun göremezsın, ne elîm!” (Ersoy, 2021f: 57).

Yukarıdaki mısralarda, Osmanlı Devleti’nin zaferlerle dolu geçmişine atıf yapılmaktadır. Şair bu dönemlere olan özlemini dile getirmekte ve Ertuğrul Gazi’yi (1188- 1281?), Osman Gazi’yi (1258- 1324), Orhan Gazi’yi (1281- 1362), Kanûnî Sultan Süleyman’ı (1494- 1566), Yavuz Sultan Selim’i (1469- 1520) ve Yıldırım Bayezid’i (1354- 1403) yetiştirmiş bir milletin torunlarının içinde bulunduğu durum karşısındaki üzüntüsünü ifade etmektedir.

“Ne göreydim: Kelebek tarlası olmuş da içi,

Soluyup sümkürüyor sırtıma bir yaşlı keçi!” (Ersoy, 2021f: 61).

Kelebek hastalığı olarak adlandırılan, bir tür hayvan hastalığı vardır. Şair, bu hastalığa atıf yapmaktadır.

“Gündüzün kimse görünmez: Kadın erkek çalışır;

Varsa meydanda gezen tostopaç oğlanlardır.” (Ersoy, 2021f: 65).

Yukarıdaki dizelerde, çalışma zamanı çocuklar dışında herkesin çalışma hâlinde olduğuna gönderme yapılmıştır.

“Güneş âfâka henüz arz-ı vedâ etmişken,

Yükselir Kâ’be’ye doğrulmuş alınlar yerden;” (Ersoy, 2021f: 67).

Yukarıdaki dizelerde, güneşin batışıyla kılınan akşam namazına gönderme yapılmaktadır.

“Namazın semtine bayramları uğrar sâde;

Hiç su görmez yüzünün düşmanıdır seccâde.

Hani, üç beş kişiden fazla musallî arama;

Mescid ambarlık eder, başka ne yapsın, imama!

Okumak bahsini geç... Çünkü o defter kapalı,

*Bir redif zâbiti mektepleri debboy yapalı.
Sıtma, fuhş, içki, kumar, türlü fecâyî' salgın...
Sonra söylenmeyecek şekli de var hastalığın.
Bir taraftan bulanır levse hesapsız nâmûs
Bir taraftan serilir toprağa milyonla nüfûs.
Hadi aldırmayalım yükseledursun vefeyât ,
Nerde noksânı telâfî edecek tâze hayât?
Evlenip âile teşkîli bugün zor geliyor;
Görüyorsun ya, nikâhlar ne kadar seyreliyor!” (Ersoy, 2021f: 69).*

Yukarıdaki dizelerde, toplumda yaşanan olumsuzluklara atıf vardır. Toplumun okumadığı, ahlakî yönden çöküşte olduğu, evliliklerin azaldığı dile getirilmektedir.

“– Geçmişe mâzî derler!” (Ersoy, 2021f: 75).

Bu mısra ile, geçmişte kalan olayların üzerinde durulmasında bir yarar olmayacağı anlamında kullanılan (TDK, 2022) “*Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler.*” atasözüne atıf yapılmaktadır.

“Gidin bulun bana bir şöyle zorlu düş yoracak.” (Ersoy, 2021f: 77).

Yukarıdaki mısra, rüya yorumlama olayına atıf yapılmıştır.

“– Ocağına düştük, aman,” (Ersoy, 2021f: 77).

Bu mısra, birine yardım etmesi için yalvarma anlamında kullanılan (TDK, 2022) “*Ocağına düşmek*” deyimine atıf yapılmıştır.

*“Üç beyinsiz kafanın sevkine şaşkın gibi râm;
Kırbaç altında bütün gün, ne tezallüm, ne kıyâm.” (Ersoy, 2021f: 83).*

Yukarıdaki dizelerde, baştaki yöneticilere atıf yapılmakta ve halkın teslimiyetçi hâli eleştirilmektedir.

*“Nesl-i hâzır ki sarık gördü mü, terzîl ediyor,
Defol ıskatçı diyor, cerci diyor, leşçi diyor...
Hocazâdem, ne sülûkmüş o meğer, vay canına!
Diş bilermiş senelerden beri Türk'ün kanına.
Emiyor fırsatı bulmuş yapışıp, hem ne emiş!*

Kene bir şey mi aceb, ah o ne doymaz şeyimiş!

Ne o kızdın mı?

– Hayır, anlarım amma keneyi,

Sağdınız siz de asırlarca o sağmal ineği.” (Ersoy, 2021f: 83).

Âsım, Mehmet Âkif’in dünya görüşünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Kitapta ayrıca bir nesil çatışmasını görmek mümkündür. Yukarıdaki dizelerde de bu çatışmaya atıf vardır. Burada geçen “ıskatçı” ifadesi ile ölen bir kimsenin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları için verilen sadakanın verildiği kişiler kastedilmektedir. Yine “cerci” ifadesi ile de eskiden medrese öğrencilerinin üç aylarda özellikle de Ramazan Ayı’nda köylere dağılarak camilerde Kur’an okuması, namaz kıldırması ve karşılığında halktan yardım alması uygulaması için kullanılan “cerre çıkmak” kavramına atıf vardır.

“– Yok, şu sizin medreseler,

Asrın icâbına uymakta inâd etmeseler...” (Ersoy, 2021f: 85).

Yukarıda, Mehmet Âkif’in birçok şiirinde dile getirmiş olduğu gibi medreselerin çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğuna gönderme vardır.

“– Fıkra gelsin mi ne dersin?” (Ersoy, 2021f: 85).

Kitapta, zaman zaman anlatılan fıkralarla türün kıssadan hisse çıkarmaya uygun oluşuna atıf vardır.

“Ya heriften de mi eşşek sanıyordun İmam’ı?

– Birden eşşek deme, bîçâre henüz müsvedde ...

Ne yetişkinleri var, dursun o sağlam şedde.” (Ersoy, 2021f: 87).

Şedde, Arap yazısında bir ünsüzün iki defa okunmasını gösteren bir işarettir. Yukarıdaki dizelerde, çok kaba ve yeteneksiz kişiler için kullanılan (TDK, 2022) “şeddeli eşşek” deyimine atıf yapılmıştır.

“Bir alay mekteb-i âlî denilen yerler var;

Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.

Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?

O mu? Baytar. Bu? Zirâ’at. Şu? Mühendishâne.

Çok güzel, hiçbir hakkında sözüm yok; yalnız,

Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız.” (Ersoy, 2021f: 89).

Mekteb-i Âlî, yüksekokuldur. Mülkiye, Siyasal Bilgiler Fakültesinin eski adıdır. Yönetici yetiştiren bir kurumdur. Bahriye ise Deniz Harp Okulu’dur. Yukarıdaki dizelerde, Tanzimat’la beraber medreselerin yerine açılan modern eğitim veren bu okullarla beraber baytar, ziraat ve mühendisliklerin eğitim konusunda yetersiz olmasına atıf yapılmıştır. Mehmet Âkif, şiirde yer vermiş olduğu fıkrada medreselerin ıslahını savunan valiye hocalardan birinin vermiş olduğu cevap dikkat çekicidir. Zira yenileşme adı altında sahipsiz bırakılmış medreseler yine de halka hizmet etmeye devam ediyor, hiçbir zaman dışarıya muhtaç olmuyor. Fakat yukarıda adı geçen okullar insan yetiştirme konusunda yetersiz kalmakta, denizcimiz İngiltere’den kalfamız Belçika’dan gelmektedir.

“Meselâ bûdce hesâbâtını yoktur çıkaran...

Hadi mâliyyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.” (Ersoy, 2021f: 91).

Âkif’in vermiş olduğu örneklerden biri de Meşrutiyet döneminde bir süre Maliye Nezareti’nde danışman olarak çalışan Mösyö Loran’dır(Ersoy, 2021f: 91).

“Açtım artık bu sefer ağzımı, yumdum gözümü:” (Ersoy, 2021f: 95).

Bu mısradaki, öfke ya da kızgınlık hâliyle ağır sözler söyleme anlamında kullanılan bir söze (TDK, 2022) atıf vardır.

“Ebenin teknesi, ömründe pisin gördüğü su!

Kaynayıp çifte kazan, aksa da çamçak çamçak,

Bunu bilmem ki yarın hangi imam paklayacak?” (Ersoy, 2021f: 99).

Yukarıdaki dizelerde, sözü edilen kişinin temizlik konusundaki kötü durumu anlatılmaktadır. Yeni doğmuş bebeklerin, ebe denilen kişilerce yıkanması ve ölümlerin defnedilmeden önce yıkanmasına atıf yapılmaktadır.

“Sâde sen gösteriver “İşte budur kubbe!” diye;

İki ırgadla iner şimdi Süleymâniyye.

Ama gel kaldıralım dendi mi, heyhat, o zaman,

Bir Süleyman daha lâzım yeniden, bir de Sinan.” (Ersoy, 2021f: 103).

Yukarıdaki dizelerde, yıkmanın kolay, yapmanın ise zor olduğu dile getirilmektedir. Tarihteki kişilere atıfta bulunmaktadır. Bu kişiler, Mimar Sinan (1489-1588) ve Kanûnî Sultan Süleyman (1494- 1566)'dır.

“-Hamd ediyorsam,yeridir:Şâfî'nin mi,kimindir o şiir?

-Hangi şiir?

-Hani “Peygamber'in evlâdını candan sevmek,Râfîzîlikse...

-Evet,

-Yerde beşer,gökte melek,Râfîzîdir bu,desinhepsi de hakkımda benim,

Ben oyum,işte...” diyor...” (Ersoy, 2021f: 103).

Safahât'ın altıncı kitabı *Âsım*'da yer alan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, Şafî mezhebinin öncüsü (Aybakan, 2010: 223- 233) Muhammed b. İdris Şafî'nin (767-820) mısralarına atıf yapmaktadır:

“*Âl-i Muhammed*'i sevmek, *Rafizilikse eğer*

İnsanlar ve cinler şahid olsun ki ben de Râfîzîyim.” (İmâm Şafî, 2003: 111'den akt. Karabiber, 2009: 97- 121).

“*Söyle, mîrasyedi bey, kimdi yıkan medreseyi?*

Biz miyiz, siz misiniz? Sizsiniz elbet..” (Ersoy, 2021f: 101)

Yukarıdaki dizelerde, modern eğitim vermesi için mekteplerin açılması ve medreselerin ikinci planda kalmasına atıf yapılmaktadır.

“*Hadi kânûnunuz assın beni, yâhud yasanız!*

– *Yasa yok şimdi.*

– *Neden, bitti mi?*

– *Çoktan bitti.*

– *Dede Cengiz ya?*” (Ersoy, 2021f: 109).

Yukarıdaki dizelerde, Moğol hükümdarı Cengiz Han (1162-1227) ve onun oluşturduğu Cengiz Yasası'na atıf yapılmaktadır. Ayrıca, Meşrutiyet döneminde, tarihçi Leon Cahun'un “Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar” adlı eserinin etkisiyle Cengiz Han'ın Türk olduğunun savunulmasına (Ersoy, 2021f: 109) atıf yapılmaktadır.

“– *İğnelersin şu benim neslimi yüz buldukça,
Sana elmas gibi hürriyeti kim verdi, Hoca?
Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdâdı?*” (Ersoy, 2021f: 109).

Yukarıdaki dizelerde, II. Abdülhamid (1842- 1918) ve onun baskıcı dönemine atıf yapılmaktadır. Burada kullanılan “*elmas gibi hürriyet*” tabiri de İkinci Meşrutiyet’in ilanı için kullanılmıştır.

“*Çivi, bir an’anedir bizde, sökermiş çivi.*” (Ersoy, 2021f: 111).

Yukarıdaki dizede, bilinen “Çivi çivi söker atasözüne atıf yapılmakta ve güçlü bir şeyin kendisi gibi güçlü olan başka bir şeyle veya durumla etkisiz hâle getirilebileceği (TDK, 2022) dile getirilmektedir.

“– “*Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler;
Ah o Yıldız’daki baykuş ölüvermezse eğer,*” (Ersoy, 2021f: 113).

Bu dizelerde “*Yıldız’daki baykuş*” ifadesiyle devleti Yıldız Sarayı’ndan yöneten sultan II. Abdülhamid Han’a (1842- 1918) atıf vardır. Mehmet Âkif, *Safahât*’ında II. Abdülhamid yönetimini eleştirmiş ve dönemindeki birçok aydın gibi onun devri için “*istibdat*” tabirini kullanmıştır. Âkif’in eleştirileri yapıcı nitelikte olup meselelerin çözüm yollarını da göstermiştir. Onun eleştiri anlayışı, kaba bir Abdülhamid Han düşmanlığından uzaktır. Bundan dolayıdır ki o, istibdattan sonraki dönemde de yönetimdekileri tenkit etmekten geri durmamıştır. *Âsım*’dan alınan yukarıdaki dizelerde Abdülhamid’in ölmesiyle bütün sorunların ortadan kalkacağını savunan anlayışa karşı şiirin devamındaki dizelerde semerci hikâyesine yer verir. Hikâyede, yükten canı yanan eşekler suçlu olarak gördükleri semer ustasının ölmesi için dua ederler. Gün gelip usta vefat ettiğinde acemi çıraklar, kalfalar mesleği devralınca eşeklerin hepsi sırtları yara bere içinde baytarı boylamış ve eski semerciye arar olmuşlar. Âkif’in hikâye ile vermiş olduğu ders gayet açıktır:

“*Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savurma boyun kestiğin semercilere.*” (Ersoy, 2021f: 115).

“*Kimi evrâd okur üfler, kimi lâ-havle çeker.*” (Ersoy, 2021f: 117).

Bu mısradaki, “lâ-havle çekmek” sözüyle “Lâ havle velâ kuvvete illâ bi'l-lâhi'l-aliyyil azîm” yani “Zorluklar ancak ulular ulusu, yüceler yücesi Allah’ın kuvvet ve kudretine sığınarak aşılar.” şeklinde yapılan duaya atıf yapılmıştır.

“*Batmadık bir yeriniz kaldı mı, bilmem, cici bey?*”

“*Devr-i sâbık*” mı dedin şimdi?.. *Elindeyse, çevir,*” (Ersoy, 2021f: 119).

Yukarıdaki dizelerde, “*devr-i sâbık*” yani önceki devir sözüyle Sultan II. Abdülhamid Han (1842- 1918) dönemine atıf yapılmaktadır.

“*Bâbîâlî yokuşundan çıkıyordum, baktım;*” (Ersoy, 2021f: 121).

Bâbîâlî yokuşu, Sirkeci’den Cağaloğlu’na çıkan, İstanbul Valiliği’nin bulunduğu yokuşlu yoldur. Şair, bu yere atıf yapmaktadır.

“*Ay, Zuhûrî’ye çıkan maskara! Bildim... Bildim...*” (Ersoy, 2021f: 121).

Bu mısradaki, ortaoyununda komik rollerde oynayan Rıza Tevfik Bölükbaşı’na (1869- 1949) atıf yapılmakta ve ondan maskara sözüyle bahsedilmektedir.

“*Hem nasıl, taş çıkarır, belki, Burunsuz Hasan’a*” (Ersoy, 2021f: 123).

Yukarıdaki mısradaki, atıf yapılan Burunsuz Hasan, ortaoyununda bir oyuncudur.

“*Dedim: “Ezberleyelim, saysana, oğlum, bir bir,*

Şu dehâlar dediğin kaç kişidir, kimlerdir?”

– “*İçtimâî biri, dehşetli siyâsî öbürü;*

Hele mâliyyecimiz yok mu, bu ilmin pîri.”” (Ersoy, 2021f: 125).

Yukarıdaki dizelerde, II. Meşrutiyetin önemli üç ismine atıf yapılmıştır. Bunlardan sosyolog, Ziya Gökalp (1876- 1924); siyasetçi, Talat Paşa (1874- 1921) ve maliyeci, Cavit Bey (1875- 1926) olarak bilinmektedir.

“*Önce dört kıt’ayı alt üst eden îmân-ı metîn;*

Sonra, dört yüz bu kadar milyon adam, hepsi cebîn!” (Ersoy, 2021f: 129)

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, sağlam imanı ile dört kıtada hakimiyet kuran Osmanlı'dan geriye inancı sarsılmış, korkak bir milletin kalmış olması karşısındaki kızgınlığını, üzüntüsünü ifade etmektedir.

“– *Hüseyin Kâzım'ı elbette bilirsin?*” (Ersoy, 2021f: 133)

Yukarıdaki dizede, Mehmet Âkif'in yakın dostlarından, II. Meşrutiyet devrinin önemli siyaset ve fikir adamı (Albayrak, 1998) Hüseyin Kâzım Kadri'ye (1870-1934) atıf yapılmıştır.

“– *Bir zamanlar, hani, tenvîr edelim halkı diye,
Toplanırdık ya...*

– *Evet, “Hey'et-i İrşâdiyye”.*” (Ersoy, 2021f: 133)

Yukarıdaki dizelerde, Balkan Savaşı sonrasında halka yararlı eserler hazırlamak amacıyla oluşturulmuş bir kurula (Ersoy, 2021f: 133) atıf yapılmıştır.

“*Biz bu teklîfi beğendik, aramızdan sâde,
İ'tirâz etti şu sûretle Recâizâde:*” (Ersoy, 2021f: 135)

Yukarıdaki dizelerde, Tanzimat dönemi şair ve yazarlarından biri olan Rezaizade Mahmut Ekrem'e (1847-1914) atıf yapılmaktadır.

“*hakka ser-fürû lâzım*” (Ersoy, 2021f: 139)

Yukarıdaki dizede, isteyerek veya istemeyerek uymak anlamında kullanılan (TDK, 2022) “*Boyun eğmek*” deyimine atıf vardır.

“*Neye boynun bu kadar eğri*” demişler deveye,

“*A kuzum, hangi yerim doğru?*” demiş. Söz de budur.” (Ersoy, 2021f: 147)

Yukarıdaki dizelerde, bir işin bütünüyle eksik veya hatalı oluşuna atıf vardır. Mehmet Âkif, dönemin hükûmetinin atadığı bir valinin, medreselerin düzeltilmesi konusunda halkla girmiş olduğu tartışma üzerinden medreselerin de dönemin okullarının da eksikliklerine dikkati çekmektedir.

“*Öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı,
Hangimiz, başka metâz? Hepimiz Tırhallı!*

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn-i Sinâ niye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkaran.
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,
İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.
Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?
Koca ilmiyyeyi aktar da, bul üç tane fakîh:
Zevk-i fikhîsi bütün, fikri açık, rûhu nezîh?
Sayısız hâdiseler var ortada tatbîk edecek;
Hani bir tane "usûl" âlimi, yâhu, bir tek?
Böyle âvâre düşünceyle yaşanmaz, heyhât,
"Mültekâ" fikhınızın nâmı, usûlün "Mir'ât"
Yaşanır, zannediyorsan, Baba Ca'fer'liksin,
Nefes ettir, çabucak, kendine, olsun bitsin!" (Ersoy, 2021f: 149)

A. Vahap Akbaş'a göre Yukarıdaki dizelerde, "Tırhallı" (Yunanistan'daki Tırhala şehir adından) aynı şartlar altında bulunanların aynı durumda olduklarını anlatmak için söylenen "Tırhallı, hep bir halli" deyiminde geçer. Şair buna atıf yapmıştır.

Endülüslü ünlü filozof İbnü'r-Rüşd (1126-1198), büyük İslâm bilgini İbn-i Sina (980-1037), büyük İslâm bilgini ve düşünürü İmam Gazali (1088-1111), İslâm bilgini Seyyid Şerif Cürcanî (1340-1413), ünlü tefsir, kelam, fıkıh ve fen alimi Fahreddin-i Râzî (1149-1209) şairin atıf yaptığı kişilerdir.

Usul, ilmî çalışmanın düzgün ve yeterli şekilde yapılabilmesi için gerekli başlangıç bilgisi, metot, metot bilgisidir. Mülteka, medreselerde okutulmuş ve birçok şerhi bulunan İslâm hukuku kitabıdır. Mir'at, medreselerde okutulmuş İslâm hukuku usul kitabıdır. Mehmet Âkif, bunlara da atıf yapmıştır.

Bu dizelerde, atıf yapılan başka bir yer ise Baba Cafer İstanbul Eminönü'nde Baba Cafer Türbesi'dir. Harun Reşid zamanında elçi olarak gönderilen İmam Hüseyin soyundan Seyyid Cafer'in Bizans İmparatoru tarafından burada şehit edildiği rivayet edilmektedir (Ersoy, 2021f: 149).

*“Hani, Ashâb-ı Kirâm, ayrılalım, derlerken,
Mutlakâ Sûre-i ve'l-Asr"ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh;
Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,”* (Ersoy, 2021f: 151).

Safahât'ın altıncı kitabı Âsım'dan alınan yukarıdaki dizelerde, *Kur'an-ı Kerim*'in *Asr Sûresi*'ne ve Hz. Peygamber'in (s. a. v.) bu sûreyi okumanın faziletine işaret eden sözlerine atıf yapılmıştır:

“Resûlullahın Ashâbından iki kimse karşılaştıklarında biri diğerine “ve'l-Asr, inne'l-insâne lefî husr...” sûresini okuyup selam vermeden birbirinden ayrılmazlardı.” (Taberâni, Evsat, V, 215'ten akt. Horoz, 2010: 143).

*“Bir adam dursa da bir zâlim imâmın yüzüne,
Adli emretse, bu zâlim de onun hak sözüne,
İnkıyâd eyleyecek yerde tutup kıysa ona,
O mücâhid yazılır tâ şühedânın başına.
Hamza'dan sonra gelen şanlı şehîd ancak odur.
Hak için can verenin pâyesi elbet bu olur.
Hakkı bir zâlîme ihtâr, o ne şâhâne cihâd!
“En büyüktür” dedi Peygamber-i pâkîze-nihâd .
Hak zelîl oldu mu millet de, hükûmet de zelîl.
“Hangi ümmette ki müşkildir edilmek tahsîl,
Âcizin hakkı kavîlerden... O, kuvvetlenemez.” ”* (Ersoy, 2021f: 153).

Âsım'dan alınan yukarıdaki dizelerde, Hz. Peygamber'in (s. a. v.) cesareti ile bilinen amcası Hz. Hamza'ya atıf yapılmıştır. Onun cihatçı kimliği üzerinden, zalim yöneticilere gerçekleri söyleyebilmenin önemini ifade eden bir Hadis-i Şerif'e de atıf yapılmıştır:

“Zâlim sultanın yanında gerçeği söylemek en büyük cihaddandır.” (Tirmizi, Fiten,13; Ebu Dâvûd, Melâhim; 17; Nesâî, Beyat,37; İbn Mâce, Fiten, 20; Müsned, IV, 315'ten akt. Horoz, 2010: 84- 85).

Ayrıca bu mısralarda Âkîf, Hz. Ali'nin bir sözüne de göndermede bulunmuştur:

“Zayıfın hakkı kuvvetliden kolayca alınmadığı müddetçe bir ümmet asla yücelemez.” (İbn Mâce, Sadakât, 17'den akt. DİB, 2022).

Zayıfın kuvvetliden hakkını rahatça alabildiği, kimsenin dalkavukluğa başvurmadan yöneticilerin eksikliklerini söyleyebildiği bir toplum düzeninden bahseden Âkif, Hz. Ömer'in bu konu ile alakalı olan hutbesine de göndermede bulunmuştur:

“– Ömer'in hutbesi aklında mı bilmem?

– Bilmem...

– “Eyyühe'n-nâs , ederim taptığım Allâh'a kasem ,

Yoktur aslâ şu cemâ'atte ki hiçbir âciz,

Benim indimde sizin olmaya en kâdiriniz,

Bir kavînzde olan hakkını kurtarmam için.

Bir kavî kimse de yoktur ki bu ümmette, bilin,

En zaîf olmaya nezdimde , tutup kendinden,

Âcizin hakkını isrâr ile isterken ben.” (Ersoy, 2021f: 153).

“Bu muhîtin bakalım şimdi içinden çıkabil;

Ne yaparsın? Ömer olsan, yine hâlin müşkil.

Uğramaz doğru adam semtine, lâkin, heyhat,” (Ersoy, 2021f: 155).

Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif, toplumdaki çürümüşlük durumu karşısında Hz. Ömer gibi birinin bile zorlanacağını ifade etmektedir. Zira hakkı, adaleti gözetemeyen neredeyse kimse kalmamıştır.

“Herifin ağzı “samed ”, mi'desi yüzlerce “sanem ”!” (Ersoy, 2021f: 157).

Yukarıdaki dizede, geçen “samed” sözcüğü, her şeyin ona muhtaç olduğu; kendisi kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ı karşılamaktadır. Bu anlamıyla *İhlas Sûresi*'nin ikinci ayetinde de geçmektedir. Şair Allah'ın bu sıfatına ve söz konusu sûreye atıf yapmaktadır. Bu dizede aynı zamanda, insanlar Allah'a ihlaslarını belirtmek için ne kadar “samed”i söylemeler de menfaatlerinin onların taptığı putların başında geldiğine atıf vardır.

“Böyle Ankâ gibi medlûlü yok esmâya kanar;” (Ersoy, 2021f: 157).

Toplumu ayakta tutan değer unsurlarının yok oluşuna dikkati çeken Mehmet Âkif'e göre din, vatan, aile, millet, vicdan, şeref, haysiyet gibi kavramların adları var kendileri yoktur. Buradan hareketle Âkif, “Ankâ” sözcüğü ile ünlü masala göre Kafdağı'nda yaşadığına inanılan büyük masal kuşuna (Erden, 1991) atıf yapmıştır.

“Halefîn farz edelim şimdi öbür mektepten.

Dalkavuklar yeni bir maske takarlar da hemen,

Kuşatırlar yine etrâfını:

– “Sübhân'allâh!

Bu ne fitrat, bu ne vicdân-ı meâlî-âgâh!

Zât-ı ulyâları Hakk'ın bize in'âmısınız,

Kimsiniz, söyleyiniz, Hazret-i Mûsâ mısınız?

Hele Fir'avn'ın elinden yakamız kurtuldu,” (Ersoy, 2021f: 159).

Yukarıdaki dizelerde şair, bir kez daha Hz. Mûsâ ile Firavun mücadelesine atıf yapmaktadır. İnsanlar arasında doğruluk adına hareket eden, yeri geldiğinde en baştaki yöneticilere bile hatasını söyleyebilen kimsenin kalmadığını ifade eden Mehmet Âkif, aksine, gelenin keyfi için özellikle de kendi menfaatleri için geçmişe sövebilen kişiler olduğuna işaret etmektedir. Bu kişiler bazen dalkavuklukta sınır tanımayıp geleni, kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaran Mûsâ addedebilmektedirler.

“Bu fedâîliği bir biz göze aldirmıştık.

Ama Hâlik biliyor, bilmesin isterse balık” (Ersoy, 2021f: 161).

Yukarıdaki mısralarda, “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.” atasözüne (TDK, 2022) atıf yapılmıştır.

“Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?

– Âsım'ın nesli, Hocam” (Ersoy, 2021f: 163).

Yukarıdaki dizelerde, Mehmet Âkif Ersoy'un, babasının öğrencilerinden olan Ali Şevki Efendi'nin oğlu Âsım üzerinden hayalini kurduğu nesle atıf yapılmaktadır. Düздаğ'ın (2021), *Âsım* kitabındaki kişileri tanıtırken Mehmet Âkif'i yakından tanıyan Eşref Edip'ten ve Mithat Cemal'den teyit ederek vermiş olduğu bilgiye göre, Âkif'in *Safahât*'ta “*Köse İmam*” diyerek işaret ettiği Ali Şevki Hoca hiç evlenmeyen ve tabii oğlu da olmayan bir kişidir.

“Şu Boğaz Harbi nedir?Var mı ki dünyada eşi?” (Ersoy, 2021f: 163).

Yukarıdaki mısrada, o dönem devam eden I. Dünya Savaşı'nın önemli bir cephesi Çanakkale Savaşı'na atıf yapılmaktadır.

“Âsım’ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:

İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.” (Ersoy, 2021f: 167).

Yukarıdaki dizelerde, şair çok şey beklediği ve kitabın ana temasını oluşturan Âsım’ın nesline atıf yapmaktadır. Ona göre, Çanakkale Savaşı’nı kazanan bu nesildir.

“*Ne büyüksün kikanın kurtarıyor Tevhîd’i...*

Bedr’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi...” (Ersoy, 2021f: 167).

Yukarıdaki dizelerde, Mehmetçiğin, Çanakkale’de verdiği mücadelesiyle İslam’ın hakimiyetinin bu topraklardan silinmesinin önüne geçtiği ve bu mücadeleyle, İslamiyet için önemli bir yere sahip olan Bedir Savaşı’na eşdeğer bir zafer kazandığı ifade edilmiştir. Şair, bunu İslam tarihine yapmış olduğu atıfla dile getirmektedir.

““*Bu, taşındır*” diyerek Kâ’be’yi diksem başına;

Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;” (Ersoy, 2021f: 167).

Yukarıdaki dizelerde, şehitler ve mezar taşıyla ilgili ifadelerle *İstiklal Marşı*’nın dokuzuncu kıtasında da yer verilmiştir. Söz konusu kıtanın ilk dizesi olan, “*O zaman vecd ile bin secde eder –varsa- taşım;*” dizesine *Âsım*’da geçen bu bölümle gönderme yapılmıştır. *İstiklal Marşı*’nda şehitlerin bir mezar taşı dahi olmayabileceğini ifade eden Âkif, Çanakkale şehitlerine ithaf edilen bu bölümünde, kendilerine methiyeler dizilirken mezar taşları bile olmayan askerlerimiz için Kâ’be layık görmektedir (Yücel, 2021: 404-405).

“*Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,*

Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn’i,

Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...” (Ersoy, 2021f: 169).

Yukarıdaki dizelerde, Eyyubî devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı, Haçlılara karşı savaşan ve Kudüs’ü Haçlı işgalinden kurtaran İslam ordularının kahraman komutanı (Şeşen, 2009) Selahaddin Eyyubî’ye (1138-1193) ve Selçuklu Devleti’nin sultanı, Bizans’ın Anadolu’ya yeniden yerleşme hayallerini başarılı bir siyasetle bozguna uğratmış, Haçlı tehlikesinin Anadolu’dan uzaklaştırılmasında önemli rol oynamış (Özaydın, 2022) II. Kılıçarsan’a (1155-1192) atıf yapılmaktadır.

“Yolcular Bafra’yı tellendirivermez mi sana?” (Ersoy, 2021f: 171)

Yukarıdaki dizede, ünlü Bafra sigarasına atıf yapılmıştır.

““Beşerin adli masal, hak zıpırındır yalınız;

Dövülen mahkemelerden kovulur, çünkü: Cılız!”” (Ersoy, 2021f: 173)

Yukarıdaki dizelerde, adaletin yok olduğuna ve haklı olmanın yeterli olmadığına aynı zamanda güçlü olmanın da gerektiğine gönderme yapılmaktadır.

“Bence beyhûdedir, oğlum, bu nehirler gibi kan.

O, demin “Harb-i Umûmî” dediğin maskaralık,

Karagöz’den de beter, kıymeti yok beş paralık,” (Ersoy, 2021f: 179)

Yukarıdaki dizelerde, bir kez daha Birinci Dünya Savaşı’na gönderme yapılmaktadır.

“Dağılır sonra kafan, etme, çekil bir kenara.

Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer-vâri?

Ömer’in zâbita me’mûru geleydin bâri!

Sen o meyhâneyi basmakla mükellef miydin?” (Ersoy, 2021f: 183)

Yukarıdaki dizelerde, ilk Müslümanlardan olan, sade, örnek bir İslâmî hayat yaşamasıyla bilinen (Aydınlı, 1994) Ebu Zer Gıfârî’ye ve halife Hz. Ömer ve onun adaletli dönemine atıf yapılmaktadır.

“Senin aptal daha bir hayli de çılgın bularak,

Bâbîâlî’yi...

– Aman?..

– Basmayı kurmuş...

– Hele bak!” (Ersoy, 2021f: 189)

Yukarıdaki dizelerde, Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da bulunan ve hükûmetin yönetim karargâhı olan yapıya atıf yapılmaktadır. Muhalefet yanlılarının hükûmete darbe yapma isteklerinin olduğu dile getirilmektedir.

“Varsın olsun kalanın uğruna Âsım da fedâ.

“Hem gazâ, hem de şehâdet, ne sa’âdet bu!” derim;” (Ersoy, 2021f: 193)

Yukarıdaki dizelerde, ailelerin çocuklarını savaşa gönderirken Mehmetçiğin “Ölürsem şehit, dönersem gazi” sözüne atıf yapılmaktadır.

“Dut yemiş bülbüle dönmüş, giderek, kahrından.” (Ersoy, 2021f: 197)

Yukarıdaki mısrada, bir durum karşısında neşe ve konuşkanlığını kaybedip susma anlamında kullanılan (TDK, 2022) *“Dut yemiş bülbüle dönmek”* deyimine atıf yapılmıştır.

Âsım’da Mehmet Âkif, İslâm birliğini savunan Mısırlı âlim (Özervarlı, 2020: 480- 485) Muhammed Abduh (1849-1905) ile onun hocası olan ve İslâmî uyanışı etkileyen XIX. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından (Karaman, 1994: 456- 466) Cemâleddin Efgânî’ye (1838-1897) ve ikisi arasında geçen bir konuşmaya göndermede bulunmuştur:

Mısr’ın, en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,

Konuşurken neye dâirse Cemâleddin’le;

Der ki tilmîzine Afganlı:

“Muhammed dinle!

İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.

Öne bizler düşüp İslâm’ı da kaldırmazsak,

Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...

O berâhîni de artık yetişir, dinletme!

Çünkü muhtâc-ı tezâhür değil, isti’dâdın...”

– *“Şüphe yok, hakk-ı semûhîleri var Üstâd’ın...*

Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân’a;

Yeni bir medrese te’sîs edelim urbâna .

Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım,

Nesli tehzîb ile, i’lâ ile meşgûl olalım.

Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyhim, yer yer,

Oradan âlem-i İslâm’a Cemâleddin’ler.”

– *“Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...*

Yirmi günlük işe bak sen!”

– *“Kulunuz ma’zûrum.”* (Ersoy, 2021f: 199).

“Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen!

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

*Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.
 Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek
 Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
 O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
 Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
 Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
 Tek fazîletle teâlî edemez, za'fa düşer
 İptidâîliğe mahsus olan âvâre sükûn,
 Çöker a'sâbına .Artık o bundan memnun
 Ma'rifet, farz edelim, var da, fazîlet mefkûd...
 Bir felâket kicemâ'atler için, nâ-mahdûd. ” (Ersoy, 2021f: 201)*

Yukarıdaki dizelerde, toplumun geleceği adına marifet ve fazilet gibi iki önemli erdemin önemine değinilmektedir. Bu sözcükler Mehmet Âkif Ersoy'un inanmış olduğu eğitim felsefesini yansıtmaktadır. Şiirdeki bu ifadelerle Mehmet Âkif,

“milletlere yüksek bir mevki kazandırmanın iki yolu olduğunu vurgular. Bunlardan birincisinin ilim ve teknoloji diğerinin de yüksek ahlak olduğunu, ilim ve teknolojinin halkı mutlu edeceğini, bunlara bir de yüksek ahlakın eklenmesiyle memleketin yükselmesinde önemli olacağını, ilim ve teknolojinin olmaması durumunda tek başına yüksek ahlakın zayıf düşeceğini, ıkkelliğe özgü başıboşluğun sinir sistemine çökeceğini anlatır. Ancak ilim ve teknolojinin de yüksek ahlak olmadan varlığının da yıkımı getireceğini söyler. Bu ifadeler Esasicilik akımına gönderme yapmaktadır.” (Baysülen, 2016).

Eğitim felsefelerinden Esasicilik kuramına göre, eğitimin amacı topluma yararlı olacak bireyler yetiştirmektir. Bu felsefeye göre, bunu da kültürel değerlerin yeni nesillere aktarılmasıyla gerçekleştirmek mümkündür.

*“Bu cihetten, hani, hiç yulmasın, oğlum, gözünüz;
 Sâde Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
 O çocuklarla berâber, gece gündüz, didinin;
 Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin!
 Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
 Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları. ” (Ersoy, 2021f: 203)*

Yukarıdaki dizeler, Mehmet Âkif'in eğitim anlayışını bir kez daha göstermektedir. Eğitim ideolojik yaklaşımlardan uzak, çağın gerekliliklerine uygun bir

yöntemle verilmelidir. Bunun için Batı'nın ilminden faydalanılmalıdır. Bu ifadelerle, toplumun eğitim noktasında geri kalmışlığına atıf yapılmaktadır.

4.2.7. Gölgele/ Safahât 7. Kitap

*“Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,
İslâm'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür îmanlı beyinler, coşar ancak,
Ben zâten uzun boylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime, lâkin? Hani sâhipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryâdımı artık boğarak, na'sını, tuttum,
Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler “Safahât”ımdaki hüsrân bile sessiz!” (Ersoy, 2021g: 21).*

Gölgele’de yer alan *Hüsrân* şiirinden alınan bu mısralarda Âkif, “Safahât’ım” ifadesiyle kendi eserine göndermede bulunur. Gökçek’e göre (1995), Âkif’in bu şiiri, şairin kendi şiiri hakkındaki değerlendirmesini içermekte ve *Safahât*’ın birinci kitabının başında yer alan “Bana sor sevgili kâri’ sana ben söyleyeyim” mısrasıyla başlayan kıtaya benzemektedir.

*“Serendib’ler şu sâhiller mi? Cûdî’ler bu dağlar mı?
Bu iklimin mi İbrâhîm’e yol gösterdi ecrâmı?
Harem’ler, Beyt-i Makdis’ler bu topraktan mı yoğruldu?
Bu vâdîler mi dem tuttukça bîhûş etti Dâvûd’u?
Hirâ’lar, Tûr-i Sînâ’lar bu âfâkın mı şehkârı?
Bu taşlardan mı, yer yer, taştı Rûhullah’ın esrârı?
Cihânın Garb’ı vahşet-zâr iken, Şark’ında Karnak’lar
Herem’ler, Sedd-i Çin’ler, Tâk-ı Kistrâ’lar, Havernak’lar,
İrem’ler, Sûr-i Bâbil’ler semâ-peymâ değil miydi?
O mâzîler, İlâhî, bir yıkık rû’yâ mıdır şimdi?” (Ersoy, 2021g: 25- 27).*

Şark şiirinden alınan bu mısralarda Âkif, “insanlığın beşiği” olarak nitelendirdiği Doğu’nun yıllardır ona göz açtırmayan “Batı’nın kanlı kâbusu”nun etkisiyle içine

düştüğü harap duruma dikkati çekmektedir. Bu coğrafyaların görkemli tarihine gönderme yapan Âkif, hafızalara kazınmış hadiselerle de değinmektedir.

Bu mısralarda geçen “Serendib” ifadesiyle *Kur’an- ı Kerim* ve sahih hadislerde yer almayan bazı rivayetlere göre cennetten yeryüzüne inme emri üzerine, Âdem Aleyhisselam’ın yeryüzüne ilk indiği yer olan (Bolay, 1988) Seylan (Serendib) adasına, “Cûdî” ifadesi ile *Kur’an- ı Kerim*’de Hz. Nûh Aleyhisselam’ın gemisinin tufandan sonra oturduğu (Hûd, 11/ 44) Cûdî Dağı’na, “Hirâ” ifadesi ile Allah tarafından Hz. Muhammed’e (s. a. v.) ilk vahyin indirildiği mağaranın olduğu (Günel, 1998) Hirâ (Nur) Dağı’na, “Tûr- i Sînâ” ifadesi ile Allah’ın Tûr-i Sînâ dağında tecelli ettiği ve Hazreti Mûsâ ile konuştuğu hadiseye (A’râf, 7/140- 155; Tâhâ, 20/ 80; Meryem, 19/52; Kasas, 28/29- 35, 46), “Herem” ifadesi ile Mısır Piramitleri’nden birinin adına göndermede bulunulmuştur.

Şiirde Doğu’nun şaşaalı tarihi ile şimdiki durumunu karşılaştıran Âkif, Çin Seddi, Sâsânî hükümdarı I. Şâpûr yaptırmış olduğu (Coşkun, 2010) Tâk- ı Kısra sarayı, Irak’ta hüküm sürmüş Hîreliler’in hükümdarlarından Nu’mân el-A’ver zamanında (403- 431) Hîre’de yapılan meşhur Havarnak sarayı (Kapar, 2003), Âd kavmi zamanında yaptırılan (Kırca, 1988) ünlü İrem bahçeleri, ünlü Bâbil Surları, Mısır’da yer alan ünlü Karnak Tapınağı (Ersoy, 2021g: 25) gibi yapılara da gönderme yapmaktadır.

Bu mısralarda ayrıca, İbrahim Aleyhisselam’ın ismine, Hz. Dâvûd’un sesi gür ve güzel olduğu için Allah’ı zikrettiğinde dağların, kuşların onunla beraber Allah’ı tesbih ettiğine (Harman, 1994), “Ruhullâh” (Allah’ın ruhu) ifadesi ile de *Kur’an- ı Kerim*’in *Tahrîm Sûresi*’ndeki “Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem’i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.” (Tahrîm, 66/ 12) ayetine atıf yapılarak Hz. İsâ Aleyhisselam’ın ismine gönderme yapılmıştır.

“Gebermek istemezsen, yoksa izmihlâl için niyyet,

“Şu vahdet târumâr olsun!” deyip saldırma İslâm’a;

Uzaklaşsan da îmandan, cemâ’atten uzaklaşma.

İşit, bir hükm-i kat’î var ki istinâfa yok meydan:

“Cemâ’atten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah’tan.” (Ersoy, 2021g: 31).

Alınlar Terlemeli şiirinden alınan bu mısralarda, Hz. Peygamber’in (s. a. v.)

“Kim cemaatten ayrılır ve itaati kabul etmezse, katında hiçbir değeri olmaksızın Allah ile

karşılaşır.” (Müsned, V, 387’den akt. Horoz, 2010: 92- 93) sözüne, “*Kim itaatten dışarı çıkar, cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, cahiliye ölümü ile ölür*” (Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâret 53; Nesâî, Tahrim 28; İbn Mâce, Fiten 7’den akt. Horoz, 2010: 94) ile “*Kim cemaatten bir karış ayrılırsa boynundaki İslâm bağına çıkarıp atmıştır*” (Tirmizi, Emsal, 3; Ebu Dâvûd, Sünnet, 30; Müsned, IV, 130,202, V, 344’ten akt. Horoz, 2010: 94) sözlerine gönderge yapılmıştır.

“Sen ey bîcâre dindaş, sanki, bizden hayr ümîd ettin;

Nihâyet, ye’s’e düştün, ağladın, ağlattın, inlettin.

Samîmî yaşlarından coştı rûhum, hercümerc oldu;

Fakat, mâtem halâs etmez cehennemler saran yurdu.” (Ersoy, 2021g: 33).

Umar mıydın? şiirinden alınan bu mısralarda Âkif, şiirin başında *Sebilürreşâd*’da yayımlanmış bir yazısını verdiği Atâullâh Behâeddîn’e göndermede bulunmaktadır.

“Hürriyyeti aldık!” dediler, gaybe inandık;

“Eyvâh, bu bâzîçede bizler yine yandık!”

Cem’iyyete bir fırka dedik, tefrika çıktı:

Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.

“Tûran İli” nâmıyle bir efsâne edindik;

“Efsâne, fakat, gâye!” deyip az mı didindik?

Kaç yurda vedâ etmedik artık bu uğurda?

Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!” (Ersoy, 2021g: 41- 43).

Yukarıdaki dizelerde Âkif, “*Hürriyyeti aldık!*” ifadesiyle 1908’de İkinci Meşrutiyet ilan edilmesine gönderme yapmaktadır. *Safahat*’ın yedinci kitabı olan *Gölgeler*’de yer alan *Hâlâ mı Boğuşmak?* şiirinden alınan bu mısralarda geçen “*Cem’iyyete bir fırka dedik*” ifadesiyle *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*’nin partiye dönüştürülmesine atıf yapılmakta ve bu gelişmeden “sonraki iç çekişmeler ile Cemiyetin o yıllardaki resmî politikası olan Türkçülük ve Ziya Gökalp’in çerçevesini çizdiği “Turan mefkûresi”, Osmanlı Devleti’nin birliğini parçalayan yıkıcı bir fikir olarak tavsif ve tenkit edilmektedir.” (Gökçek, 1995: 134).

A. Vahap Akbaş’ın aynı sayfada vermiş olduğu dipnota göre bu dizelerde ayrıca, “*Efsâne, fakat, gâye!*” ifadesiyle Turancılık fikri üzerinden eleştirilen Ziya Gökalp’in (1876- 1924) *Kızılelma* şiirindeki “*Zemini mefkûre, semâsı hayal.../ Bir gün gerçek, fakat*

şimdi masal...” mısraları arasında gönderge bağlamında bir metinler arası ilişki kurulmuştur.

“Can gitti., vatan gitti, bıçak dîne dayandı;

Lâkin, o zaman silkinerek birden uyandı.” (Ersoy, 2021g: 57).

Yukarıdaki mısralarda, çekilen sıkıntının artık dayanılamayacak bir duruma geldiğini ifade eden “*Bıçak kemiğe dayanmak*” deyimine gönderme yapılarak İslam dünyasındaki bölünmelerin neticesi olarak artık dinin tamamen yok olma noktasına geldiğine dikkat çekilmektedir. Fakat Âkif, tam da bu noktada Müslümanların silkinerek kendine geldiğini belirtmektedir.

“Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi:

Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûyâ Sûr-i Mahşerdi!” (Ersoy, 2021g: 61).

Yukarıdaki dizelerde, dört büyük melekten biri olan İsrâfil’in kıyamet günü üflemesiyle kıyametin kopacağı ve insanların yeniden dirileceği (Bebek, 2009) “*sûr*” terimine atıf vardır.

Kitaptaki *Bülbül* şiirini Âkif, “*Basrî Bey oğlumuz*” ithafıyla kaleme almış ve yakın dostlarından Hasan Basri Çantay (1887- 1964) ismi ile gönderge ilişkisi kurmuştur. Şiirden alınan aşağıdaki mısralara, şairin vermiş olduğu dipnotta belirttiği gibi, Yunan istilasındaki topraklarla özellikle de Bursa ile ilgili üzücü haberler gelmesinin Âkif’te meydana getirdiği hüznün hâkimidir. Klasik edebiyatta, güle olan aşkından hareketle sıkça kullanılan mazmunlardan biri olan bülbül, bu şiirde Mehmet Âkif tarafından da kullanılmaktadır. “Klasik edebiyatta bülbül güle meftun bir âşıkken, Akif’in şiirinde bülbül bir vatan âşığı olarak karşımıza çıkar.” (Durkaya, 2013: 849). Güle olan aşkıdan ve özleminden acı acı öten bülbül gibi şair de işgal altındaki vatanın kurtuluşa ereceği günlerin özlemiyle feryat etmektedir.

“Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,

Salâhaddîn-i Eyyûbî’lerin Fâtih’lerin yurdu.

Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyni’nde Osman’ın;

Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ’nın!

Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;

O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!

Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;

Şenâ'atleri çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!

...

Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!" (Ersoy, 2021g: 63- 65).

Bu mısralarda Âkif ayrıca, Eyyûbî devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı, Haçlılara karşı savaşan ve Kudüs'ü Haçlı işgalinden kurtaran İslam ordularının kahraman komutanı (Şeşen, 2009) Selâhaddîn Eyyûbî'ye (1138-1193), Osmanlı Devleti'nin ve hanedanının kurucusu (İnalcık, 2007) Osman Bey'e (1258- 1324), Osmanlı'nın ikinci sultanı (İnalcık, 2007) Orhan Bey'e (1281- 1362), İstanbul'u fethederek Osmanlı'da Yükselme Dönemi'ni başlatan Fâtih Sultan Mehmed'e (1432- 1481), Yıldırım Bayezid'e (1354- 1403) ismi ile gönderge bağlamında metinler arasılık ilişkisi kurmuştur.

"8 Temmuz 1920'de Yunanlılar Bursa'yı işgal edince Sultan Osman'ın türbesini çiğnemişlerdi. Venizelos'un oğlunun Sultan Osman'ın türbesini aşağılayan bir fotoğrafı vardır. Bu Osmanlı tarihinin ve Türklük değerlerinin ayaklar altına alınmasıydı (Çetin, 2015, s. 73'ten akt. Yücel, 2021: 404). Yukarıdaki dizelerde Mehmet Âkif bu olaya göndermede bulunmaktadır.

Kitapta, *Safahât*'ın birçok yerinde Âkif'in göndermede bulunduğunu belirttiğimiz *Leyla* ve *Mecnun* hikâyesine bir kez daha gönderme vardır. Doğru edebiyatlarında çokça işlenmiş olan bu halk hikâyesinin, Türk edebiyatındaki en meşhurunu ve en güzelini yazmış olan Fuzûlî, kendine has bir üslûpla oluşturduğu eserinde, "“mecaz yolu” olarak nitelendirdiği edebiyat vasıtasıyla ilâhî hakikatleri açıklamak istemiş, "Leylâ" ismi altında "Allah'ın sıfatlarını", "Mecnûn" kimliği ile de "Allah'ı arayan ve ona ulaşma yolunda meşakkatlere katlanan insanı" ifade etmeyi amaçlamıştır." (Şentürk ve Kartal, 2019: 357).

Aşağıda *Gölgeler*'de yer alan *Leylâ* şiirinden alınan dizelerde Âkif, klasik edebiyatımızda ilâhî aşkın ifadesi olarak bir mazmun hâline gelmiş *Leyla* ve *Mecnun* kavramlarını tasavvufî bağlamının dışına çıkararak *Leyla*'yı beklenen kurtuluşun sembolü, *Mecnun*'u ise iştiaqla bu kurtuluşu bekleyen İslam dünyası(Doğu) için kullanmakta (Gökçek, 1995) ve gönderge bağlamında metinler arasılık ilişkisi kurmaktadır:

*“Hayır! Şark’ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın ,
Bütün dünyâda bir Leylâ’sı var: Âtîsi İslâm’ın.
Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak;
Bugün, yâdiyle müstağrak; yarın, yâdında müstağrak!
Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!
Senin derdinle canlardan geçen Mecnûn’la uğraşma!”* (Ersoy, 2021g: 69).

Mecnun adıyla kişileştirdiği Doğu’nun ümitsizliğe düşmesinden korkan Âkif, bir an önce gelmesi için Leyla’ya seslenmektedir. Bir kerecik bile olsa görünmesi uğruna verilen kurbanlara rağmen hâlâ göklerde olan Leyla’yı karşılayabilmek için şafakları yoluna halı, hilali yerleşeceği otağı yapmaktadır. Doğu için gelmesi beklenen bir geline benzettiği Leyla’ya, alemleri onun çeyizi, Kâbe’yi onun gelin odası olarak hazırlamaktadır:

*“Niçin hilkat zemîninden henüz yüksekte pervâzın?
Şu topraklarda, şâyed, yoksa hiç imkân-ı i’zâzın ,
Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;
Hilâlîm, göklerin kalbinde yer tutmuş, otâğındır;
Ezanlar nevbetindir: İnletir eb’âdı haşyetten;
Cihâzındır alemler, kubbeler, inmiş meşîyyetten;
Cemâ’atler kölendir. Kâ’be’ler haclen... Gel ey Leylâ,
Gel ey candan yakın cânan ki gâiblerdesin, hâlâ!
Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,
Müebbed bir bahâr insin şu yanmış yurda Mevlâ’dan.”* (Ersoy, 2021g: 69).

Kitapta yer alan Gece şiirinde ise Fuzûlî’nin aşkı manevî boyutuyla yorumlayıp Leylâ’yı ilâhî aşkın sembolü olarak göstererek başvurduğu “mecaz yolu”nu Mehmet Âkif uygulayarak Mecnun’u olduğu Leyla’ya yani Allah’a kavuşmayı istemektedir:

*“Senin Mecnûn’unum, bir sensin ancak taptığım Leylâ;
Ezelden sunduğun şehlâ-nigâhın mestiyim hâlâ!
Gel ey sâkî-i bâkî, gel, Elest’in yâdı şâdolsun:
Yarım peymâne sun, bir cür’a sun, tek aynı meyden sun!
O lâhûtî şarâbın vahyi her zerremden inlerken,
Bütün âheng-i hilkat bir zaman dinsin enînimden.
Gel ey dünyâların Mevlâ’sı, ey Leylâ-yı vicdânım,
Senin yâd olduğum sînende olsun, varsa, pâyânım!”* (Ersoy, 2021g: 97).

Şiirde geçen “*Elest*” ifadesi ile de Âkif, bir kez daha tasavvuftaki Vahdet-i Vücut anlayışının temelinde yatan, Allah’ın ezelde ruhları yaratırken insanlarla yapmış olduğu anlaşmaya yani *Elest* Bezmi’ne ve *Kur’an- ı Kerim*’de *A’râf Sûresi*’nin 172. ayetine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu ayet şöyledir:

“*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*” (A’râf, 7/ 172).

Mehmet Âkif’in *Safahât*’ında yer yer divan şiiri geleneğine yöneltmiş olduğu eleştiriler düşünüldüğünde onun şiirindeki bu değişiklikler dikkat çekicidir. Zira Âkif’e göre eski divanlar karı ve oğlanla dolu olduğu gibi tasavvuf iddiasında olanların eserleri de halkı uyuşukluğa yöneltmekten başka bir işlev görmemektedir. Sakilerin dağıttığı içkiden Osmanlı’nın gevşemedik bir sinirinin kalmadığını söyleyecek kadar eski şiire mesafeli duran Âkif’in yukarıdaki dizelerde saki, şarap, mey, peyman gibi mazmunları kullanmıştır. Onun, sadece ilk dönemlerinde biraz da eğitim gördüğü çevrenim etkisiyle bu tarz şiirleri yazdığını bilmekteyiz. Burada anlaşılıyor ki Âkif, aruzda olduğu gibi bu tarz şiirleri de ustalıkla yazabilecekken o dönemin şartlarına göre hareket etmiş ve edebiyatın topluma fayda sağlama görevine bağlı kalmıştır. Vatan, safha safha bir yıkışı yaşarken o elinde bade ile sakiyi dolaştırmayı kendine zül saymıştır.

Burada alıntıladığımız “*Ezelden sunduğun şehlâ-nigâhın mestiyim hâlâ!*” dizesi için Âkif, vermiş olduğu dipnotla Divan şairi Ahmed Paşa’nın (1426- 1497),

“*Canıma bir merhaba sundu ezelden çeşm-i yâr*

Öyle mest oldum ki gayrın merhabasın bilmedim!”

beytine de gönderme yapmaktadır.

Âkif, *Gölgeler*’de yer alan *Fir’avun ile Yüz Yüze* şiirine, “*Fahru’n-nisâ Emîre Hadîce Hanımefendi Hazretlerine*” (Ersoy, 2021g: 71) ithafıyla başlayarak Osmanlı’nın son sadrazamlarından Said Halim Paşa’nın (1864- 1921) kardeşi olan ve 1914’te onun daveti üzerine Mısır’a gitmiş olduğu yakın dostu Abbas Halim Paşa’nın (1866- 1934) hanımının ismine atıfta bulunmaktadır.

“*Bu cebhe fecr-i ezelden örülmüş olsa gerek;*

Gurûb alevleri, yâhud, tehaccür eyleyerek,

*Harîs emelleri tehdîde etmek üzre devam,
Fezâda alnını çatmış bu sermedî ehrâm!*

...

Sırayla birçok isim var... Tesâdüfen okuduk:

“İkinci Amnofis”... A’lâ! Hemen girip görelim.

Eşikte loştu kovuk, şimdi büsbütün muzlim.” (Ersoy, 2021g: 77).

Fir’avun ile Yüz Yüze şiirinden alınan yukarıdaki mısralarda Âkif, vermiş olduğu dipnotta, El-Uksur’da “Vâdi’l-Mülûk” denilen vadinin sonundaki kızıl dağa göndermede bulunduğunu belirtmiştir. Bu mısralarda ayrıca, Mısır Firavunu İkinci Amnofis ismi ile de gönderge ilişkisi kurulmuştur.

Vahdet şiirinde (Ersoy, 2021g: 91- 93) Âkif, sahabeden Huzeyfetü’ül-Adevî’den naklederek mısralara döktüğü, Hz. Ömer zamanında, Halid bin Velid komutasındaki İslam ordusunun Bizans’a karşı yapmış olduğu, Suriye’de Bizans egemenliğini sona erdiren ve Müslümanların bölgeye hâkim olmasını sağlayan (Fayda, 2013) Yermük Savaşı’nda (636) yaşanan ve sahabenin birbirlerine olan bağlılığını, sevgisini ve “İsâr” kavramının vücut bulmuş hâlini gösteren şu hadiseye göndermede bulunmuştur:

“Ebû Cehm b. Huzeyfetu”l-Adevî şöyle anlatıyor: “Yermük savaşında amcamın oğlunu aradım, elimde bir su kabı vardı: “Ölmeden önce yetişsem de su içirsem yüzünü yıkasam!” diyordum. Onu bulduğumda son nefesini vermek üzereydi: “Su içmek ister misin?” diye sordum. “Evet!” anlamına gelen işarette bulundu. Tam içecekti ki bir “Aaah!” sesi işittik. Amcamın oğlu suyu ona götür diye işaret etti. Koşup vardığımda Hişam ibni Âs”ı gördüm. Tam içirecektim ki başka bir inleme sesi duyuldu. Bu sefer Hişam suyu ona götür diye işarette bulundu. Koşturdum o kişinin yanına vardığımda ise ruhunu Allaha teslim ettiğini gördüm. Geriye dönüp baktığımda Hişam da Hakka yürümüştü. Bâri dedim amcaoğluma götüreyim. Koştum gördüm ki o da Mevlâya kavuşmuştu.” (Abdullah b. Mübârek, 1995, I, 439; Beyhakî, III, 260’tan akt. Horoz, 2010:96).

Mehmet Âkif, *Gece* şiirine “Üstâd-i hakîmim Ferîd Beyefendi’ye” (Ersoy, 2021g: 95) ithafıyla başlayarak yakın dostlarından Ömer Ferit Kam (1864- 1944) ismine atıfta bulunmaktadır.

“Sabâ dağlarda sûr üfler, coşar vâdide bin mahşer;

Denizler yükselir, seller döner, taşlar semâ’ eyler.” (Ersoy, 2021g: 103).

Yukarıdaki dizelerde, dört büyük melekten biri olan İsrâfil’in kıyamet günü üflemesiyle kıyametin kopacağı ve insanların yeniden dirileceği Kur’an terimi olan (Bebek, 2009) “sûr”a atıf vardır.

“O gömgök kubbe, Sînâ rengi tutmuş, bir avuç toprak:

Işıklar püskürürken, şimdi haşyetlerle müstağrak!

...

Bırak, hilkatte hiç ses yok, bırak, meczûbunun feryâd...

Bırak, tehlîlim artık dalgalsın herçi-bâd-âbâd !” (Ersoy, 2021g: 105).

Yukarıdaki dizelerde, Allah’ın Tûr-i Sina dağında tecelli ettiği ve Hazreti Mûsâ ile konuştuğu hadiseye (A’râf, 7/140- 155; Tâhâ, 20/ 80; Meryem, 19/52; Kasas, 28/29-35, 46) bir kez daha göndermede bulunmaktadır. Burada geçen “tehlîlim” ifadesiyle de İman esaslarının özünü ifade eden cümle için kullanılan bir tabir olan (Kelpetin Arpaguş, 2022) “Kelime-i Tevhid”i yani Türkçesi “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir.” olan “lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah” cümlesini bolca zikretmek terimine gönderge vardır.

Mehmet Âkif Ersoy, *Gölgeler*’de “Hüsâm Efendi Hoca” başlığıyla bir manzumeye yer vermiştir. A. Vahap Akbaş’ın aynı sayfada vermiş olduğu dipnota göre, “Sultan Abdülmecid zamanında yaşamış, Mesnevi dersleri okutmuş; Mevlâna ve Mesnevi’si hakkındaki derin bilgisiyle tanınmış bir şeyh.” (Ersoy, 2021g: 107) olan bu kişinin ismi ile Âkif bir gönderge ilişkisi kurmuştur.

“Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey!

Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi?

“Târîh”i “tekerrür” diye ta’rîf ediyorlar;

Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?” (Ersoy, 2021g: 109).

Kıssadan Hisse başlıklı bu dörtlükte Âkif, tarihin tekerrürden ibaret olmasının sebebini insanların geçmişteki hadiselerden ders çıkarmamaları olarak göstermektedir. Mehmet Âkif’in *Safahât*’ın birçok yerinde Kur’an’dan, Allah Resûlü’nün (s. a. v.) sözlerinden alıntılar yaparak meseleleri ele alış şekli dikkate alındığında bu dörtlüklerle de Kur’an- ı Kerim’in *Haşr Sûresi*’nde 2. ayette geçen “...Ey basiret sahipleri ibret alın.”

(Haşr, 59/2) ifadesi ve hadiselerden ibret alınması yönündeki ayetlerle (Âl-i İmrân, 3/ 13; Yûsuf, 12/ 111) gönderge bağlamında metinler arası ilişki kurulduğu söylenebilir.

““*Arkamda kalırsın, beni rahmetle anarsın.*”

Derdim, sana baktıkça, a bîçâre kitâbım!

Kim derdi ki: Sen çök de senin arkana kalsın,

Uğrunda harâb eylediğim ömr-i harâbım?” (Ersoy, 2021g: 119).

Safahât İçin başlığıyla yer verilen bu dörtlükle Âkif, yedi kitaplık bir şiir külliyyatı olan eserine göndermede bulunmaktadır.

“*Perîşan sözlerimden bıkmı, hoş gör, yâ Resûlallah,*

Kulun şeydâdır amma, açtığın vâdide şeydâdır!” (Ersoy, 2021g: 125).

Mevlid- i Nebî başlıklı şiirden alınan yukarıdaki mısralarda Âkif, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) doğumuna ve onun doğumu vesilesiyle yazılmış eserlerin ortak adına (Özel, 2004) göndermede bulunmuştur.

“*On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,*

Kumdan, ayın on dördü, bir öksüz çıkıverdi!” (Ersoy, 2021g: 133).

Bir Gece başlıklı şiirden alınan bu mısralarda Âkif, Hz. Muhammed’in (s. a. v.) dünyaya gelişinden, peygamberlik dönemi ve sonrasına uzanan hayatından kesitleri tasvir ederek o dönemlere göndermede bulunmaktadır.

““*Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri;*

Bir eşek göçtü mü, ondan da nihâyet: Semeri.”” (Ersoy, 2021g: 137).

Gölgeler’de yer alan *Ne Eser Ne de Semer* başlıklı manzumesine Âkif bu sözü alıntılararak başlar. “*Atalar böyle buyurmuş*” diyerek bu söze göndermede bulunan şair, insanların ölümsüzlük hırsıyla koşturmalarını tenkit etmektedir.

Kitapta yer alan *Dervîş Ahmed* (Ersoy, 2021g: 139) başlıklı şiirinde Âkif, vermiş olduğu dipnotla şiirini Neyzen Tevfik’in üç bin dört yüzüncü kez bozmuş olduğu tövbesinden hareketle yazdığını belirtmiştir. Edib’e göre (2011) Mehmet Âkif, Neyzen Tevfik’teki yeteneği görmüş ve onun ney dersleri almasını sağlamış ve yetişmesinde çok emeği olmuştur.

Âkif bu şiirde Neyzen Tefvîk ismi ile birlikte Sa'dî'nin (1213- 1292) *Bostan*'ında geçen *Tövbelerini Bozan Dervîş Hikâyesi*'ne (Sa'dî, 2021: 213- 214) de atıfta bulunmaktadır. Söz konusu hikâyede, bir türlü nefsinde söz geçiremeyen, geceleyin tövbe edip sabahleyin bozan bir dervîşin bir gün içinde bulunduğuş durumuyla yüzleşmesi ve tövbesine sadık kalabilmek için Allah'tan yardım dilenmesi anlatılmaktadır. Şair de *Safahât*'ta Neyzen Tefvîk'im durumu ile söz konusu hikâyedeki dervîş arasında ilişki kurmaktadır.

“Çiğnedin dalgayı, girdâbı çıkardın daraya ;
 Postu Cûdî'ye yanaştırdın, atıldın karaya.
 Sallamış tekmeş bir mülke, diyorlar, Edhem,
 Yumruk atmış mı yarım binliğe? Hiç zannetmem!
 Hak erenler, iyi bak kendine, mikdârını bil:
 Sendedir nüsha-i kübrâ, okumuşlarda değil!
 Sen ne cevherisin, a devletli, ne cansın, bilsen!
 Aba altındaki sultanlara sultansın sen.
 Sen ki Kevser dağıtan Haydar'a kulsun ancak,
 Sana ismarlamayan, kimlere ismarlayacak?..” (Ersoy, 2021g: 143).

Dervîş Ahmed başlıklı manzumeden alınan yukarıdaki mısralarda Âkif, bir şey değer vermemek, umursamamak anlamında kullanılan (TDK, 2022) “*Daraya atmak (veya çıkarmak)*” deşimine ve bir insanın değerinin giyimiyle kuşamıyla ölçülemeyeceğuş anlamında kullanılan (TDK, 2022) “*Aba altında er yatar*” sözüne atıfta bulunmaktadır. Mehmet Âkif ayrıca, “*Cûdî*” ifadesi ile *Kur'an- ı Kerim*'de Hz. Nûh Aleyhisselam'ın gemisinin tufandan sonra oturduğuş (Hûd, 11/ 44) Cûdî Dağı'na ve söz konusu hadiseye; “*Sallamış tekmeş bir mülke, diyorlar, Edhem*” mısrasıyla Belh sultanının oğuş olan ve sahip olduğuş bütün dünya nimetlerini bırakıp zühd yoluna giren sûfî (Öngören, 2000) İbrahim Edhem'e ve Hz. Ali'ye onun lakabı olan “*Haydar*” sözcüğüşle göndermede bulunmuştur.

“Başlanır Mevlid'e mu'tâd olan âdâbıyla;
 Önce Tevhîd okunur, gaşy ile dinler herkes.
 O, güzel, sonra, müessir, sekiz on parlak ses,
 ...

O enîn karşıki sâhilden açılmaz mı biraz,

Sûr-i mahşer gibi sesler çıkanr, şimdi, Boğaz!” (Ersoy, 2021g: 149).

Yukarıdaki mısralar, *Saîd Pâşâ İmâmı* başlıklı manzumesinden alınmıştır. Manzumede Âkif, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) doğumuna ve onun doğumu vesilesiyle yazılmış eserlerin ortak adına (Özel, 2004), edebiyatımızdaki en güzel mevlid örneği olan (Pekolcay, 2004) *Vesiletü’n-Necat’a* ve yazarı Süleyman Çelebi’ye (1351-1442) atıf yapmaktadır.

Bu mısralarda ayrıca, dört büyük melekten biri olan İsrâfil ve onun kıyamet günü çalmakla görevli olduğu (Cebeci, 2001) “sûr” isimlerine de gönderme vardır. Şiirin devamından alınan aşağıdaki mısralarda da sesi gür ve güzel olduğu için Allah’ı zikrettiğinde dağların, kuşların onunla beraber Allah’ı tesbih ettiği Hz. Dâvûd’un (Harman, 1994) ismi ile gönderge bağlamında bir metinler arası ilişki kurulmuştur:

“Kayalardan, kıyılardan bir ateştir çağlar:

Lâhn-i Dâvûd ile inler yine gûyâ dağlar!” (Ersoy, 2021g: 151).

““Sultân-ı Rusûl, Şâh-ı Mümecced’sin , efendim!

Bîcârelere devlet-i sermedsin, efendim!

Menşûr-i “Le amrûk”le müeyyedsin, efendim!

Dîvân-ı İlâhî’de ser-âmedsin , efendim!

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed’sin, efendim!

Hak’tan bize Sultân-ı Müebbed’sin; efendim!” (Ersoy, 2021g: 151).

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif Ersoy, 13. yüzyıl Divan şairlerinden Şeyh Galib’in (1171- 1213) ünlü *Na’t*’ından alıntı yapmıştır. Galib’in mısralarıyla Hz. Muhammed’in (s. a. v.) güzel vasıflarını ifade eden Âkif, “*Le amrûk*” sözcüğü ile de onun vasıflarının Allah’ın övgüsüne de mazhar olduğunu, *Kur’an- ı Kerim*’de onun hayatına yemin edildiği *Hicr Sûresi*’nin “(Ey resulüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.” (Hicr, 19/72) ayetine gönderme yaparak dile getirmektedir.

“Kızımın canı için, bâri bu kırkinci gece,

Şöyle bir mevlid okutsam diyorum, kendimce.” (Ersoy, 2021g: 153).

Yukarıdaki dizelerde, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) doğumunu konu edinen Süleyman Çelebi’nin *Vesiletü’n- necât* adlı mesnevisinin besteli bir şekilde başta onun

doğum yıl dönümünde olmak üzere, mübarek gün ve gecelerde, din büyüklerini anma, ölüm, doğum, sünnet, evlenme, hac ibadetini yerine getirme vb. olayların ardından sevinç ve üzüntülerin beraberce paylaşılması için düzenlenen toplantılarda okunmasının yaygın bir âdet haline gelmesine (Özcan, 2004: 484- 485) atıf vardır. Bu mısralarda da kızı vefat eden bir annenin onun vefatının kırkıncı gecesi “mevlit okutmak” istemesi konu edinilmiştir.

Gölgeler’de yer alan son manzume olan *San’atkâr*’a Mehmet Âkif Ersoy, “*Mister Archibald Bullok Roosevelt Cenâblarına* ” ithafıyla başlar. Âkif vermiş olduğu dipnotta da aşağıda alıntıladığımız ifadelerle yer vererek bu kişinin ismi ile gönderge bağlamında bir metinler arasılık ilişkisi kurmuştur:

“*Vaktiyle Amerika ’da iki defa reîsicumhûr intihâb edilen meşhur Roosevelt ’in oğludur. Afrika ’daki bir münzevînin, böyle, Yeni Dünya evlâdından birine eser ithâfına kalkışması garip görünmesin: Şerif Muhyiddin Beyefendi Newyork ’ta iken, bu asîl genç kendisine karşı ihlâsın, mihmanperverliğin, biz Şarklıları bile hayran edecek derecesini gösterdi. Bunun için gıyabî minnetdârıyım.*” (Ersoy, 2021g: 169).

“*Emîr! O sonraki üç parça yok mu, pek müdhiş;
Bu şâheserleri ömründe sahne dinlememiş.
Nasıl, bulutlara yangın verir de yaz güneşi,
Yakarsa gökleri şimşeklerin serî’ ateşi;
Senin de, çalmadı parmakların, tutuşturdu,
Ziyâ adımları altında haykıran ûdu!*” (Ersoy, 2021g: 171).

Yukarıdaki mısralarda “*Emîr*” ismi ile hitap edilen kişi, Mehmet Âkif’in yakın dostu, ud virtüözü, viyolonselci ve bestekâr (Özcan, 2011: 18- 19) Şerif Mehmet Muhittin Targan’dır (1892- 1967). Âkif, böylece onun ismi ile gönderge ilişkisi kurmaktadır. Mehmet Âkif, *Safahât*’ın yedinci kitabı *Gölgeler*’i “*Şark ’ın tek dâhî-i san’ati Şerif Muhyiddin Beyefendi ’ye hâtıra-i ta’zîm*” (Ersoy, 2021g: 19) ifadesiyle dostuna ithaf etmiştir.

“*Zaman zaman kopan alkışların içinde, hele,
Godoski ’nin seni tebrik edip de hürmetle;
“Emîr! O kudrete eş varsa, nerde, bilmiyorum,
Ne muhteşem çalıyorsun! Seninle mağrûrum.*” (Ersoy, 2021g: 173).

San'atkâr şiirinin devamından alıntılanan yukarıdaki mısralarda geçen “*Godoski*” ifadesi için Âkif, “*Zamanın en büyük mûsîkî-şînâslarından olmakla beraber, piyano üzerinde en muazzam san'atkâr.*” dipnotunu düşmüştür. Böylelikle de onun ismi ile gönderge bağlamında bir metinler arasılık ilişkisi kurmuştur.

4.3. Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ında Tespit Edilen Anıştırmalar Nelerdir?

Örtük metinler arasılık biçimi olan ve sıkça kullanılan anıştırma, bir metne, bir düşünceye, bir şeye doğrudan belirtmeden sezdirim yoluyla gönderme yapılması, bunu yaparken açık seçik göndermede bulunmadan bir kişi ya da nesne konusunda düşünceyi uyararak söylenmesi gereken şeyin yalnızca telkin edilerek ifade edilmesi olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2020: 419).

Bu bölümde, *Safahât*'ı oluşturan yedi ayrı kitapta tespit edilen anıştırmalara yer verilmiştir:

4.3.1. *Safahât*/ *Safahât 1. Kitap*

Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ına bakıldığında, eserde anıştırma bağlamında değerlendirilebilecek mısralar yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Âkif'te İranlı ünlü şair Şîrâzî Şeyh Sa'dî (1213-1292) etkisi bilinen ve üzerinde çokça durulan bir konudur. Özsaray (2021) *Bostan ve Gülistan'ın Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Safahat'a Yansımaları* adlı çalışmasında, Âkif'in *Safahât*'a başlarken bir yönüyle kendi poetikasını ifade ettiği şu mısralar ile Sa'dî'nin eseri arasında anıştırma yoluyla bir ilişki kurulduğunu dile getirmektedir:

“*Bana sor sevgili kârî' sana ben söyleyeyim*
Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım :
Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım.
Şi'r için “göz yaşı” derler, onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım !
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım !
Oku, şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa.” (Ersoy, 2021a: 21).

Mehmet Âkif, şiirini sanatlı söyleyişten uzak, “samimi” bir şekilde oluşturduğunu ifade ederken, “Sa’dî ise Bostan’da Atabek Mehmet Sad’in Methü Senası başlığı altında “Ey Sa’dî, böyle san’atlı, tekellüfü sözleri bırak. Eğer hakiki sadık dost isen söyleyeceğin iyi sözleri yani nasihatleri haydi getir gel.” (Bostan ve Gülistan. s. 26) diye kendine hitap etmiştir.” (Özsaray, 2021: 179- 209).

“– Nasıl ettin doktor?

– Edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor!

Sol taraftan rienin zirvesi tek mil çürümüş;

Hastalık seyr-i tabî’îsini almış yürümüş.

Devr-i sâlisteki âsârı o mel’ûn marazın

Var tamamıyla, değil hiçbiri eksik arazın .

Bütün a’râz , şehîkyle , zefîriyle ...” (Ersoy, 2021a: 33-35)

Yukarıdaki dizelerde, belirtilerinden bahsedilen bir hastalık verem hastalığıdır. Fakat hastalık ismi belirtilmemiş, “*mel’ûn maraz*” ifadesiyle anıştırmaya başvurulmuştur.

4.3.2. Süleymâniye Kürsüsü’nde/ Safahât 2. Kitap

Kitap, Mehmet Âkif’in Galata Köprüsü, İstanbul’da Eminönü’nde bulunan Yeni Cami ve Süleymaniye Camii’nin tasvirleriyle başlamaktadır. Devamında dizelerini kürsüde bulunan vaize söyletmektedir. Âkif’in “beyaz sakallı, temiz yüzlü bir ihtiyar” şeklinde tasvir ettiği bu kişinin adı verilmemiştir. Ancak şair, kürsüdeki bu vaizin gezmiş olduğu yerler ile ilgili izlenimlerini dizelere aktarırken bizlere anıştırma yoluyla bu kişinin kim olduğuna dair ipuçları vermektedir. Âkif’in yakın dostlarından olan Hasan Basri Çantay’ın *Akifnâme* eserinde (2020) vermiş olduğu bilgiye göre, Âkif’in kişileştirdiği bu kişi “seyyah- ı şehîr Abdürreşit İbrahim’dir” (Çantay, 2020: 215).

Mehmet Âkif hakkında en kapsamlı bilgileri edindiğimiz Eşref Edib de Mehmet Âkif’in “*Süleymâniye Kürsüsü’nde*” şiirinde söylediği zatın, “Sibiryâ’nın buzlu sahralarında yetişmiş” ve ömrünü mücadele ile geçirmiş; Asya’yı, Afrika’yı dolaşmış, Meşrutiyet’in ilk yıllarında İstanbul’a gelmiş ve Âkif’le sıkı bir dostluk kurmuş Abdürreşit İbrahim (1857- 1944) olduğunu ifade etmektedir (Edib, 2011: 276- 278).

Mehmet Âkif'in *Süleymâniye Kürsüsü'nde*'de, gezmiş olduğu yerlerdeki Müslümanların durumunu anlattırarak sezdirme yoluyla göndermede bulunduğu Abdürreşit İbrahim'in (1857- 1944) seyahat rotası şöyledir:

“1897 Nisanında İstanbul'dan başlayarak üç yıl süren bir seyahate çıktı. Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Sırbistan, Batı Rusya üzerinden Çin Türkistanı'na, oradan da Sibiryâ üzerinden Tara'ya döndü... 1907 sonlarında Batı Türkistan, Buhara, Semerkant, Yedisu ve civarını içine alan bir yıllık geziden sonra tekrar Tara'ya gelerek ailesini aldı ve Kazan'a yerleştirdi. 1908 Eylülünde buradan hareketle Sibiryâ, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan, Hicaz ve Ortadoğu üzerinden İstanbul'da son bulan seyahatini tamamladı (1910). Bu seyahatle ilgili hâtıralarını *Âlem-i İslâm* adıyla neşretti.” (Uzun, 1988: 1/ 295- 297).

Görüldüğü gibi, Abdürreşit İbrahim'in seyahatinin izlenimlerinden oluşan *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr- ı İslâmiyyet* kitabı ile Mehmet Âkif'in şiiri arasında bir benzerlik söz konusudur.

“Bu güher pârenin eb'âd-ı semâvîsinde,
Yorulan dîdelerin hâke neden insin de,
Levse dalsın yeniden? Etem, yazıktır, olmaz,
Garba tevcîh ediver, gel onu sen şimdi biraz:
Dur da Ma'bûd'una yükselmek için ilme basan
Ma'bedin hâlini gör, işte serâpâ îman!..” (Ersoy, 2021b: 23).

Süleymâniye Kürsüsü'nde'den alınan yukarıdaki mısralarda “Ma'bûd'una yükselmek için ilme basan” ifadesi ile Mehmet Âkif, Süleymâniye Câmii'nin temellerinden bir kısmını medreselerin oluşturuyor olmasına anıştırma bağlamında bir metinler arasılık ilişkisine başvurarak değinmektedir.

“Göçebeyken koca bir devlete kurmuş bünyâd ,
Çerge hâlinde mi görsün sizi kalkıp ecdâd?
“Çerge hâlinde...” dedim... Korkarım ondan da tebâh :
Saltanat devrilecek olsa, iyâzen-billâh,” (Ersoy, 2021b: 73).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, Osmanlılar'ın göçebe bir beylikten şaşaalı bir devlete uzanan tarihini anıştırmakta ve hâlihazır ile karşılaştırmaktadır.

4.3.3. Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap

“Allah’tan utan! Bâri bırak dîni elinden...

Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!

Lâkin, ne demek bizleri Allah ile iskât ?

Allah’tan utanmak da olur ilm ile... Heyhât!” (Ersoy, 2021c: 53).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, *“Allah’tan utanmak da olur ilm ile”* ifadesiyle Kur’an- ı Kerim’in Fâtır Sûresi’ndeki *“İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.”* (Fâtır, 35/ 28) ayeti arasında bir anıştırma ilişkisi kurmuştur.

4.3.4. Fâtih Kürsüsü’nde/ Safahât 4. Kitap

“Değiştî hâlet-i rûhiyye, çünkü asra göre...

– Aman şu “hâlet-i rûhiyye” bir de “mefkûre”

Ayıp değil ya, gıcıklar benim sinirlerimi!” (Ersoy, 2021d: 29).

İki Arkadaş Fâtih Yolunda manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif, bu dönemin modası hâline gelen ve Ziya Gökalp’in (1876- 1924) kullanmış olduğu *“psikoloji”* ve *“ideal”* sözcüklerinin karşılığı olarak kullandığı *“hâlet-i rûhiyye”* ve *“mefkûre”* sözcüklerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ve anıştırma bağlamında bir metinler arasılık ilişkisi kurmaktadır.

“Senin o sâhada yoktur işin! O sâha, benim,

Bütün halâika mesdûd Kâbe Kavseyn’im!

Harîmi, zâir-i tahmîn için küşâde değil;” (Ersoy, 2021d: 57).

Vâiz Kürsüde manzumesinden alınan yukarıdaki dizelerde geçen *“Kâbe Kavseyn”* ifadesi ile Âkif, Kur’an-ı Kerim’de Necm Sûresi’nde değinilen (Necm, 53: 8-9) Hz. Peygamber’in (s. a. v.) Mir’ac hadisesi ve onun söz konusu hadisede Cebrâil’e veya Allah’a çok yaklaştığını ifade etmek için kullanılan *“iki yay aralığı”* tabirini (Yavuz, 2020: 132- 135) anımsatmaktadır.

4.3.5. Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap

“Değil mi bir tükürük alna çarpacak te’dîb,

Ne hükmü var?” diye üç beş hayâ züğürdü edîb,

*Bitirmek istedi ahlâkı, ârı, nâmûsu;
Çıkardı ortaya, gezdirdi saksılar dolusu,
Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli “Zanbak”lar!”* (Ersoy, 2021e: 99).

Berlin Hâtıraları manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarla Mehmet Âkif, Servet-i Fünûn dönemi hikâye ve romancısı Mehmet Rauf’un (1875- 1931) II. Meşrutiyet’ten sonra imzasız olarak yayımladığı *Bir Zambak’ın Hikâyesi* adlı müstehcen romanı (Tarım, 2003: 515- 517) ile anıştırma bağlamında bir metinler arasılık ilişkisi kurmuştur. Âkif, toplumu aydınlatma işlevi yüklediği edebiyatın “üç beş utanmaz” eliyle gelmiş olduğu durumu tenkit etmektedir.

4.3.6. Âsım/ Safahât 6. Kitap

*“Müslüman, elde asâ, belde divit, başta sarık;
Sonra, sırtında, yedek, şaplı beş on deste çarık;
Altı aylık yolu, dağ taş demeyip, çiğneyerek,
Çin-i Mâçin’deki bir ilmi gidip öğrenecek.”* (Ersoy, 2021f: 95)

Yukarıdaki dizelerde, Mehmet Âkif, ilim öğrenmenin önemi üzerinden Hz. Peygamber’in (s. a. v.) “Çin’de de olsa ilmi arayınız. Çünkü ilim öğrenmek her Müslüman’a farzdır.” (Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, II, 253’ten akt. Horoz, 2010: 140) sözlerine anıştırma yoluyla işaret etmektedir. Genç (2021) bu hadisile ilgili olarak, Beyhakî’nin “İlmi Çin’de de olsa talep edin. Çünkü ilim talep etmek her Müslümana farzdır” lafzının yer aldığı varyantı nakledip “Bu, metni meşhur, ancak senedi zayıf bir hadistir. Ayrıca hepsi zayıf olan birtakım tariklerden nakledilmiştir” dediğini, ardından Enes b. Mâlik ve Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen bazı tarıklere yer verdiğini ifade etmektedir.

*“Ne de çok biliyormuş, be Hocam, köylü meğer!
– Öyledir.*

*– Sen de şaşarsın, hâni, söylersem eğer.
Anladım: Bilmeyecek tilki onun bildiğini.”* (Ersoy, 2021f: 97)

Yukarıdaki dizelerde, tilkinin masallara konu olmuş kurnazlığı anımsatılmıştır.

*“Milletin benzi sararmış, işitilmezdi refâh;
Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir “âh!””* (Ersoy, 2021f: 111)

Yukarıdaki dizelerde, vefat etmiş kişilerin içine konulduğu sandık biçimindeki araç yani tabut ve onun içindeki ölü anımsatılmaktadır.

“Yine vardır bir ölüm korkusu arslanda bile;

Yüzgöz olmuş bu çocuklar ölümün şahsiyle” (Ersoy, 2021f: 163)

Yukarıdaki dizelerde, aslanların diğer hayvanlara göre güçlü ve korkusuz olmaları anımsatılmıştır. Fakat Mehmetçiğin savaşta göstermiş oldukları mücadele ve cesaretleriyle aslanları bile gölgede bıraktıkları ifade edilmiştir.

4.3.7. Gölgeleler/ Safahât 7. Kitap

“Ey, tek karagün dostu, bu hicran-zede yurdun!

Sen milletin âlâmını dünyâyâ duyurdun,” (Ersoy, 2021g: 55- 57).

Süleymân Nazîf’e manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda geçen *“Ey, tek karagün dostu”* ifadesi ile, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri’nin I. Dünya Savaşı’nın (1914- 1918) ardından Mondros Mütarekesi’ni (30 Ekim 1918) imzalamasından sonra, İtilafların İstanbul’u fiilen işgale girişmesi üzerine Süleyman Nazîf’in (1869- 1927) sansür engelini aşarak yayımladığı (Gür, 2010: 92- 94) meşhur *Kara Bir Gün* makalesi arasında anıştırma bağlamında bir metinler arasılık ilişkisi kurulmuştur.

“Bu Fir’avun, bu görünmez kazâ, bu saklı belâ,

Ki bir zaman tapılıp dendi: “Rabbune ’l-a ’lâ !”

Ne intikâm-i İlâhî, ne sermedî hüsrân:

Gelen, geçenlere ibret, yatar sefil, üryan!” (Ersoy, 2021g: 81).

Fir’avun İle Yüz Yüze manzumesinden alınan yukarıdaki mısralarda Mehmet Âkif Ersoy, *“Gelen, geçenlere ibret, yatar”* ifadesi ile *Kur’an- ı Kerim’de Yûnus Sûresi’nin*, 92. ayetini anımsatmaktadır. Ayet şöyledir:

“Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir.” (Yûnus, 10/ 92).

“Serilmiş, secdemin inler durur yerlerde mi ’râcî;

Semâlardan gelir ummanların tehlîl-i emvâc!” (Ersoy, 2021g: 97).

Gece şiirinden alıntılanadığımız yukarıdaki mısralarda, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden

(Yavuz, 2020: 132- 135) “*Mir’ac*” terimi ile, kulun kıldığı namaz sayesinde Allah’ın huzuruna çıkması arasında bir anıştırma söz konusudur. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s. a. v.), namazın önemine yönelik “Namaz müminin miracıdır.” şeklindeki sözü de anımsatılmaktadır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle ulaşılan sonuçlar ve bunlara yönelik önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç

Mehmet Âkif Ersoy’un fikirleri, edebî yönü ve şiiri üzerine birçok çalışma yapılmıştır (Kuntay, 2022; Edib, 2013; Çantay, 2020; Okay, 2019; Gökçek, 2021; Cündioğlu, 2017; Düздаğ, 2014a; Düздаğ, 2014b; Düздаğ, 2014c; Tansel, 2021; Topçu, 2022; Enginün, 2022; Kaplan, 2020; Kabaklı, 2017; Karakoç, 2021; Doğan, 2021; Nazif, 2015). Ancak bir yönüyle onun sanatının oluşumunun izini sürmemizi sağlayacak, şiirindeki her bir mozağin yüklenmiş olduğu manayı daha iyi anlamamıza imkân verecek bir metinler arasılık çalışmasının yapılmaması önemli bir eksiklik olarak düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada Mehmet Âkif’in *Safahât*’ındaki metinler arasılık unsurlarının tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada, metinler arasılık ilişkilerinden “alıntılar, göndergeler (atıf) ve anıştırmalar”ın *Safahât*’ta nasıl yer edindiği değerlendirilmiştir.

Metinler arasılık unsurlarından alıntılar bakımından incelenen *Safahât*’ta, Ahmet Kabaklı’nın (2017), *Safahât*’taki şiirleri tasnif edişine de uygun olarak çoğunlukla *Kur’an- ı Kerim*’deki sûrelerden ayetlerin alıntılandığı gözlemlenmiştir. Eserde Mehmet Âkif, şiirinde vermek istediği mesajı etkili kılmak ve Kur’an’ın kıssadan hisse çıkarma özelliğinden faydalanmak amacıyla *Kur’an- ı Kerim*’den Necm, Mülk, Âl- i İmrân, Neml, Yûsuf, A’râf, Zümer, Bakara, Rûm, Ahzâb, İsrâ, Mâide, En’âm, Yûnus, Ahkâf, İhlâs, Enfâl ve Hicr sûrelerinden ayetler alıntılanmaktadır.

Şair bunların yanında, Hz. Peygamber’in (s. a. v.) belirli konulardaki sözlerine şiirlerinde yer vermiştir. Âkif’in alıntı yaptığı kişilerin arasında Sa’dî, Ziya Paşa, Hz. Ali, Şair Safvet, Hâfiz- ı Şîrâzî, Ömer Ferit Kam, Atâullah Behâeddin, Süleyman Nazif, Şeyh Galib, Muhammed İkbâl, Ebû İshâk El- Gazzî gibi şair, düşünür, devlet adamı olanlar da

vardır. Yine halk kültürü unsurlarından mâni ve insanların rablerine yapmış olduğu dualar da eserdeki alıntılar arasında yer almaktadır.

Safahât'taki göndergelere (atıf) bakıldığında, dönemin vuku bulan gelişmeleri, İslam ve Türk tarihinden hadiseler ve önemli şahsiyetler, bilim dünyasının ünlü temsilcileri, *Kur'an-ı Kerim*'den ayetler ve Hz. Peygamber'in (s. a. v.) belirli konulardaki sözleri, edebiyat dünyasından ünlü kişiler, sanatsal türler, halkın kültürel hazinesini yansıtan atasözleri ve deyimler Mehmet Âkif Ersoy tarafından atıf yapılanların başında gelmektedir. Eserde, Allah'ın Tûr-i Sina dağında tecelli ettiği ve Hazreti Mûsâ ile konuştuğu hadise ve bununla ilişkili olarak *Kur'an- Kerim*'den A'râf, Tâhâ, Meryem, Kasas sûrelerine ve Âkif'in bazı konularda işaret ettiği Tîn, İhlâs, Enbiyâ, Necm, Mülk, Bakara, En'âm, Yûnus, Neml, Fâtır, Sâd, İsrâ, Furkân, Neml, Zümer, Naziat, Yûsuf, A'râf, Enfâl, Yûnus, Şuarâ, Duhân, Zâriyât, Haşr, Enfâl, Tevbe, Asr, Hûd, Tahrîm, Âl-i İmrân sûrelerine ve "ümmü'l-kitâb" ifadesi, *Kur'an- ı Kerim*'in ilk sûresi olan *Fâtîha Sûresi*'ne göndermede bulunulmuştur.

Eserde, Hz. Muhammed (s. a. v.) ve onun meydana gelen olayların anlaşılmasında rehber olan sözleri şairin başvurduğu göndermelerdendir. Eserde; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, *Ruhullâh* (Allah'ın ruhu) ifadesi ile de *Kur'an- ı Kerim*'in *Tahrîm Sûresi*'nden hareketle Hz. İsâ Aleyhisselam, Hz. Dâvûd, Hz. Mûsâ ve onun Firavun ile olan mücadelesi, Hz. Peygamber'in (s. a. v.) cesareti ile bilinen amcası Hz. Hamza, Ertuğrul Gazi, Osmanlı Devleti'nin ve hânedanının kurucusu Osman Bey, Osmanlı'nın ikinci sultanı Orhan Bey, İstanbul'u fethederek Osmanlı'da Yükselme Dönemi'ni başlatan Fâtih Sultan Mehmed, I. Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Kanûnî Sultan Süleyman, Mimar Sinan, Yavuz Sultan Selim, "Kaniye Kahramanı" olarak anılan Tiryâkî Hasan Paşa, II. Abdülhamid, Şîrâzlı Sa'dî, Şeyh Galib, Hâfız-ı Şîrâzî, Firdevsî, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik, Gazâlî, Kutbüddîn- i Şîrâzî, Sa'deddin Teftâzânî, Kâdî Beyzâvî, Endülüslü ünlü filozof İbnü'r-Rüşd, büyük İslâm bilgini İbn-i Sina, büyük İslâm bilgini ve düşünürü İmam Gazali, İslâm bilgini Seyyid Şerif Cürcanî, ünlü tefsir, kelam, fıkıh ve fen alimi Fahreddin-i Razî, İranlı şair Örfî, Hâtem- i Tâî, Âkif'in yakın dostlarından Hüseyin Avni Ulaş, Mithat Cemal Kuntay, Recaizade Mahmut Ekrem, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ahmed Rufâî, Hacı Bektâş-ı Velî, astronom Mehmet Fatih Gökmen, Derviş Vahdetî, dönemin İngiltere dışişleri bakanı Edward Grey, dönemin Fransa başbakanı Puankare (Raymond Poincaré), Âkif'in yakın dostlarından Ali Şevki Efendi, ünlü mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn- i Rûmî, Ömer Ferit Kam'a ve onun *Dînî*,

Felsefî Musâhabeler kitabı, Japon amiral Heyhaciro Togo, Rahmetullah el- Hindî, Tevfik Fikret, Fransız diplomat Ferdinand Marie de Lesseps, Servet- i Fünun ve Fecr- i Atı topluluğu üyeleri, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Osmanlı'da son halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi, Abbas Halim Paşa, Âkif'in Berlin seyahatindeki arkadaşı Binbaşı Ömer Lûtfî Bey, Osmanlı Devleti'nin son Mekke Emîri Ali Haydar Paşa, Âkif'in yakın dostu Şerif Mehmet Muhittin Targan, Feridüddin Attar, Fuat Şemsi İnan, *Vesiletü'n-Necat*'ın yazarı Süleyman Çelebi, şair ünlü hattat Mehmed Esad Yesârî Efendi, Muhammed b. İdris Şâfiî, tarihçi Leon Cahun, Ziya Gökalp, Talat Paşa, maliyeci Cavit Bey, Meşrutiyet döneminde Maliye Nezaret'inde danışmanlık yapan Mösyö Loran, Mehmet Âkif'in yakın dostlarından, II. Meşrutiyet devrinin önemli siyaset ve fikir adamı Hüseyin Kâzım Kadri, Selahaddin Eyyubî, II. Kılıçarsan, Ebu Zer Gıfârî, Mısırlı âlim Muhammed Abduh ile onun hocası olan Cemâleddin Efgânî, Atâullâh Behâeddîn, Hasan Basri Çantay, Mısır Firavunu İkinci Amnofis, Sultan Abdülmecid zamanında yaşamış, Mesnevi dersleri okutmuş; Mevlâna ve Mesnevi'si hakkındaki derin bilgisiyle tanınmış Hüsâm Efendi Hoca, İbrahim Edhem, Archibald Bullok, dönemin piyano icracısı Godoski Âkif'in göndermede bulunduğu şair, düşünür, devlet adamı, sanatçı, felsefeci, mimar ve siyasetçi kişiler arasında yer almaktadır.

Mehmet Âkif, yine *Safahât*'ında; ünlü halk hikâyelerinden *Köroğlu*, *Şah İsmail ile Gülizar* hikâyesi, *Kerem ile Aslı*, *Ferhat ile Şirin* hikâyesi, *Binâ* terimi, *Hakk- ı Karâr* terimi, *Karakuşî* ifadesi, *İbahiye* sözcüğü, *Bid'at* sözcüğü, *İlmiye Sınıfı* ve *Bâb-ı Fetvâ* kurumu, “Özgür düşünce yanlısı” manasına gelen Fransızca “*Libri pansör (Librie Panseur)*” sözcüğü, Arnavutluk'un Osmanlı'dan ayrılması adına halkı isyana teşvik eden “*Başkımcılar*” grubu, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe giren Kânûn- ı Esâsî anayasası, *Balkan Savaşları*, *I. Dünya Savaşı*, *Kurtuluş Savaşı*, İsrâfil aleyhissalam ve onun kıyamet günü çılmakla görevli olduğu *sûr*, *İ'lâl* terimi, Tanzimat Dönemi, *Elest* tabiri ile Allah'ın ezelde ruhları yaratırken insanlarla yapmış olduğu anlaşma, Kafdağı'nda yaşadığına inanılan büyük masal kuşu *Anka*, *Kubbe- i Hadrà* ifadesi ile Mescid- i Nebvî'de Hz. Muhammed'in (s. a. v.) türbesinin üzerinde bulunan yeşil kubbe, *Cebrîyye* mezhebi, Allah'ın *Cemâl* ve *Celâl* sıfatları, *Sidretü'l Müntehâ* terimi, Gök bilimine ait *Esîr* terimi, *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisi, Gazneli Mahmut, Emevî hükümdarı Yezid, İran hükümdarı Muhammed Ali Şah, *Kerbelâ Hadisesi*, Medine şehrinin ortasında yer alan bir meydan olan *Menâha*, *Bâbü's-Selâm* ifadesiyle Hz. Peygamber'in (s. a. v.) Medine'deki mescidinin ana kapısı, *Bakî* sözcüğü ile Müslümanların Medine'de kurmuş

oldukları ilk mezarlık olan *Cennetü'l-Baki*, *Harem* ifadesiyle *Harem-i Şerîf* yani Kâbe'nin de içinde bulunduğu *Mescid-i Harâm*, *Âmentü* ifadesiyle İslamiyet'in temel inançları, Bedir Savaşı, Yermük Savaşı, *Serendib* ifadesiyle *Kur'an- ı Kerim* ve sahih hadislerde yer almayan bazı rivayetlere göre cennetten yeryüzüne inme emri üzerine, Âdem Aleyhisselam'ın yeryüzüne ilk indiği yer olan Seylan (Serendib) adası, Hz. Nûh Aleyhisselam'ın gemisinin tufandan sonra oturduğu Cûdî Dağı, Allah tarafından Hz. Muhammed'e (s. a. v.) ilk vahyin indirildiği mağaranın olduğu Hirâ (Nur) Dağı, Allah'ın Tûr-i Sînâ dağında tecelli ettiği ve Hazreti Mûsâ ile konuştuğu hadise, “*Herem*” ifadesi ile Mısır Piramitleri'nden birinin adı, Çin Seddi, Tâk- ı Kısra sarayı, Havarnak sarayı, ünlü İrem bahçeleri, ünlü Bâbil Surları, Mısır'da yer alan ünlü Karnak Tapınağı gibi çeşitli terimlere, İslam, Türk ve Dünya tarihinde meydana gelmiş önemli hadiseler ve bunlarla bağlantılı olarak önemli mekanlara ve dönem adlandırmalarına ve edebî eser isimlerine göndermede bulunmuştur.

Safahât'ta en az tespitite bulunduğumuz metinler arasılık unsuru olan anıştırmalar ele alındığında; *Kur'an- ı Kerim*'de Fâtır, Yûnus, *Kavseyn* ifadesi ile Necm sûreleri Mehmet Âkif'in anıştırmada bulunduğu sûrelerdir.

Bunların yanında, Şîrâzlı Sa'dî, Ziya Gökalp, Abdürreşit İbrahim, Mehmet Rauf ve onun *Bir Zambak'ın Hikâyesi* romanı, Süleyman Nazif'in meşhur *Kara Bir Gün* makalesi, Divan şairi Ahmed Paşa'nın bir beyti, *Mir'ac* terimi ile, kulun kıldığı namaz sayesinde Allah'ın huzuruna çıkması da anıştırmalara örnektir.

Safahât'ta, gönderme yapılan şair ve yazarlar incelendiğinde, Türk ve dünya edebiyatından pek çok ünlü sima karşımıza çıkmaktadır. Bu kişiler ve eserleri dikkate alındığında okuyucuların *Safahât*'tan hareketle bunlara ulaşması sağlanmış olacaktır. Sadece Türk edebiyatıyla sınırlı kalmayan bu atıflar okurun yabancı ülkelerin edebî ürünleriyle tanış olmasını sağlayacaktır.

Çalışmada, alıntılar, atıflar ve anıştırmalar yoluyla metinler arası ilişki kurulan atasözleri ve deyimler gibi folklorik unsurlar okurun zihinsel sözlüğünün gelişmesi ve söz varlığının zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu tür ürünler, Türkçe eğitimi kapsamında değerlendirildiğinde öğrencilerin dil şuuru ve zevkini geliştirecek unsurlardır.

Mehmet Âkif Ersoy, güçlü bir gözlem yeteneğine sahiptir. Bu gözlem yeteneği sayesinde bir ferdi olarak, toplumdaki aksaklıkları, yaşanan sorunları eserlerinde en iyi şekilde işlemektedir. *Safahât* da ele aldığı konular ve bu konulara getirilen çözümler

yönüyle, çok değerli bir eserdir. Tıpkı yazarın geniş çaplı gözlemleri gibi şairin kullanmış olduğu metinler arasılık yöntemleri de eseri güçlü kılan başka bir etken olmuştur. Türkçe dersinin bir beceri olarak geliştirmeyi hedeflediği metinler arası anlam kurma açısından değerlendirildiğinde *Safahât*, atıflar yaptığı eserleri, şairleri, ünlü düşünürleri, deyim ve atasözlerini okurun düşünce ve zihin dünyasına sunmaktadır. Bu sayede okurlar yeni metinlerle ve yazarlarla tanışacak, adı geçen şairlerin dünyalarına misafir olma fırsatı yakalayacaklardır.

Her alanın olduğu gibi eğitimin de çağın beklentilerine cevap vermesi gerektiğini vurgulayan Mehmet Âkif, şiirde yaptığı alıntılar, göndermeler ve anıştırmalar yoluyla bilim dünyasının kapılarını okura açmaktadır. Eserde, İbn-i Sina, Fahreddin Razî, İbnü'r-Rüşd, İmam Gazalî, Seyyid Şerif Cürcanî, Mimar Sinan gibi ünlü şahsiyetlere atıflar yapılmıştır. Bu atıflar sayesinde okurun bu isimleri araştırması, öğrenmesi sağlanacaktır.

Eserde kullanılan dilin özelliğinden dolayı şairin yaptığı göndermeler bilinirse, eserin anlaşılması noktasında yaşanabilecek sorunların giderilmesi sağlanmış olacaktır.

Eser ayrıca, metinler arası ilişkiler yoluyla Türkçe eğitiminde verilmesi hedeflenen değerler eğitimi noktasında da önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak, kullanılan metinler arası ilişkiler yönüyle incelenen *Safahât*'ın, Türkçe eğitimi kapsamında metinler arası okuma açısından elverişli bir eser olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin, gizli ya da örtük göndermeleri fark etmesi onların zihinsel becerilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu noktada *Safahât*, metinler arası ilişkiler bağlamına göndermeler yönüyle zengindir.

Yapılan göndermeler, eser ya da yazar adıyla sınırlı kalmamış günlük hayattan önemli olaylar, tarihe mal olmuş ünlü kişiler de gönderme yapılan maddeler olmuştur. Bu sayede eser disiplinler arası yaklaşım bağlamında önemli bir yere sahiptir.

5.2. Öneriler

Günümüz dünyasında, bireyin okuma becerisinin gelişimine her dönemdekinden daha fazla gerek duyulmaktadır. Teknolojik gelişmeler, bilgi kaynaklarının da farklılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu durum öğrencilerin eleştirel okuma, değişik kaynaklardan edinilen bilgileri sentezleme gibi becerileri kazanmalarını gerekli kılmıştır. Metinler arasılık, bu becerilerin gelişimine katkı sağlamaktadır. Türkçe ve edebiyat derslerinde kullanılan araç gereçlerden biri olan ders kitaplarında öğrencilerin metinler

arası okuma yapmalarını sağlayacak metinlere yer verilmelidir. Öğrencilerin, temalarla ilişkili olarak belirlenen metinlerdeki göndermeleri fark ederek daha fazla metne ulaşması onların ufkunu genişletecektir. Bu noktada, çalışmanın sonuçlarından hareketle ders kitaplarına metin seçiminde *Safahât* önemli ve elverişli bir kaynak oluşturacaktır.

Alan yazında Mehmet Âkif Ersoy'un şiiri, edebî kişiliği, eğitim hakkındaki görüşleri, değerler eğitimi açısından eserlerinin niteliği üzerine çalışmalar mevcuttur. Ancak onun eserleriyle ilgili metinler arasılık bağlamında yapılan incelemeler, birkaç şiiriyle sınırlı kalmıştır. Çalışma, bu anlamda Mehmet Âkif'in daha iyi anlaşılması noktasında araştırmacılara farklı bir alan sunabilir.

KAYNAKÇA

- AK, M. (2012). Tiryâkî Hasan Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/ 205- 207. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AKTULUM, K. (2020). *Metinlerarasılık/ Göstergelerarasılık*. (2. Baskı). Kanguru Yayınları
- AKTULUM, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. (2. Baskı). Öteki Yayınları.
- AKYOL, H. (2003). Metinlerden Anlam Kurma. *TÜBAR (Türkölük Bilimi Araştırmaları/ Journal Of Turkology Research)*. 13, 49-58.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16954/176997> Son Erişim Tarihi: 23. 06. 2023.
- AKYOL, H. (2020). Metinlerarası Öğretim ve Anlam Kurma., Hayati AKYOL ve Ayfer ŞAHİN (Editörler). *Türkçe Öğretimi: Öğretmen Adayları ve Öğretmenler İçin*. 2. Baskı, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, ss. 183- 210.
- ALBAYRAK, N. (1998). Hüseyin Kâzım Kadri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/ 554- 555. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ALBAYRAK, N. (2007). Orta Oyunu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 400- 402. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AYBAKAN, B. (2010). Şâfiî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/ 223- 233. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AYDIN, M. S. (2000). İKBAL, Muhammed. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/ 17- 23. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AYDINLI, A. (1994). Ebû Zer El-Gıfârî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 266- 269. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BAŞARAN, Ö. (2016). *Metinlerarasılık Bağlamında Sezai Karakoç Şiiri (Alıntılar ve Atıflar)*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- BAYSÜLEN, E. (2016). *Mehmet Âkif Ersoy'un Eğitim Felsefesi (Konuşmaları ve Yazdığı Eserler Bağlamında Nitel Bir Analiz)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BEBEK, A. (2009). Sûr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/ 533- 534. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BİLGE, M. L. (2010). Süveyş. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/ 186- 187. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- BİRİŞİK, A. (2007). Rahmetullah El-Hindî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/ 419- 421. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BOLAY, S. H. (1988). Âdem. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 358- 363. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BOLAY, S. H. (2001). KAM, Ömer Ferit. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 271- 273. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BOSTAN, M. H. (2008). Said Halim Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 557- 560. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BOZKURT, N. ve BÜYÜKAŞÇI M. S. (2004). Mescid-İ Nebevî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 281- 290. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- CEBECİ, L. (2001). İsrâfîl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/ 180- 181. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- COŞKUN, E. (2014). Türkçe Öğretiminde Metin Bilgisi., Ahmet KIRKKILIÇ ve Hayati AKYOL (Editörler). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. 4. Baskı, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, ss. 231- 282.
- COŞKUN, V. S. (2010). Tâk-ı Kısra. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/ 450- 451. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- CRESWELL, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Çev. Edt: Mesut BÜTÜN ve Selçuk Beşir DEMİR). 6. Baskı. Siyasal Kitap.
- CÜNDİOĞLU, D. (2017). *Bir Kur'an Şâiri Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli* (7. Baskı). Kapı Yayınları
- ÇAĞRICI, M. (2012). Tevekkül. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/ 1- 2. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÇANTAY, H. B. (2020). *Akifnâme*. (Haz. Necmettin TURİNAY). 3. Baskı. Erguvan Yayınevi.
- ÇETİŞLİ, İ. (2019). İkinci Meşrutiyet Döneminde Ortaya Çıkan Fikrî, Siyasî Hareketler ve Türk Edebiyatına Yansımaları., İsmail ÇETİŞLİ, Nurullah ÇETİN, Abide DOĞAN, Alim GÜR, Cengiz KARATAŞ, Şenol DEMİR. (Hazırlayanlar). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. 4. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 125- 364.
- ÇİÇEKLER, M. (2008). Sa'dî- i Şîrâzî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 405- 407. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- DAYANÇ, M. (2018). Halil Nihat'ın, Mehmet Akif'in Âsım'ını Tanıtan Mizahî Bir Manzumesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 17, 11- 26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diledeara/issue/36689/418438> Son Erişim Tarihi: 23. 06. 2023.
- DERMAN, M. U. (2013). Yesârî Mehmed Esad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/ 486- 487. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- DİB. (2022). Dijital Safahât. <https://safahat.diyanet.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=11&pID=77> Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022.
- DİLÇİN, C. (2019). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (12. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİZER, M. (1996). GÖKMEN, Mehmet Fatih. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/ 142. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- DOĞAN, D. M. (2021). *Camideki Şair: Mehmed Âkif*. (6. Baskı). Yazar Yayınları.
- DURKAYA, H. (2013). Metinlerarasılık ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Bülbül Mazmunu ve Mehmet Akif Ersoy'un Bülbül Şiiri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(13), 847- 856. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5853> Son Erişim Tarihi: 23. 06. 2023.
- DÜZDAĞ, M. E. (2014a). *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar I*. (5. Baskı). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- DÜZDAĞ, M. E. (2014b). *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar II*. (4. Baskı). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- DÜZDAĞ, M. E. (2014c). *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar III*. (2. Baskı). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- EDİB, E. (2011). *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. (Haz. Fahrettin GÜN). 2. Baskı. Beyan Yayınları.
- EFE, A. (2009). Sebülürreşâd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/ 251- 253. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- EKİZ, T. (2002). *Almanca Yazan Türklerde Metinlerarasılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EKİZ, T. (2007). Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 47(2), 119- 127.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66774/1044495> Son Erişim

Tarihi: 23. 06. 2023.

- ENGİNÜN, İ. (2022). *Edebiyatımızda Dört Ebedî Doruk: Namık Kemal, Ahmet Mithat, Mehmet Âkif, Ömer Seyfettin*. (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- ENGİNÜN, İ. (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1* (7.Baskı). Dergâh Yayınları.
- ERDEM, B. (1991). Anka. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/ 198- 200. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021a). *Safahât/ Safahât 1. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021b). *Süleymâniye Kürsüsü'nde/ Safahât 2. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021c). *Hakkın Sesleri/ Safahât 3. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021d). *Fâtih Kürsüsü'nde/ Safahât 4. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021e). *Hâtıralar/ Safahât 5. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021f). *Âsım/ Safahât 6. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021g). *Gölgeler/ Safahât 7. Kitap*. (Haz. A. Vahap AKBAŞ). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ERSOY, M. Â. (2021h). *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler*. (Haz. M. Ertuğrul DÜZDAĞ). 5. Baskı. İz Yayıncılık.
- EYİCE, S. (1998). Hudâvendigâr Meşhedi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/ 295- 296. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- FAYDA, M. (1993). Cennetü'l-Bakî'. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 387. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- FETTAH, İ. A. (1993). Cebriyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 205- 208. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- GENÇ, M. (2021). "İlmi Çin'de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır" Rivayetinin Sened ve Metin Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23(43), 247-275. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.872340>. Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022

- GÖKALP ALPASLAN, G. G. (2006, 25-26 Mayıs). *Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirine Genel Bir Bakış*. Hacettepe Üniversitesi I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- GÖKÇEK, F. (2021). *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*. (3. Baskı). Dergâh Yayınları.
- GÖKÇEK, F. (1995). *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- GÖRMEZ, M., ÖZAFŞAR, M. E., ÜNAL, İ. H., ÜNAL, Y., ERUL, B. (2020a). *Hadislerle İslam 1 Hadislerin Hadislerle Yorumu*. (4.Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GÖRMEZ, M., ÖZAFŞAR, M. E., ÜNAL, İ. H., ÜNAL, Y., ERUL, B. (2020b). *Hadislerle İslam 3 Hadislerin Hadislerle Yorumu*. (4.Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GÖRMEZ, M., ÖZAFŞAR, M. E., ÜNAL, İ. H., ÜNAL, Y., ERUL, B. (2020c). *Hadislerle İslam 5 Hadislerin Hadislerle Yorumu*. (4.Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GÖRMEZ, M., ÖZAFŞAR, M. E., ÜNAL, İ. H., ÜNAL, Y., ERUL, B. (2020d). *Hadislerle İslam 7 Hadislerin Hadislerle Yorumu*. (4.Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GÜNAY, V. D. (2003). *Metin Bilgisi*. Multilingual Yayınları.
- GÜNEL, F. (1998). Hirâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/ 121- 122. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- GÜNEŞ, F. (2021). *Türkçe Öğretimi: Yaklaşımlar ve Modeller*. (9. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- GÜR, A. (2019). II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Bu Düşüncenin Edebiyata Yansıması., İsmail ÇETİŞLİ, Nurullah ÇETİN, Abide DOĞAN, Alim GÜR, Cengiz KARATAŞ, Şenol DEMİR. (Hazırlayanlar). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. 4. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 373- 428.
- GÜR, M. (2010). Süleyman Nazif. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/ 92- 94. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- HARMAN, Ö. F. (1994). Dâvûd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/ 21- 24. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- HOROZ, Y. (2010). *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- IŞIK, E. (1995). Fâtiha Sûresi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/ 252- 254. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- İNALCIK, H. (2007). Orhan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 375- 386. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- İPŞİRLİ, M. (2022). Kazasker. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 140- 143. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KABAKLI, A. (2017). *Mehmet Âkif*. (14. Baskı). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- KALKIŞIM, M. M. (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- KAPAR, M. A. (2003). Hîreliler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/ 54- 55. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KAPLAN, M. (2020). *Şiir Tahlilleri 1: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar*. (41. Baskı). Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M., ENGİNÜN, İ., EMİL, B. (1993). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*. (2.Baskı). Marmara Üniversitesi Yayınevi
- KARABİBER, N. K. (2009). İmam Şafii'nin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/Algısı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 97-121.
- KARAİSMAİLOĞLU, A. (2009). Hikmetle Geleceğe Yürüyenler: Şeyh Sadi ve Âkif., D. Mehmet DOĞAN. (Yayınlayan). *Vefatının 72. Yılında Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni: 3 Mehmet Âkif Edebî ve Fikrî Akımlar*. Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, ss. 292- 298.
- KARAİSMAİLOĞLU, A. (2010). Mehmet Âkif'in 'Bir Hasbihal'i veya 'Ömür Bir Gündür/ Demdir' Düşüncesi., D. Mehmet DOĞAN. (Yayınlayan). *Vefatının 73. Yılında Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni: 4 Mehmet Âkif Edebiyat ve Düşünce*. Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, ss. 24- 28.
- KARAKOÇ, S. (2021). *Mehmed Âkif*. (25. Baskı). Diriliş Yayınları.
- KAYA, M. (1995). Esîr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/ 390. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- KELPETİN ARPAGUŞ, H. (2022). Kelime- i Tevhid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 214-215. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KIEL, M. (2000). İpek. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/ 366- 368. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KIRCA, C. (1988). Âd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 333- 334. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KOÇKUZU, A. O. (1997). Havkale. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 536. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KOÇYİĞİT, D. (2014). Kavramların Çağırdıkları/ Çağrıştırdıkları: Metinlerarasılık Bağlamında İstiklâl Marşı. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 3, 213-230. <https://dergi.fsm.edu.tr/index.php/ia/article/view/617> Son Erişim Tarihi: 23. 06. 2023.
- KORTANTAMER, T. (1986). Mehmet Âkif ile Sa'dî Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi. *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy*. İstanbul. Marmara Üniversitesi Yayınları, ss. 89- 134
- KÖK, B. (2001). KARAKUŞ, Bahâeddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 441. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KUNTAY, M. C. (2022). *Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Seciyesi, Sanatı* (1. Baskı). Everest Yayınları.
- KUR'AN- I KERİM MEÂLİ. (2011). (12. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURŞUN, Z. ve KAHRAMAN K. (1994). Derviş Vahdetî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/ 198- 200. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KURTULUŞ, R. (2022). Keyânîler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 345- 346. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KÜÇÜK, C. ve ERTÜZÜN T. (1994). Düyûn-ı Umûmiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 58- 62. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6–8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- MEB. (2009). *İlköğretim Türkçe Dersi (1–5. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. MEB Yayınları. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663> Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022.

- MENGİ, M. (2020). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi- Metinler*. (27. Baskı). Akçağ Yayınları.
- MEVLÂNÂ. (2022a). *Dîvân- ı Kebîr III*. (Çev. Abdülbâki GÖLPINARLI). 4. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MEVLÂNÂ. (2022b). *Dîvân- ı Kebîr IV*. (Çev. Abdülbâki GÖLPINARLI). 4. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NAZİF, S. (2015). *Mehmet Âkif*. (Haz. M. Ertuğrul DÜZDAĞ). 1. Baskı. Kapı Yayınları.
- NAZİF, S. (2013). *Malta Geceleri/ Pierre Loti Hitabesi*. (Çev. Abdülaziz, Tahir ADAY). 1. Baskı. Totem Yayınevi.
- OCAK, A. Y. (1996). Bektaşîlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/ 373- 379. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- OKAY, M. O. (2008). Safahât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 442- 444. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- OKAY, M. O. (2019). *Mehmed Âkif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam* (3. Baskı). Dergâh Yayınları
- OKAY, M. O. ve DÜZDAĞ, M. E. (2003). Mehmed Âkif Ersoy. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/ 432- 439. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖCAL, M. (1991). Âmin Alayı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/ 63. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖNGÖREN, R. (2000). İbrâhim b. Edhem. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 293- 295. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖRNEK, S. V. (2018). *Türk Halk Bilimi*. (3. Baskı). BilgeSu Yayıncılık
- ÖZAYDIN, A. (2022). Kılıçarslan II. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 398- 402. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖZCAN, N. (2004). TARGAN, Şerif Mehmet Muhittin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/ 18- 19. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖZEL, A. (2004). Mevlid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 475- 479. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖZERVARLI, A. (2020). Muhammed Abduh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/ 480- 485. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2020). Muhammed Ali Şah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/ 500- 501. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- ÖZSARAY, Y. E. (2021). Bostan ve Gülistan'ın Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Safahat'a Yansımaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Mehmet Akif ve İstiklal Marşı*, 179-209. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diledeara/issue/66469/1048670>
Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022.
- PARLATIR, İ. (2016). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. (Gözden Geçirilmiş 8. Baskı). Yargı Yayınevi.
- PAŞA, Z. (2016). *Endülüs Tarihi*. 5. Baskı. Selis Kitaplar Yayınları.
- PEKOLCAY, A. N. (2004). Mevlid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 485- 486. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- SA'DÎ, Ş. (2021). *Bostan ve Gülistan*. (Haz. Osman KOCA). 1. Baskı. Beyan Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. ve KARTAL, A. (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (14. Baskı). Dergâh Yayınları.
- ŞEŞEN, R. (2009). Selâhaddîn-i Eyyûbî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/ 337- 340. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ŞEYDA GÜVEN, A. (2017). Çok Sesli Bir Başyapıt: Safahat. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (30), 719- 734 <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12794>
Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022
- TAHRALI, M. (2008). Rufâiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 99- 103. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- TANSEL, F. A. (2021). *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserleri*. (Haz. Abdullah UÇMAN). 4. Baskı. Ötüken Neşriyat.
- TARIM, R. (2003). Mehmed Rauf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/ 515- 517. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- TDK. (2022). <https://sozluk.gov.tr/> Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022.
- TOPÇU, N. (2022). *Mehmet Âkif*. (Haz. Ezel ELVERDİ, İsmail KARA). 18. Baskı. Dergâh Yayınları.
- TURNA, M. (2020). Safahat'ta geçen bazı veciz ifadeler etrafında. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), 174-182. <https://dergipark.org.tr/en/pub/rumelide/issue/57849/814144> Son Erişim Tarihi: 23. 12. 2022
- TÜLÜCÜ, S. (1997). Hâtem-İ Tâî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 472- 473. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- TÜNER, O. (1998). Hû. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/ 260- 261. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (1993). Cemâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 296. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (2009). Sidretü'l-Müntehâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/ 151- 152. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- UZUN, M. İ. (1988). Abbas Halim Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 24. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- UZUN, M. İ. (1988). Abdürreşid İbrahim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 295- 297. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- UZUN, M. İ. (2022). Kerbelâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 274- 275. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- UZUNKAYA, U. (2011). Orhan Veli'nin Kitabı-i Seng-i Mezar'larında Metinlerarası İlişkiler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1(2)
- YAVUZ, S. S. (2020). Kâbe Kavseyn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/ 132- 135. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- YAZICI, T. (2003). Leylâ ve Mecnûn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/ 160. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- YÜCEL, H. İ. (2021). İstiklal Marşı'nın İzini Safahat'ta Sürmek. *Söylem Filoloji Dergisi*. 6(2), 391- 408. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1745064> Son Erişim Tarihi: 23. 06. 2023
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (12.Baskı). Seçkin Yayınevi.